

Od kraja antike do ranog novog vijeka: nestali narodi, crkvene ustanove, plemstvo

Hrvoje Gračanin

(Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb)

GEPIDI, HERULI, LANGOBARDI I JUŽNA PANONIJA

UDK 94(398 Panonija)“04/05”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. 4. 2007.

U radu se na temelju izvorne građe, relevantne historiografske literature i arheoloških spoznaja nudi sustavna analiza svjedočanstava o gepidskoj, herulskoj i langobardskoj prisutnosti u južnoj Panoniji (pokrajine Panonija Savija i Druga Panonija s neposrednim susjedstvom). Osobita se pažnja posvećuje značajkama gepidske i langobardske vlasti u južnopanonskim oblastima.

Ključne riječi: južna Panonija, Gepidi, Heruli, Langobardi, Sirmij, Bizant.

Uvod

Odlaskom Ostrogota iz Panonije 473. godine nestala je sila koja je u prethodnih dvadeset godina, od bitke na rijeci Nedao (454), dominirala savsko-dravsko-dunavskim međurječjem, držeći svojom silovitom ratobornošću u šahu susjedne, uglavnom germanske podunavske narode.¹ Novonastalu vladodržačku prazninu dotadašnji su podređenici nastojali što bolje iskoristiti. Tomu su se zdušno pridružili i Gepidi, koji su se do toga vremena već bili uvelike proširili istočnim dijelom Karpatske kotline.

¹ O prvom razdoblju ostrogotske vlasti u južnoj Panoniji usp. Gračanin 2006, 90-103. Vrijeme prvoga boravka Ostrogota u savsko-dravsko-dunavskom međurječju može se opisati kao doba gotovo neprestanih ratnih pohoda i razračuna sa susjedima.

² Usp. Bóna 1971, 274, Pohl 1980, 249. Diculescu 1923, 54 držao je da su Gepidi već u prvom četvrtini 5. stoljeća boravili u Transilvaniji i u susjednim oblastima do Tise. Čini se da jednako mišljenje zastupa i Lotter 2003, 126, jer kaže da su Gepidi pod kraljem Ardarikom, nakon pobjede nad Hunima oko 454. godine, iz Transilvanije zaposjeli i ravnicu istočno od Tise. O Gepidima u Transilvaniji i na Tisi usp. i Bóna 1979a, 9-50, 1987, 123-124.

Gepidi su pod hunskom dominacijom obitavali u ravnici uz gornju Tisu,² s time da su se pojedine gepidske skupine možda već tada bile smjestile sve do rijeke Maros (Mureş).³ Nova jezgra gepidskoga područja nastala je nakon bitke na rijeci Nedao kada su držali područje uz srednju Tisu, između rijeka Maros i Körös (Criş).⁴ Napokon, do kraja 5. stoljeća zahvatili su pod svojom vlašću široki prostor između Tise, Dunava, Olta i Karpata.⁵ Iz novoga matičnog područja posegnut će za drugim oblastima čim to prilike budu dopustile. Pogodna se prigoda ukazala odmah nakon što su se Ostrogoti povukli iz Panonije i Gepidi su je znali iskoristiti. Tada ujedno započinje doba gepidske prisutnosti u južnoj Panoniji, u istočnom dijelu savsko-dravsko-dunavskog međurječja, koje je potrajalo sve do druge polovine 6. stoljeća. Gepidsku prisutnost okončat će Langobardi, koji su se etablirali u nekadašnjoj rimskoj Panoniji, samo da bi odustali od tek izvojevanog položaja nove velesile u Panonskoj nizini i radije se skrasili u Italiji.

Prvi Gepidi u južnoj Panoniji

Pojedinosti u vezi s gepidskim prodorom u južnapanonski prostor nisu poznate. Prvi poticaj tomu možda je dao poraz Sarmata, čijega je kralja Babaja 470/1. godine, vjerojatno nedaleko od Singiduna (*Singidunum-Beograd*), a sjeverno od Dunava, potukao budući ostrogotski kralj Teoderik Amalac.⁶ Iako je uzdrmani položaj Sarmata nesumnjivo prizvao gepidsku

³ Bóna 1976, 28.

⁴ Usp. Bóna 1968, 609, Pohl 1980, 269. Csallány 1961, 314-317 mislio je da su Gepidi tim prostorom zavladaali tek 472. godine jer bi se dotad ondje održali Sarmati (usp. i Diculescu 1923, 105). No, to nije vjerojatno s obzirom na povijesne okolnosti (usp. Bóna 1971a, 275).

⁵ Pohl 1980, 268, 269. Schmidt 1934, 532 ustvrdio je da su Gepidi već nakon bitke na rijeci Nedao zagospodarili područjem između Tise, Dunava, Olta i Karpata, a ujedno i ravnica Mađarske, gdje je ležalo središte hunske moći (sjeverno od Körösa; ibidem, bilj. 7). Isto smatraju i Sevin 1955, 67 (za recenziju Sevinove knjige usp. Vinski 1956) i Christou 1991, 56. O gepidskoj državi u "Dakiji" govori i Diculescu 1923, 67 (usp. i Dimitrijević 1983, 56). Ipak, vjerojatnije je kako je širenje gepidske vlasti tim prostranim područjem trajalo nekoliko desetljeća. Spomenuti opseg "Gepidije", o kojemu izvješćuje Jordan, *Getica* 113 (= Lakatos 1973, 11): *quo tempore erant [Gothi] in eo loco manentes, ubi nunc Gepidas sedent, iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia*, "u to vrijeme (sredina 3. stoljeća) su [Goti] obitavali na onome mjestu, gdje sada sjede Gepidi, uz rijeke Mariziju (= Maros), Milijar (= Bijeli Körös), Gilpil (= Crni Körös) i Griziju (= Körös)", odgovara piščevu vremenu, dakle sredini 6. stoljeća (usp. Bóna 1976, 29).

⁶ Jordan, *Getica* 282: *Qui Theodoricus iam aduliscentiae annos contingens expleta pueritia, decem et octo annos peragens, ascitis certis ex satellitibus patris et ex populo amatores sibi clientesque consocians, paene sex milia viros, cum quibus inconscio patre emenso Danubio super Babai Sarmaterum rege discurrit, qui tunc de Camundo duce Romanorum victoria potitus superbiae tumore regnabat, eoque superveniens Theodoricus interemit familiaeque et censu depraedans ad genitorem suum cum victoria repedavit Singidunum dehinc civitatem, quam ipsi Sarmatae occupassent, invadens, non Romanis reddidit, sed suae subdedit dicioni*, "Taj je Teoderik (= Teoderik), premašivši dječjačku dob, već ušao u odrasle godine i napunio osamnaest ljeta pa je sabrao pojedine očeve pratioce i sebi pridružio prijatelje i sljedbenike iz naroda, gotovo šest tisuća muževa, s kojima je bez očeva znanja, prešavši Dunav,

silu na jug, čini se da ne treba zaključivati kako su Gepidi već tada proširili utjecaj na područje između Dunava i Tise,⁷ pa ni zavladaali prostorom današnje Vojvodine sve do Dunava.⁸ Naime, prema svjedočanstvu gotskog povjesnika Jordana, kad su Ostrogoti predvođeni Tiudimerom i Teoderikom ulazili preko Singiduna u Prvu Meziju, upuštajući se u svoju istočniliričku pustoštinu, zaprijetili su ratom Sarmatima i neimenovanim vojnicima, možda rimskim predstražama, pokušaju li im se ispriječiti na putu.⁹ Da su kojim slučajem prijatnju ostrogotskom prolasku, makar i u nagovještaju, predstavljali i Gepidi, što bi se moglo očekivati ako su već tada bili čvrsto zasjeli na tom području, Jordan to zacijelo ne bi propustio spomenuti. Moguća gepidska akcija protiv Ostrogota, koji su se selili s cjelokupnim ljudstvom i imovinom, bila bi to vjerojatnija ima li se na umu općepoznato suparništvo, štoviše zagriženo neprijateljstvo između tih dvaju naroda koje je korijene vuklo još od bitke na rijeci Nedao u kojoj su se borili na suprotstavljenim stranama. Uz to, Gepidi su nedugo prije sudjelovali u još jednom ratu protiv Ostrogota,¹⁰ a i nisu se suzdržavali pružiti otpor Teoderiku nakon što je 488. godine, na proputovanju u Italiju, ponovno ušao u Drugu Panoniju.

Dakle, Gepidi se između 471. i 473. godine vrlo vjerojatno još nisu bili proširili sve do granice Druge Panonije i Prve Mezije, ali su to učinili usko-

pohtiao na sarmatskog kralja Babaja koji je tada, dokopavši se pobjede nad rimskim vojskovođom Kamundom, vladao nadutom ohološću. Teodorik (= Teoderik) je navalio na njega i ubio ga, oplijenio njegovo domaćinstvo i imetak te se s pobjedom vratio svom ocu. Potom je napao grad Singidun, koji su ti isti Sarmati bili zaposjeli, ali ga nije vratio Rimljanima, nego ga je podvrgnuo svojoj vlasti". Usp. Schmidt 1934, 277, Enßlin 1947, 36, Barišić 1955, 2, Várady 1969, 340, Pohl 1980, 267, Burns 1984, 56, Wolfram 1990, 267, Schwarcz 1992, 64-65, Lotter 2003, 115.

⁷ Još je Diclescu 1923, 67 ustvrdio da su se Sarmati odmah nakon poraza 470/1. godine priključili Gepidima i pristali da njihova oblast između Dunava i Tise bude uključena u gepidsku državu. Sličan zaključak ima i Csallány 1961, 12, 311, 317, s time da ostavlja mogućnost postojanja i sarmatskih protektorata pod vrhovništvom Gepida. Prema Pohlu 1980, 288, Gepidi su neposredni utjecaj na međurječje između Dunava i Tise protegnuli nakon 473. godine, dok bi ostaci Sarmata i Skira uzmaknuli preko Dunava. S obzirom na odsustvo arheoloških nalaza koji bi upućivali na bitniju gepidsku prisutnost u području između Dunava i Tise (usp. Csallány 1961, 309-311), čini se da Gepidima uopće nije bio cilj uspostaviti vlast u cijelom dunavsko-tiskom međurječju već samo u njegovu južnom dijelu kako bi čvršće povezali stečevine u Drugoj Panoniji s matičnom oblašću (usp. Sevin 1955, 90). S druge strane, Schmidt 1934, 294, bilj. 7, 533, bilj. 2 odbijao je mogućnost da su još i u vrijeme prodora Teoderika Amalca 488. godine Sarmati stajali pod gepidskom vlašću.

⁸ Tako hoće Lotter 2003, 127.

⁹ Jordan, *Getica* 285: *Thiudimer autem, frater senior, cum suis transit Saum amnem Sarmatis militibusque interminans bellum, si aliqui ei obstaret. quod illi verentes quiescunt, immo nec praevalent ad tantam multitudinem*, "Tiudimer pak, stariji brat, sa svojima je prešao rijeku Savu, grozeći se Sarmatima i vojnicima ratom ako mu se netko ispriječi. Bojeći se toga, oni su mirovali; zapravo, nisu ništa niti mogli protiv tolikoga mnoštva".

¹⁰ U bitki na rijeci Boliji, vođenoj vjerojatno 469. godine, široko zasnovnom savezu germanskih i sarmatskih naroda uperenom protiv Ostrogota, nemala je pomoć (*non parva solacia*) stigla i od Gepida (usp. Jordan, *Getica* 277). Usp. Diclescu 1923, 104, Sevin 1955, 90, Csallány 1961, 12, Várady 1969, 339-340, Pohl 1980, 266.

ro potom. Zauzeto vlastitim unutarnjim nevoljama (ustankom tračkih gotskih federata pod Teoderikom Strabonom, a i činjenicom što su u njegove oblasti upravo bili provalili panonski Ostrogoti), Istočno Rimsko Carstvo nije bilo u mogućnosti umiješati se u panonske prilike.¹¹ Put je Gepidima bio otvoren. Prisvojivši sada u cijelosti i sarmatsko područje između Dunava i Tise, Gepidi su se bez poteškoća prebacili na rimsko tlo, u Drugu Panoniju. Sačuvana pisana vrela ne donose podatke o točnom vremenu gepidskog širenja u spomenutu rimsku pokrajinu ni o tome koje su sve njezine dijelove izravno zaposjeli. Nekoliko kasnijih izvora svjedoči o tome da je gepidski kralj stolovao u Sirmiju prije 488. godine, dakle, prije sraza s Teoderikom Amalcem, što tvori nesumnjivi *terminus post quem non* za gepidski prodor.¹² Okolnosti oko te bitke, o čemu će kasnije biti govora, pokazuju da su Gepidi vrlo dobro poznavali prirodna obilježja u istočnom dijelu Druge Panonije i nastojali su ih iskoristiti u strateško-obrambene svrhe. Ovo ujedno podrazumijeva i dulji boravak na nekom području pa se može zaključiti da su Gepidi do Teoderikova povratka u Drugu Panoniju ondje živjeli već više godina. Otuda je moguće pretpostaviti da su Gepidi u sirmijskoj oblasti zasjeli nedugo nakon 473. godine ili možda još i potkraj te godine, odmah čim im je postalo bjelodano da su Ostrogoti napustili Panoniju.¹³

¹¹ Pohl 1980, 287 pripovijeda da ni Istočno ni Zapadno Carstvo nije bilo u stanju zahvatiti u panonske prilike. Važno je pritom istaknuti kako formalnopravno zapadna polovica Carstva od sporazuma 437. godine između Carigrada i Ravene (usp. Gračanin 2005, 29, bilj. 56) nije ni bila nadležna za panonsko područje.

¹² U vezi s pričom o gepidskom kraljeviću, potom razbojničkom vođi i napokon istočnorimskom vojskovođi Ilirika Mundonu (o njemu usp. Diculescu 1923, 114-117, Pohl 1980, 292-293 i Croke 1982, 125-135, koji je definitivno pokazao da su Jordanov *Mundo* (*Getica* 300-301) i Prokopijev *Μοῦνδος* (*BG* 1.5.2, 11, 7.2-8) jedna te ista osoba, nasuprot PLRE II, 767-768, s.v. *Mundo* i III, 903-905, s.v. *Mundus*). Ti izvori navode da je Mundon, nakon smrti oca Gajzmuta, živio neko vrijeme na dvoru svoga ujaka, gepidskog kralja Traustile/Trapstila (Ivan Malala, 450, 19-22 = Lakatos 1973, 59: Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπατείας Δεκίου προσεῖρῆσε Ῥωμαίοις Μοῦνδος ὁ ἐκ γένους τῶν Γηπέδων καταγόμενος, υἱὸς ἂν ῥηγός, μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πατρὸς πρὸς Θραυστίλαν, θεῖον αὐτοῖ, γεγονός, καὶ διῆγεν ἐν τῷ Σιρμίῳ, “Za Decijeve konzulata (529) Rimljanima je pristupio Mundo, rodom iz naroda Gepida, a i kraljev sin, koji je nakon smrti svoga oca došao k Regi (= Traustili), svome stricu po majci, koji je bio kralj u Sermiju (= Sirmiju)”; Teofan, A.M. 6032 (281, 31 - 219, 2) = Lakatos 1973, 60): Τούτῳ τῷ ἔτει προσεῖρῆσε Ῥωμαίοις Μοῦνδος ἐκ τοῦ γένους τῶν Γηπαίδων καταγόμενος, υἱὸς Γιέσμου, ὅστις μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἦλθε πρὸς Ῥῆγαν, τὸν θεῖον αὐτοῦ ἀπὸ μητρὸς, ῥῆγα ὄντα τοῦ Σερμίου, “Te je godine (539/540) Rimljanima pristupio Mundo, rodom iz naroda Gepida i Giezmov (= Gajzmutov) sin, koji je nakon smrti svoga oca došao k Regi (= Traustili), svome stricu po majci, koji je bio kralj u Sermiju (= Sirmiju)”; Kedren, 1, 652, 3-4 (= Lakatos 1973, 60): Τῷ τρισκαίδεκάτῳ ἔτει προσεῖρῆσε Ῥωμαίοις Μοῦνδος ἐκ γένους τῶν Γηπέδων, υἱὸς Γιέσμου, ῥῆξ τοῦ Σιρμίου, “U trinaestoj godini (Justinijanova carevanja = 539/540) pristupio je Rimljanima Mundo iz naroda Gepida, sin Giezmov (= Gajzmutov), kralj Sirmija”). Budući da je Traustila/Trapstila vladao do 488. godine (usp. PLRE II, 1124-1125, s.v. *Trapstila*, Kiss 1987, 59), znači da je i Mundon barem do tog vremena boravio u Sirmiju.

¹³ Diculescu 1923, 106 i Csallány 1961, 12 navode da su Gepidi Sirmij zaposjeli 473. godine. Čini se da i Pohl 1980, 288, sudeći prema naslovu poglavlja u svojoj raspravi (*Die Gepiden in Sirmium, 473-504*), dijeli to mišljenje.

Što je Gepide potaknulo na taj korak? Nesumnjivo je da su u tome vidjeli vlastiti interes. On bi mogao biti sadržan u težnji da naseljavanjem na neposrednom carskom području ostvare i dodatne povlastice od Carstva, odnosno da se snažnije uključe u onovremene političke tijekove kao priznata sila. Naime, iako je još Marcijan (450-457) sklopio s Gepidima ugovor o savezništvu nakon bitke na rijeci Nedao,¹⁴ iznos godišnjeg supsidija koji su dobivali zacijelo se nije mogao ni približno usporediti sa svotama koje su primali Huni na vrhuncu moći.¹⁵ U skladu s tim čini se da Gepidi iz perspektive Carigrada nisu predstavljali prvorazrednu silu.¹⁶ Doduše, bio im je priznat položaj carskih saveznika, jer su mogli dobro poslužiti kao faktor stabilnosti u srednjem Podunavlju, ali su saveznički status istodobno bili stekli i Ostrogoti i drugi istočnogermanski narodi proizašli iz sloma hunske veledržave.¹⁷ Stoga su Gepidi ovim postupkom možda htjeli dodatno istaknuti svoju nazočnost u Podunavlju kao čimbenik moći.¹⁸ Moguće je i da je poticaj došao od samog Carstva,¹⁹ ako pretpostavimo da su Gepidi za svoj potez dobili i službenu privolu, o čemu postoje naznake u izvorima.²⁰ Dakako, ta je

¹⁴ O tome svjedoči Jordan, *Getica* 264 (= Lakatos 1973, 15): *Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua sollempnia, ut strenui viri, amica pactione postulaverunt. quod et libens tunc annuit imperator et usque nunc consuetum donum gens ipsa a Romano suscipit principe*, "Naime, Gepidi koji su za se svojim snagama prisvojili hunska sjedišta i kao pobjednici vladali krajevima cijele Dakije, nisu kao srčani ljudi zatražili od Rimskoga Carstva ništa drugo osim mir i godišnji dar prema prijateljskom sporazumu. Ovo im je car (Marcijan) tada i rado dodijelio pa sve do danas taj isti narod prima uobičajeni poklon od rimskog vladara".

¹⁵ Nažalost, nije poznato koliko je iznosio taj supsidij (usp. Diculescu 1923, 102, Schmidt 1934, 532, Pohl 1980, 263). Bóna 1976, 16 spominje stotinu libri zлата, ali ne navodi na čemu temelji podatak. Količina novca koju su primali saveznički narodi od Carstva određivala je i njihovu vojnopolitičku vrijednost u rimskim očima (o tome usp. Jones 1986, 611).

¹⁶ Sličan zaključak ima i Bóna 1976, 16. Usp. također i Pohl 1980, 296.

¹⁷ Usp. Pohl 1980, 263, Gračanin 2006, 92, bilj. 48. Moguće je da su Gepidi u boju protiv Huna i njihovih saveznika (osobito Ostrogota) na rijeci Nedao pretrpjeli znatnije gubitke (usp. Andrić 2002, 141), što ih je onemogućilo da vode aktivniju politiku prema Carstvu, ali i prema svojim susjedima. Uz pretpostavku o razmjernoj snazi seljačke sastavnice u gepidskom društvu (o tome usp. Bóna 1976, 73-74, Pohl 1980, 269, 296), ovo bi moglo dodatno objasniti tzv. pasivnu hegemoniju Gepida u Karpatskoj kotlini (za sintagmu v. Pohl 1980, 268, 296). Ipak, oni jesu predstavljali silu s kojom je valjalo računati, o čemu zorno svjedoči i činjenica što je njihova država tako dugo opstala.

¹⁸ Pohl 1980, 297 također stoji na tragu ovakvog razmišljanja. Nakon odlaska Ostrogota iz Panonije nije se ondje etablirala nijedna druga sila, što je moguće pripisati i snazi Gepida (usp. Pohl 1980, 289).

¹⁹ Sevin 1955, 92 smatra manje vjerojatnim da je gepidski prodor bio izveden u pregovorima s Carigradom već da ga je Carstvo moralo prihvatiti kao gotovu stvar. Slično i Dušanić 1967, 74 kaže da su Gepidi zauzeli Srijem vjerojatno uz nevoljku privolu Carigrada. Dizdar 1999, 65 pak navodi da je Carstvo dopustilo Gepidima da se s područja Banata i Bačke nasele u istočnoj Slavoniji i Srijemu, prikazujući to kao utvrđenu činjenicu, iako je u najboljem slučaju riječ tek o hipotezi.

sankcija jednako tako mogla biti i posljedica novoprobudene želje carske vlasti da obnovi i osnaži svoj odnos s Gepidima, što bi se opet uklapalo u hipotezu o gepidskoj samoinicijativnoj akciji koja je urodila za njih priželjkivanim plodom.²¹ Nedvojbeno je da Carstvo nije osporavalo gepidski posjed u Drugoj Panoniji u prvom razdoblju njihove prisutnosti na tom prostoru, jer bi to izvori zacijelo bili zabilježili.

Zasebno pitanje tvori opseg gepidskog naseobinskog područja u Drugoj Panoniji u prvom razdoblju njihove prisutnosti koje se velikim dijelom kronološki poklapa s drugom fazom ostrogotske nazočnosti. Dva se temeljna problema nameću s tim u vezi. Prvi je nemogućnost da se zbog istovjetnih značajki jednoga dijela materijalnih ostataka s ovoga prostora (fibule, pojašne kopče, spate) sasvim jasno razluče arheološki nalazi koji pripadaju Gepidima od onih koji pripadaju Ostrogotima.²² Druga je nesigurnost u vezi s utvrđivanjem apsolutne kronologije ako u nalazima ne postoji i komparativan arheološki materijal koji omogućuje točniju dataciju.²³ U oba slučaja znatno je otežano nedvojbeno utvrđivanje u kojem su vremenu Gepidi zauzeli određeno područje. Prema Bóni, što slijedi i Pohl, Gepidi su već u prvom razdoblju držali cijelu Drugu Panoniju te, uz Sirmij, i druge važne gradove poput Murse (*Mursa-Osijek*), Cibala (*Cibalae-Vinkovci*) i Basijane (*Bassianae-Donji Petrovci*).²⁴ Međutim, arheologija zasada još nije pružila

²⁰ Enodije, 60 (= Lakatos 1973, 64): *Sirmiensem civitas olim limes Italiae fuit, in qua seniores domini excubabant, ne coacervata illinc finitimarum vulnera gentium in Romanum corpus excurrerent. haec postea per regentium neglectum in Gepidarum iura concessit*, "Grad Sirmij nekoć je bio granica Italije i u njemu su bdjeli starovremeni vrhovnici da ne bi nago-milani udarci pograničnih naroda odatle nasrnuli na rimsku državu. Poslije je on zbog nema-ra vladarâ dospio u vlast Gepida". Usp. također i Pohl 1980, 288 (tvrđnja Várdyjeva 1969, 344-345 da su Gepidi kao panonski federati neposredno naslijedili Ostrogote ničim se ne može potkrijepiti u izvorima).

²¹ Sevin 1955, 90 primijetio je da prodorom na jug Gepidi nisu dobili mnogo, ali im je to kasnije prouzročilo teške zapletaje.

²² To je već bio zapazio Brunšmid 1905, 210 koji je ustvrdio da nema razlike u karakte-ristikama između gepidskih i ostrogotskih fibula. Vinski 1971a, 51 istaknuo je da su i za Ostrogote i za Gepide značajne kvalitetnim, duboko rovašenim ornamentom u obliku guste spiralne vitice ili trokutića, reljefno ukrašene lijevane lučne fibule i pojasne kopče. Usp. i Vinski 1957, 27-29, 31, 34-35, 1959, 101-102, 1978, 35-36. Također i Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 82 (br. 82/8), 83 (br. 82/10-12), 84 (br. 82/17, 18, 20), 89 (br. 84/2), 91 (br. 87/1), 92 (br. 88/lokalitet Krajiška ulica), 93 (br. 88/lokalitet Puškinova ulica), 105 (br. 93/lokalitet Kapela).

²³ Bóna 1971a, 275 tvrdi da se gepidski nalazi u Srijemu mogu dobro kronološki razgra-ničiti, ali to ne vrijedi za pojedinačne nalaze kod kojih je prisutno preklapanje značajki.

²⁴ Bóna 1976, 28, Pohl 1980, 289. Obojica ističu mogućnost da su Gepidi nadzirali i dio dunavskog odsječka sjeverno od Drave. Njihovo mišljenje prihvaća Andrić 2002, 141, koji navodi kako i *pisani i arheološki izvori upućuju na to da su se Gepidi domogli samo Druge (Sirmijske) Panonije s tamošnjim gradovima Sirmijem, Mursom, Cibalama, Basijanom* te kako je *moгуće da se gepidska vlast protezala i ponešto na sjever odatle, uz desnu obalu Dunava*. No, ni arheološka, a još manje pisana vrela nisu tako čvrsta i jednoznačna da bi omo-gučila ovakav zaključak. I Wozniak 1981, 364 kaže da su Gepidi držali Drugu Panoniju.

potvrdu o neposrednoj gepidskoj prisutnosti ni u Mursi²⁵ ni u Cibalama²⁶ ni u Basijani²⁷ u prvoj fazi njihova gospodstva na ovim prostorima. Dakako, ta činjenica uopće ne isključuje mogućnost da su Gepidi područje sve do Murse smatrali svojom interesnom sferom, ali u svakom slučaju svjedoči o njihovoj nezainteresiranosti da izravno nasele spomenute gradove (izuzetak su Cibale na čijem će području Gepidi u drugoj fazi svoje nazočnosti podići naselje, dok u Mursi i Basijani ni tada, prema dostupnim nalazima, nije bilo gepidskih naseobina). Pojedini istraživači navode da su Gepidi zaposjeli isključivo Sirmij i okolice,²⁸ drugi su pak mišljenja da su zauzeli znatan dio Srijema sa Sirmijem kao središtem,²⁹ dok su se prema nekima već tada naselili i u istočnoj Slavoniji i u Srijemu.³⁰ Na temelju arheoloških nalaza iz Srijema i neposrednog susjedstva, gepidsku je nazočnost u prvoj fazi moguće potvrditi ili barem pretpostaviti u Iloku (Kukcij-*Cuccium*),³¹ Neštinu,³² Novim

²⁵ Usp. Bojčić 1994, 41, Sekelj Ivančan 2001, 190. S druge strane, Bulat 1989, 36 pripovijeda o tome da je osječko područje dospjelo pod vlast Gepida.

²⁶ Iskra-Janošić 2001, 152, 2002, 78, 2004a, 185, 2005, 41, 2006, 292 ustraje u tvrdnji da ulomci gepidske keramike ukrašene žigosanjem mrežastih rombova i kružića, pronađene na prostoru današnjih Vinkovaca, potječu isključivo iz prvog doba njihove nazočnosti i na temelju toga zaključuje da su Gepidi već tada čvrsto zasjeli u Cibalama. No, ovi ukrasi pripadaju razvijenoj fazi gepidskog lončarstva i stoga bi bili karakterističniji za kasnije razdoblje, odnosno prvu polovinu 6. st. (usp. Csallány 1961, 255-257). Stoga su opravdana mišljenja da zasa- da još nema arheoloških potvrda za prvu fazu gepidske vlasti u Cibalama (usp. Sekelj Ivančan 2001, 196). Dimitrijević 1979, 188, 190-191 i Dizdar 1999, 65-66 jednako tako gepidsku žigosanu keramiku kronološki određuju drugom fazom gepidske dominacije (usp. također i Tomičić 2000, 275), ali pretpostavljaju postojanje gepidske vlasti u Cibalama već u prvom razdoblju. Vrijedi istaknuti kako je u jednom ranijem radu Iskra-Janošić (1997, 284, 286) spomenutu gepidsku žigosanu keramiku kronološki smjestila u vrijeme nakon 536. godine, dakle upravo u spomenutu drugu fazu gepidske prevlasti u Drugoj Panoniji.

²⁷ Za razliku od Dušanića 1967, 74, koji se ustegnuo od pretpostavke o gepidskom zaposjedanju Basijane, Milin 2004, 257 ustvrdila je da je grad pao pod Gepide, no to je puka hipoteza. I Christie 1998, 48 navodi da su Gepidi, uz Sirmij, držali i gradove poput Basijane.

²⁸ Diclescu 1923, 106, Csallány 1961, 12, Demandt 1989, 186.

²⁹ Dušanić 1967, 74, Dimitrijević 1983, 56-57. Mrkobrad 1980, 23, 45 navodi da su Gepidi 473. godine naselili Srijem.

³⁰ Dizdar 1999, 65 (usp. i Majnarić-Pandžić 1994, 90, Iskra-Janošić 2006b, 292). Schmidt 1934, 533 govori o Slavoniji sa Sirmijem, a Lotter 2003, 127 o Sirmijskoj Panoniji. Pogrešna je tvrdnja u Bojčić 1994, 41 da se Gepidi nisu pomicali zapadnije od crte Ilok-Dalj već i stoga što su imali naselje u Cibalama.

³¹ Spata od kovanog damasciranog čelika s nepoznatog lokaliteta iz kasnog 5. i prve polovine 6. stoljeća (Pribaković 1955, 36, Vinski 1957, 21, 34, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 77, br. 76/2, Csallány 1961, 241, Bojčić 1984, 214, Majnarić-Pandžić 1994, 90), možda ostrogotska (Pribaković 1955, 36, Vinski 1957, 35, Mrkobrad 1984, 51).

³² Spata od lijevanog željeza s nepoznatog lokaliteta iz kasnog 5. i prve polovine 6. stoljeća (Vinski 1957, 21, 34, Csallány 1961, 241, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 81, br. 81/2, Majnarić-Pandžić 1994, 90), možda ostrogotska (Vinski 1957, 35)

Banovcima (Burgena-*Burgenae*),³³ Srijemskim Karlovcima,³⁴ Srijemskoj Mitrovici (Sirmij-*Sirmium*),³⁵ Zemunu (Taurun-*Taurunum*)³⁶ i Mačvanskoj Mitrovici.³⁷ Iz ovoga se može izvući zaključak da je težište prvobitnoga gepidskog naseljavanja u Drugoj Panoniji bilo na području današnjeg istočnog Srijema, ali da su utjecaj protegnuli sve do okolice Cibala jer su se ondje bili suprotstavili Ostrogotima u njihovu prodoru 488. godine. Raspored nalazišta otkriva da su se smjestili uglavnom uz posavsku granicu s Prvom Mezijom, ali da su zadržali i uporišta koja su ih povezivala s prekodunavskim

³³ Nalaz lijevane lučne fibule od srebra iz 5. stoljeća, koja bi mogla biti i ostrogotska (Vinski 1957, 28, Csallány 1961, 240, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 82, br. 82/8); fragment lijevane i rovašene lučne fibule od srebra iz druge polovine 5. stoljeća, možda i ostrogotska (Vinski 1957, 28, Csallány 1961, 240, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 83, br. 82/10); lijevana i rovašena lučna fibula od pozlaćenog srebra iz 5. stoljeća, s time da je vjerojatnije ostrogotska (Vinski 1957, 28, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 83, br. 82/11); lijevana lučna fibula od bronce iz kasnijeg 5. stoljeća, mogla bi biti i ostrogotska (Vinski 1957, 28, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 83, br. 82/12).

³⁴ Temeljem nalaza pozlaćene lijevane lučne fibule od brončanosrebrne slitine na lokalitetu Rovine pretpostavlja se da je ondje postojalo veliko gepidsko groblje na redove nastalo već u kasnom 5. stoljeću (Brunšmid 1905, 217, Kovačević 1960, 32, Csallány 1961, 240, Vinski 1957, 27, 1961, 232, 1971a, 55, 1971b, 383, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 91, br. 87/2). No, ostavljena je i mogućnost da je fibula ostrogotska (Vinski 1957, 28, 1961, 232, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 91, br. 87/2).

³⁵ Slučajni nalaz dviju željeznih spatâ iz druge polovine 5. i početka 6. stoljeća (Vinski 1955a, 36-38, 1957, 34, Pribaković 1955, 36, Csallány 1961, 241, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 92, br. 88/lokalitet nepoznat/1); dvije lijevane ovalne predice od bronce, možda gepidske ili ostrogotske, iz 5. do 6. stoljeća (Vinski 1957, 30-31, Kovačević 1960, 33, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 92, br. 88/lokalitet Krajiška ulica/1-2); dva češlja iz 5. do 6. stoljeća (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 92, br. 88/lokalitet ulica Braće Radić i dr. Adžije/1-2); slučajni nalaz češlja, jedne željezne ovalne predice i jedne lijevane ovalne predice od bronce pronađenih u grobu iz kasnog 5. i prve polovine 6. stoljeća (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 92, br. 88/lokalitet osnovne škole Boško Palkovljević - Pinki/1-3); par lijevanih lučnih fibula od pozlaćenog srebra, uz veliko jantarno zrno i bikoničnu bobu od zlatnog lima, iz slučajno otkrivenog ženskog groba, koje bi mogle biti gepidsko kulturno dobro, ali jednako tako i ostrogotsko (Kovačević 1960, 33, Vinski 1962, 76-77, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 93-94, br. 88/lokalitet Puškinova ulica/1-3).

³⁶ Slučajni nalaz spate od kovanog željeza koja bi potjecala iz kasnog 5. i prve polovine 6. stoljeća (Pribaković 1955, 36, Vinski 1957, 21, 34, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 104, br. 93/lokalitet nepoznat/1); slučajni nalaz lijevane brončane lučne fibule koja bi pripadala 5. stoljeću i možda bila i ostrogotsko kulturno dobro (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 105, br. 93/lokalitet Kapela/1). Par velikih lijevanih lučnih fibula od pozlaćene bronce, uz srebrnu predicu i dva zlatna zrna od niske, pronađenih na lokalitetu Gradski park, za koje je još Vinski 1957, 27-28 pretpostavljao da bi mogle pripadati i Gepidima (usp. također i Sevin 1955, 113), definitivno su ostrogotske (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 103, br. 93/lokalitet Gradski park/1-3).

³⁷ Na lokalitetu Zidine-Širingrad otkriven je najvjerojatnije gepidski ženski grob datiran u početak 6. stoljeća s bogatim inventarom koji su činili željezna fibula, jantarne perlice, kvarcna perla, velika srebrna kopča, brončana fibula i željezni nož (Ercegović-Pavlović 1980, 172, 1982, 23).

oblastima (Novi Banovci, Srijemski Karlovci).³⁸ Vrijedi istaknuti da Gepidi zaposjedanjem cijele Druge Panonije strateški ne bi ništa dobili nego bi samo razvukli svoje snage, budući da su bili usmjereni na odnose s Istočnim Carstvom, a tada im nije ni prijetila nikakva opasnost sa zapada. Cijelu pokrajinu u prvom razdoblju svoje nazočnosti nisu bili osvojili ni Ostrogoti koji su neusporedivo više bili orijentirani na djelovanje na panonskim prostorima. Ipak, da su Gepidi novozaузeti prostor smatrali izuzetno važnim, pokazuje činjenica da je njihov kralj upravo Sirmij odabrao za novo sjedište.

Kraj prvog gepidskog kraljevstva u Sirmiju

Boravak Gepida u južnoj Panoniji bio je nepomučen sve do dolaska Ostrogota predvođenih Teoderikom Amalcem u kasnu jesen 488.³⁹ Gepidi su vrlo vjerojatno bili dobro obaviješteni o primicanju ostrogotskog mnoštva, budući da su Ostrogoti putovali rimskom podunavskom cestom koja je završavala u Singidunu, a prolazila nadomak oblastima u današnjem Banatu koje su bile pod gepidskim nadzorom. Ispravno sudeći da Ostrogoti moraju proći njihovim područjem u Drugoj Panoniji, odlučili su se na otpor. Odluku im je to lakšom činilo staro neprijateljstvo prema Ostrogotima pa je sukob bio zapravo neizbježan.⁴⁰ Moguće je da se prvi okršaj dogodio već kod Tauruna (Zemun), gdje je pronađen gepidski željezni mač. To bi značilo da su Gepidi pokušali spriječiti i samo prebacivanje Ostrogota iz Prve Mezije u Drugu Panoniju. U tome nisu imali uspjeha i Ostrogotima se otvorila cesta prema Sirmiju. Još jedan nalaz gepidskog mača u Neštinu, smještenom južno od ceste, mogao bi upućivati na brigu Ostrogota da dodatno osiguraju lijevi bok svojoj povorci. U ovom času već neposredno upoznati s ostrogotskom silom, čini se da su Gepidi odlučili zasad samo usporavati njezino kretanje,

³⁸ Neki arheolozi i spatu od kovanoga damasciranoga čelika pronađenu na lokalitetu Stručica u Rakovcu pripisuju Gepidima (Csallány 1961, 242, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 89-90, br. 84/3, gdje se i datira vremenom poslije 441. godine, Tomičić 2000, 275), no ipak je vjerojatnije da se radi o ostrogotskom kulturnom dobru (Pribaković 1955, 36, Vinski 1957, 34, Mrkobrad 1984, 51). Isto vrijedi i za dvije ovalne lijevane predice od bronce pronađene na istom lokalitetu (Vinski 1957, 31, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 89, br. 84/2), budući da je ondje otkrivena lučna fibula od srebrnog iskucanog lima nedvojbeno ostrogotska.

³⁹ U vezi s datacijom usp. Gračanin 2006, 104, bilj. 124.

⁴⁰ Sevin 1955, 128 razmatra mogućnost da je Teoderik pregovarao s gepidskim kraljem Trapstilom o slobodnom prolazu kroz Sirmij. Enodije, 28 (= Lakatos 1973, 61) svjedoči o Teoderikovu pokušaju da stvar riješi dogovorom jer je Ostrogote pritisla oskudica, ali se to odnosi na situaciju pred samu bitku: *Ad hunc te callis tui rigor adduxit, ubi pro legatis et gratiae postulatione obsistendi animo gens diu invicta properavit, cum paene cohortes tuas ante inimicos famis necessitas obsideret*, "K njoj (rijeci Ulki) te tvoj neumoljivi put doveo, kamo je, umjesto poslanika i molbe za uslugom, dugo neporaženi narod pohitao s voljom da se opre, pošto je postrojbe tvoje nevolja gladi pred neprijateljem gotovo opsjela". Usp. Diculescu 1923, 106. No, očito nikakvi ustupci nisu dolazili u obzir (usp. Andrić 2002, 142).

što je za cilj imalo pogoršati stanje ostrogotske logistike. Prema nekima, novi klip napredovanju Ostrogota Gepidi bi bacili kod postaje Fosa (*Fossae*-kod Šašinaca), četrnaestak kilometara istočno od Sirmija,⁴¹ ali za to nema nikakve potvrde ni u pisanim izvorima ni u arheološkim nalazima. Mnogo je vjerojatnije da su se Gepidi ostrogotskom nadiranjem prolazno suprotstavili u kraljevskom sjedištu, Sirmiju. Ondje je slučajnim nalazom također otkriveno gepidsko oružje, dva željezna mača. Iako izvori ne spominju borbe za Sirmij,⁴² čini se da je Teoderik odlučio sa svojim ljudima zastati u okolici toga grada.⁴³ To zasigurno ne bi učinio dok je ondje bilo gepidsko uporište.⁴⁴ Gepidi su, dakle, napustili Sirmij pružajući manji otpor⁴⁵ jer su zacijelo već tada čvrsto nakanili suprotstaviti se Ostrogotima na drugom, povoljnijem mjestu. Gepidsko povlačenje pred nadmoćnom silom imalo je taktičku svrhu. Naime, srijemski Gepidi očito nisu raspolagali znatnijim vojnim snagama, a po svemu sudeći nisu mogli računati ni na veću pomoć od svojih sunarodnjaka iz zadunavskih krajeva. Ovo svjedoči i o labavim vezama između triju gepidskih naseobinskih skupina (u jezgrenom području uz lijevu obalu Tise, u Transilvaniji i u Srijemu). Nalaz gepidskog mača u Iloku možda svjedoči o usputnom okršaju u vezi s nastojanjem Ostrogota da zaštite i svoje desno krilo, nakon što su zaposjeli Sirmij.

Zimski predah omogućio je Gepidima da koliko-toliko učvrste svoj položaj, dok je Teoderik bio svjestan toga da mu prava borba tek predstoji. Vjerojatno u veljači 489.⁴⁶ ostrogotski je kralj pokrenuo svoje čete kako bi se riješio gepidske prijetnje. Cesta ga je od Sirmija vodila prema Cibalama i odatle prema Mursi. U zamočvarenom području⁴⁷ kojim je protjecala rječica Ulka (*Ulca*), današnja Vuka, Gepidi su se pripremili za odlučujući sraz. Samu rječicu iskoristili su kao obrambeni zid, zapriječivši prolaz tako što su svoju

⁴¹ Tako Sevin 1955, 128, Dautova-Ruševljan 1981, 152. Štoviše, ovo bi, prema Sevinu, nagnalo Teoderika da se okrene protiv Murse, gdje se nadao naći namirnice i odakle je mogao napasti Sirmij s leđa (idem, 128-129). Za ubikaciju postaje *Fossae* usp. Popović 1980, 103, Milošević 1988, 117-119.

⁴² Glavno vrelo za ovaj sukob između Gepida i Ostrogota je Enodijev *Hvalospjev premlostivom kralju Teoderiku*, odlomci 27-34 (= Lakatos 1973, 61-62).

⁴³ Ovo bi se moglo zaključiti prema navodu iz Jordana, *Getica* 292, gdje se kaže *rectoque itinere per Sirmis ascendit vicina Pannoniae* "i ravnim putem preko Sirmija uspeo se (Teoderik) u susjedstvo Panonije". Usp. Gračanin 2006, 105.

⁴⁴ Nema baš mnogo smisla tvrdnja Sevinova 1955, 130 da se Teoderik dokopao Sirmija nakon bitke na rijeci Ulki, jer to znači da bi namjerno sebi za leđima ostavio gepidsko uporište, a tek ga je očekivao presudni boj.

⁴⁵ Pohl 1980, 291, 292 misli da je Sirmij pao u ostrogotske ruke bez ikakvih borbi, dok Wozniak 1979, 141 smatra da se bitka za Sirmij dogodila.

⁴⁶ Za datum usp. Gračanin 2006, 106.

⁴⁷ Riječ je najvjerojatnije o nekada širokom močvarištu, čiji se ostatak sačuvao do kraja 19. stoljeća pod imenom Palača kod Kolodvara (usp. Brunšmid 1900, 21, 1902, 125-126 i bilj. 1, 1924a, 673, 1924b, 4-5, Pinterović 1978, 100). Bösendorfer 1952, 161 navodi da su se Gepidi ispriječili Ostrogotima u karašičko-vučanskoj depresiji na Ulki.

vojsku rasporedili na strateškim mjestima.⁴⁸ U bitki koja se zametnula na prostoru nepovoljnom za napadača,⁴⁹ uspješan je ishod za Ostrogote u prvi mah bio neizvjestan, ali je na kraju cjelodnevnog boja prevladala upornost i brojčana nadmoć. Ostrogoti su probili gepidske opkope i prešli rijeku. Potučeni su Gepidi ostali i bez kola natovarenih ljetinom, što je Ostrogotima ublažilo oskudicu hranom od koje su trpjeli.⁵⁰ Kako se čini, u borbi je poginuo i gepidski kralj Traustila/Trapstila, dok je njegov sin i nasljednik Trazarik sklopio s Ostrogotima mir.⁵¹ Mir je nedvojbeno odgovarao i Teoderiku koji je time

⁴⁸ Enodije, 28 (= Lakatos 1973, 61): *Ulca fluvius est tutela Gepidarum, quae vice aggerum munit audaces et in iugorum more latus provinciae quibusdam muris amplectitur nullo ariete frustrandis*, "Rijeka Ulka je zakrilije Gepida, koja poput nasipâ štiti odvažne i poput gorskih lanaca opkoljuje tijelo oblasti svojevrsnim zidinama koje se ne mogu razbiti nikakvim zidoderom". Usp. Andrić 2002, 143. Sevin 1955, 129 smatra da su se Gepidi poslužili branom na Ulki kako bi ojačali obrambeni položaj.

⁴⁹ Neki drže da se bitka vodila otprilike na mjestu današnjeg Vukovara (usp. Wolfram 1990, 280, Heather 1997, 219), dok drugi pomišljaju na *Ad labores pontis Ulcae* (usp. Pohl 1980, 291), postaju na odsječku rimske ceste između Cibala i Murse, današnju Bobotu (identifikacija prema Škrivanić 1974a, 40, Bojanovski 1993, 64, Buzov 2005, 133). Druga pretpostavka je mnogo vjerojatnija, odnosno moguće je da je bojište bilo u blizini toga mjesta. Općenito se uzima da se bojište nalazilo između Murse i Cibala (usp. Gračanin 2006, 107). Neki opet smatraju da se bitka vodila između Vinkovaca i Vukovara (usp. Dizdar 1999, 65, Iskra-Janošić 2001, 151, 2005, 41).

⁵⁰ Enodije 34 (= Lakatos 1973, 62): *Caesa est multitudo adversaria, donec paucos eriperet nox vicina, dum ad vaga horrea copiis urbium referta veniretur, quae non solum satisfacerent necessitati sed sublevarent inter deliciarum secunda fastidium. ita prosperis tuis militavit adversitas et contra famem tuorum excursus pugnavit hostilis*, "Sasječeno je protivničko mnoštvo, dok je malobrojne izbavila bliska noć, čim se prišlo k putujućim žitnicama krcatima zalihama gradova, koje ne samo da su zadovoljile nuždu nego su u slasnoj sreći uklonile i neraspoloženje. Tako ti (= Teoderiku) je muka izvojštila uspjeh i protiv gladi je tvojih vojevao napad na neprijatelja". Usp. Diculescu 1923, 107-108, Schmidt 1934, 294, 532, Sevin 1955, 129, Pohl 1980, 291, Andrić 2002, 143. Pohl 1980, 292 iznosi mišljenje da su Gepidi svoj transport sa zalihama, nakon povlačenja iz Sirmija, bili smjestili u Mursu, što je također moguće. Iskra-Janošić 2005, 41 čini neshvatljivu pogrešku kad tvrdi da su iz bitke kao pobjednici izašli Gepidi. Ispravno ima Dizdar 1999, 65. Na ovom mjestu valja upozoriti i na potpuno zbrkani prikaz prožet netočnostima kod Iskra-Janošić 2004b, 23, u kojem Teoderik predvodi Ostrogote već 453. godine, a u močvarama između Vinkovaca i Vukovara bori se protiv Rimljana, dok se Gepidi i Langobardi pojavljuju tek nakon ove bitke.

⁵¹ Diculescu 1923, 110, Stein 1949, 55, Sevin 1955, 130, Csallány 1961, 12, Mirković 1971, 50, Moorhead 1997, 21. Vijest o Traustilinoj/Trapstilinoj pogibiji donosi Pavao Đakon u svojoj *Rimskoj povijesti (HR)*, 15.15 (= Lakatos 1973, 45): *At tamen prius quam Italiam adventaret, Trapstilam Gepidarum regem insidias sibi molientem bello superans extinxit*, "No ipak, prije nego što je stigao u Italiju, svladao je (Teoderik) u boju i usmratio gepidskoga kralja Trapstilu koji mu je spremao zasjedu". Ova "zasjeda" vjerojatno se odnosi na odluku gepidskog kralja da na rijeci Ulki pruži otpor prolasku Ostrogota. Enodije ne spominje njegovu smrt jer zacijelo nije smatrao dostojnim zabilježiti pogibiju nekoga germanskog kralja u panegiričkom tekstu (tako ne navodi ni Odoakrovu pogibiju). Prema nekim mišljenjima, Teoderik je ubio Traustilu/Trapstilu nakon bitke u činu pukog nasilja pa takvo nedjelo, kao u slučaju Odoakra koji je umoren, nije ni moglo naći mjesto u panegiriku (Diculescu 1923, 109-110). Doduše, navod Pavla Đakona jednako tako pruža mogućnost za zaključak da je Traustila/Trapstila stradao tijekom samog boja.

želio sebi osigurati zaleđe kako bi nesmetano mogao provaliti u Italiju.⁵² Ispravnost ove odluke pokazala se uskoro. Naime, Ostrogote su napali Sarmati, zacijelo negdje u istočnoj Slavoniji (Srijemom su ponovno vladali Gepidi), hotеći možda iskoristiti ostrogotsku iscrpljenost tek završenim sukobom s Gepidima.⁵³ Poticaj sarmatskom nasrtaju vjerojatno je dao bogat plijen u hrani što su ga se domogli Ostrogoti. Da je imalo sumnjao na gepidsku umiješanost u cijeli slučaj, Teoderik bi se jamačno osvetio jer bi to bilo očigledno kršenje nedavno utanačenog mira. Ovako se s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da su Sarmati prepad izvršili samostalno.

U vezi s ovim sukobom između Gepida i Ostrogota neki istraživači spominju i izdaju gepidskog kraljevića Mundona, koji bi prešao na Teoderikovu stranu bilo već pri samom dolasku Ostrogota u Drugu Panoniju, pri čemu bi to utjecalo na odluku Gepida da se povuku iz Sirmija,⁵⁴ bilo u jeku same bitke⁵⁵ ili poslije nje, što bi pak omogućilo Ostrogotima da se dokopaju Sirmija.⁵⁶ Sve se ove pretpostavke temelje na podacima iz kronike Ivana Malale odnosno Teofana Ispovjeditelja, koji na prvi pogled govore da se Mundon pridružio Teoderiku prije Traustiline/Trapstiline smrti.⁵⁷ Međutim,

⁵² Usp. Diclescu 1923, 110.

⁵³ O tome svjedoči Enodije, 35: *Transeo Sarmatas cum statione migrantes, et plebem conflictuum numeratam sileo de tropeis*, "Preskačem Sarmate koji se sele s boravištem i puk koji je nabrojao sukobe, štitim o pobjedama". Usp. Schmidt 1934, 294, bilj. 7, Enßlin 1947, 68, Löwe 1961, 15, Pohl 1980, 292, Wolfram 1990, 280, Heather 1997, 219, Lotter 2003, 127. Schwarcz 1992, 82 smatra kako su Sarmati pomogli Gepidima u borbi protiv Ostrogota, za što nema potvrde u izvorima. Uostalom, panegiričar Enodije bi bez sumnje spomenuo da su se na strani Gepida borili i Sarmati jer bi to samo dodatno uveličalo pobjedu njegova junaka, kralja Teoderika. Wolfram 1996, 19 drži da su nomadski Sarmati napali Ostrogote na prostoru koji se protezao zapadno od gepidskog područja, sjeverno ili južno od Drave.

⁵⁴ Pohl 1980, 291.

⁵⁵ Diclescu 1923, 107-108.

⁵⁶ Sevin 1955, 130. On čak tvrdi da je Mundon naslijedio strica Traustilu/Trapstilu kao udjelni gepidski kralj u Sirmiju.

⁵⁷ Ivan Malala, 450, 22 - 451, 10: Καὶ γνοὺς τοῦτο ὁ ῥῆξ Ρώμης ὁ Οὐαλεμεριακὸς καὶ Θευδερῖχος, πέμψας προετρέψατο τὸν αὐτὸν Μοῦνδον. Καὶ πεισθεὶς ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν μετὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ καὶ διέτριψε πρὸς αὐτὸν, ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τοῦ Οὐαλεμεριακοῦ τοῦ καὶ Θευδερῖχου. ἀναχωρήσας δὲ Μοῦνδος ἀπὸ Ρώμης ἀνήλθεν ἐπὶ τὸν Δανούβιον ποταμὸν. Καὶ πέμψας πρὸς τὸν βασιλέα Ιουστινιανὸν πρεσβευτὰς ἤτησεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ γενέσθαι. Καὶ ἐδέξατο αὐτὸν σὺν τοῖς ἀνθρώποις αὐτοῦ, ποιήσας αὐτὸν στρατηλάτην τοῦ Ἰλλυριῶν ἔθνος, καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ στρατηλασίᾳ, "Kad je pak ovo doznao kralj Rima Teoderik Valemerov (sin), pozvao je i pridobio toga Munda. Nagovoren, on je otišao k njemu zajedno sa svojim ljudima i boravio kod njega, boreći se za Teoderika Valemerova (sina). A kad se povukao iz Rima, Mundo je stigao do rijeke Dunav. I uputivši poslanike k caru Justinijanu, zamolio ga je da doprije pod njegovu vlast. On ga je prihvatio s njegovim ljudima, učinio ga zapovjednikom puka iliričkoga te ga otpradio na njegovu zapovjednu dužnost"; Teofan, A.M. 6032 (219, 2-9): Καὶ γνοὺς τοῦτο ὁ ῥῆξ Ρώμης, ὁ Θευδερῖχος, πέμψας πρὸς αὐτὸν, καὶ πεισθεὶς ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἦν μετ' αὐτοῦ συμμαχῶν αὐτῷ. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Θευδερῖχου ἦλθεν ἐπὶ τὸν Δανούβιον ποταμὸν καὶ ἠτήσατο τὸν βασιλέα

kroničari zapravo sažimlju Mundonov životni put od dolaska ujaku u Sirmij prije 488. godine do stupanja u istočnorimsku službu 529. godine. Važno je istaknuti da Teoderika nazivaju “kraljem Rima” kad opisuju kako je Mundon dospio u njegovu službu, što znači da se to moralo dogoditi poslije 493. godine jer je tek onda ostrogotski kralj stvarno zavladao u Italiji. Otuda ne može biti riječi ni o kakvoj Mundonovoj izdaji. On se Teoderiku pridružio najkasnije 505. godine, no tada više nije boravio u Sirmiju već je kao odmetnik djelovao iz svoga uporišta Herte na ušću rijeke Marg (Morava) u Dunav.⁵⁸ Uostalom, kroničari jasno svjedoče o tome da je Mundon bio aktivan Teoderikov vojni saveznik, što nikako nije mogao biti 488. godine, budući da je dotad živio pod ujakovom zaštitom i bio zasigurno još vrlo mlad. Čini se da je Mundon i poslije 488. godine boravio u Sirmiju, ali je naposljetku otišao - možda je i otjeran - uvidjevši zacijelo da bi mu pravo na gepidsko prijestolje kao nećaku umrloga kralja i bratiću tadašnjega moglo doći glave (to bi se dogodilo na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće).⁵⁹

Ιουστινιανὸν εἶναι ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Καὶ ἦλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ πολλὰ αὐτὸν φιλοτιμησάμενος ὁ βασιλεὺς καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀπέλυσεν αὐτοῦς, ποιήσας αὐτὸν στρατηλάτην τοῦ Ἰλλυρικοῦ, “kad je pak ovo doznao kralj Rima Teoderik), pozvao ga je (Mundona) pa je on nagovoren otišao k njemu i bio sa svojima njegov saveznik. A nakon Teoderikove smrti, stigao je do rijeke Dunav i zamolio cara Justinijana da bude pod njegovom vlašću. I došao je u Konstantinopol. Car je jako počastio njega i njegova sina pa ih otrpavio, učinivši njega (Mundona) zapovjednikom Ilirika”.

⁵⁸ Komes Marcellin bilježi u svojoj *Kronici* nesretan istočnorimski vojni pohod protiv Mundona (a. 505 = Lakatos 1973, 70). Usp. također i Jordan, *Getica* 300-301 (= Lakatos 1973, 16-17): *Inde contra Savinianum Illyricum magistrum militum, qui tunc cum Mundone paraverat conflictum, ad civitatem cognomine Margo planum, quae inter Danubium Margumque fluminibus adiacebat, cum duobus milibus ergo peditum, equitibus quingentis in Mundonis solacia veniens Illyricianam exercitum demolivit. Nam hic Mundo de Attilanis quondam origine descendens Gepidarum gentem fugiens ultra Danubium in incultis locis sine ullis terrae cultoribus divagatus et plerisque abactoribus scamarisque et latronibus undecumque collectis turrem quae Herta dicitur super Danubii ripam positam occupans ibique agresti ritu praedasque innectens vicinis regem se suis grassatoribus fecerat. Hunc ergo pene desperatum et iam de traditione sua deliberantem Petza subveniens e manibus Saviniani eripuit, suoque regi Theodorico cum gratiarum actione fecit subiectum*, “Potom je (gotški vojskovođa Picija), dakle, s dvije tisuće pješaka i petsto konjanika došao u pomoć Mundonu protiv iliričkog vojnog zapovjednika Savinijana (= Sabinijana) koji je tada pripremao boj s Mundonom kod grada imenom Margoplan (= Žitnica na Margu, *Horreum Margi*, danas Čuprija u Srbiji), koji leži između rijeka Dunava i Marga. Naime, taj je Mundon, vodeći nekakvo podrijetlo od Atilinih, utekao narodu Gepida i potucao se onkraj Dunava po pustim krajevima bez ijednog zemljoradnika. I okupivši odasvud više kradljivaca stoke, lupeža i razbojnika, zaposjeo je kulu koja se zove Herta, smještena na obali Dunava, pa je ondje poput divljaka snovao pljačke susjedi-ma i svojim se pljačkašima proglasio kraljem. Dakle, Peca (= Picija) mu je pritekao u pomoć dok je, gotovo očajan, već razmišljao o vlastitoj predaji i izbavio ga iz Savinijanovih (= Sabinijanovih) ruku te ga uz izraz zahvalnosti podvrgnuo svom kralju Teodoriku (= Teoderiku)”. Za povijesne okolnosti usp. Gračanin 2006, 108-109 i bilj. 149.

⁵⁹ Za argumentaciju usp. i Croke 1982, 128-129, 134-135. Capizzi 1969, 166 pomišlja da bi se Mundon prebacio u Prvu Meziju kao Teoderikov saveznik nakon sloma Gepida 504. godine.

Iako su srijemski Gepidi sačuvali svoje kraljevstvo, ono više nije uživalo jednaki ugled. Trazarik je bio kralj u Sirmiju, ali se vjerojatno nedugo nakon poraza 489. godine kao novi vladar tiskih Gepida pojavljuje Gunderit.⁶⁰ Ova podjela oslabila je položaj obaju skupina pa kad je Teoderik odlučio 504. godine okončati gepidsku državu u Drugoj Panoniji, nasuprot onomu što se dogodilo prije 16 godina, nije naišao na otpor vrijedan spomena (možda gepidski mačevi pronađeni u Srijemskoj Mitrovici pripadaju upravo ovom vremenu). Trazarik je pobjegao k Gunderitu, prepustivši pobjedniku ne samo svoje kraljevstvo nego i vlastitu majku.⁶¹ Čini se da je Teoderik za tu vojnu intervenciju trebao izliku: njegov panegiričar Enodije za rat krivi poraženoga koji je to sam izazvao svojim spletkarenjem i nespremnošću na sporazum.⁶² No, Trazarik se zacijelo držao davno uglavljenog mira, ali je morao i sa sve većom zebnjom promatrati ostrogotske pretenzije.⁶³ Pokušaj da se osloni na Gunderita pokazao se izlišan i samo je ubrzao udar Ostrogota koji su htjeli zaokružiti zapadnoilirsko područje pod svojim nadzorom.⁶⁴ Česta gepidska poslanstva na ravenki dvor koja spominje Enodije prije su imala svrhu saznanati kakve su neposredne nakane Ostrogota i uznastojati ih odvratiti od ofenzivnih zamisli, a ne postavljati zahtjeve. Isto tako i uvrede o kojima govori panegiričar više nalikuju na to kako je jači poimao situaciju u kojoj slabiji neće naprečac ispuniti njegove uvjete već se “joguni” tražeći podršku drugih

⁶⁰ Usp. Diclescu 1923, 110, Csallány 1961, 12, Pohl 1980, 292, 295. Bóna 1976, 71 naziva Gunderita gepidskim “vrhovnim kraljem”, ali za to nema potkrijepe u izvorima (usp. Pohl 1980, 295).

⁶¹ Enodije, 62 (= Lakatos 1973, 64): *Postquam tamen liquido Traserici patuere commenta, Gothorum nobilissimos Pitzia Herduic et pubem nullis adhuc dedicatam proeliis destinasti, ut si oblatis pactionibus adquiesceret, semel invasa locorum potiretur arbitrio. Sed usus inconstantis felicitati tuae obsecutus est: fugit sponte aliena et sine impulsu exercitus tui deseruit quod debebat*, “Ipak, nakon što su se Trazarikove nakane jasno otkrile, odredio si najplemenitije među Gotima Piciju i Herduika te mladost još neposvećenu nijednom boju da već jednom napadnute krajeve on (Trazarik) stekne slobodnom voljom ako se pomiri s ponuđenim sporazumima. No, korist se nestalnika pokorila tvojoj sreći: sam od sebe pobjegao je u tuđinu i bez navale tvoje vojske ostavio je što je dugovao”; Jordan, *Getica* 300 (= Lakatos 1973, 16): *Pitzamum quoque suum comitem et inter primos electum ad obtinendam Sirmiensem dirigit civitatem. Quam ille expulso rege eius Trasarico, filio Trapstilae, retenta eius matre obtinuit*, “I Picama (= Piciju) svoga komesa i među prvima odabrana poslao je (Teoderik) da zauzme grad Simij. On ga je osvojio protjeravši njegova kralja Trazarika, Trapstilina sina, no zadržavši njegovu majku”.

⁶² Enodije, 60-61 (= Lakatos 1973, 64): (...) *unde cottidiana insultatio et inconposita legationum frequentia mittebatur. Urebant animum principis dolosi blandimenta comenti et circa alios Gepidas, quorum ductor est Gunderith, intempestiva Traserici familiaritas*, “(...) da bi se odatle (iz Sirmija) slala svakidašnja uvreda i neumjesna množina poslanstava. Uznemiravale su dušu vladarevu laske himbenog nauma i neprilično Trazarikovo prijateljstvo prema drugim Gepidima čiji je vođa Gunderit”.

⁶³ Nasuprot tome, Wolfram 1990, 321 smatra da je do tog vremena gepidska samosvijest opasno narasla.

⁶⁴ Usp. Gračanin 2006, 108. Također i Enßlin 1947, 133-134, Pohl 1980, 294, Wolfram 1990, 321. Schwarcz 2000, 63 ističe Teoderikove imperijalne pretenzije.

(Gunderita). Da je Teoderik postavio pred Trazarika određene zahtjeve, proizlazi iz Enodija koji priča o *ponuđenim sporazumima*. Vjerojatno je gepidskom kralju bilo predloženo da se jednostavno preda, podvrgne vlasti Ostrogota, zahvaljujući kojima je, prema mišljenju Ravene, i zasjeo na prijestolje (otuda i sintagma *ostavio je što je dugovao*), a da će zauzvrat smjeti valjda ostati u Sirmiju kao podložni vladar. Nije stoga potrebno pomišljati na stalne trzavice i pogranične razmirice između Gepida i Ostrogota,⁶⁵ ili da su Gepidi čak istupali s teritorijalnim zahtjevima,⁶⁶ kako bi se objasnio ostrogotski pohod na Sirmij. Teško je zaključiti i što bi Gepidi dobili time da su provaljivali na ostrogotsko područje u Panoniji Saviji, kao što neki istraživači drže mogućim.⁶⁷ Je li Trazarik bio u vezi s Carigradom odakle bi mu došao poticaj da se približi Gunderitu radi stvaranja saveza protiv Teoderika,⁶⁸ nemoguće je dokazati, iako bi se mogli pretpostaviti i prsti carskoga dvora u svemu ovome. Kako god bilo, Carstvo je nijemo promatralo slom srijemskih Gepida, zaokupljeno ratovanjem na Istoku protiv Perzije (upravo su 503. i 504. godina bile vrijeme intenzivnih istočnorimskih vojnih napora na istočnom bojištu).⁶⁹

Ostrogotska je pobjeda bila potpuna i nestalo je gepidske vlasti u Drugoj Panoniji.⁷⁰ Gepidi su prihvatili novoga gospodara i ostali su naseljeni u Srijemu. Možda je u tome određenu ulogu imao i Mundon koji je tada stupio u ostrogotsku službu.⁷¹ Ondje su mogli biti među onim barbarima koji su upadali u žestoke sporove s mjesnim rimskim stanovništvom, jer se upravo gotski komes u Sirmijskoj (Drugo)j Panoniji, *vir illustris* (svijetli muž) Kolosej, navodi kao osoba koja je morala uredovati u tim pitanjima.⁷² Napokon je Teoderik između 523. i 526. godine odlučio preseliti glavninu gepidskoga pučanstva iz Druge Panonije na ostrogotsko područje u Galiji, u Provansu,

⁶⁵ Enßlin 1947, 134.

⁶⁶ Wolfram 1990, 321.

⁶⁷ Pohl 1980, 294 ne smatra to samo po sebi nevjerojatnim. Također i Schwarcz 2000, 63, koji spominje moguće pljačkaške upade na ostrogotsko područje, ali ujedno naglašava da nije bilo pravog ratnog pohoda protiv Ostrogota.

⁶⁸ Ovakvo je mišljenje iznio Sevin 1955, 130.

⁶⁹ O ratu protiv Perzije usp. Stein 1949, 92-101, osobito 94-98, Greatrex 1998, 73-119, naročito 94-115.

⁷⁰ Mnogo kasnije langobardski će poslanici, kako svjedoči Prokopije (*BG* 3.34.10 = Lakatos 1973, 23), reći caru Justinijanu za Gepide da Γόθων μὲν οὕτω κατεπτηχότες τὴν δύναμιν ὥστε τὸν ποταμὸν διαπορθμεύεσθαι οὐδὲ ὅσον ἀποπειράσασθαι πώποτε ἴσχυσαν, "toliko su doista strahovali od gotske sile da baš nikada nisu mogli ni pokušati da se prebace preko rijeke (Dunav)". I uistinu, Gepidi su se na izlete preko Dunava odvažili tek poslije Teoderikove smrti.

⁷¹ Usp. Pohl 1980, 294, Croke 1982, 129, Prostko-Prostynski 1994, 224-236, Schwarcz 2000, 63.

⁷² Kasiodor, *Variae*, 3.23, 24. O tim sporovima usp. Gračanin 2006, 111.

gdje su trebali poslužiti kao štit na granici s kraljevstvom Burgunda.⁷³ Time je praktički završilo prvo razdoblje gepidske prisutnosti u južnoj Panoniji.

Pojava Herula u južnoj Panoniji

U prvim desetljećima 6. stoljeća u Drugoj Panoniji su svoje naseobinsko područje pronašli i istočnogermanski Heruli. U drugoj polovini 5. stoljeća

⁷³ Usp. Diculescu 1923, 118, Schmidt 1934, 534, Stein 1949, 250, Sevin 1955, 134, Kovačević 1960, 33, Csallány 1961, 12, Bóna 1976, 29, Wolfram 1990, 322, Andrić 2002, 144, Lotter 2003, 128. Mrkobrad 1980, 45 i Tomičić 2000, 275 pogrešno kažu da su Gepidi bili preseljeni u sjevernu Galiju. Vinski 1971a, 55, 1971b, 383, ispravno govori o djelomičnom preseljenju Gepida. O tome svjedoči Kasiodor, *Variae* 5.10.1-3 (= Lakatos 1973, 68-69): *Verani saioni Theodoricus rex. Cum deo iuvante pro defensione generali felicissimus producatur exercitus, providendum est, ne aut ipsi penuria inconsulta fatigentur aut (quod dici nefas est) vastationem nostrae videantur provinciae sustinere. Primus enim prosperitatis gradus est suis non esse damnosum, ut, pro quorum compendio laboramus, eorum non videamur afflxisse fortunas. Et ideo devotioni tuae praesenti auctoritate delegamus, ut multitudinem Gepidarum, quam fecimus ad Gallias custodiae causa properare, per Venetiam atque Liguriam sub omni facias moderatione transire. Quibus ne aliqua excedendi praeberetur occasio, per unamquamque condamam sumptus eis tres solidos largitas nostra direxit, ut illis cum provincialibus nostris non rapiendi votum, sed commercii sit facultas. Illud plane pro cunctorum quiete laborantibus indulgentia nostra concedit, ut, si aut eorum carpenta itinere longiore quassantur aut animalia attrita languescunt, te custode atque mediante cum possessoribus sine aliqua oppressione mutentur, ut, qui daturi sunt corpore aut qualitate meliora, quamvis parvis sanis animalibus adquiescant, quia incerta est vita eorum, qui nimia fatigatione lassantur. Ita fit, ut nec illis desit subvectio necessaria et nullus se laesum tali permutatione cognoscat*, “Kralj Teodorik (= Teoderik) sajonu Veranu. Kako je uz Božju pomoć izvedena radi opće zaštite nadasve korisna vojska, valja se pobrinuti da ne bi oni ni zbog nesmotrene oskudice oslabjeli niti uznastojali - što je strašno reći - uzdržavati se pustošenjem našeg područja. Jer, prvi je korak k blagostanju ne biti na štetu svojima pa nam je paziti da ne bi stradala dobrobit onih za čiji probitak radimo. I stoga osobnim dostojanstvom nalažemo Tvojjoj predanosti da se gepidsko mnoštvo, koje smo dali da obrane radi pohita u Galije, prevede uz punu suzdržanost preko Venetije i Ligurije. Da im se ne bi pružila nikakva prigoda za ispad, naša darežljivost im je po svakom pojedinom kućanstvu odredila tri solida za trošak tako da se u njima ne pobudi volja za grabeži nego zgoda za trgovinu s našim pokrajincima. Naša dobrotivost dopušta ovo napose onima koji podnose teret radi mira svih, da uz Tvoj nadzor i posredništvo, bez ikakve prisile, obave razmjenu s posjednicima ako im se ili kola od prilično dugog putovanja oštete ili im iznurene životinje malaksaju kako bi se oni koji će veličinom ili kakvoćom dati bolje zadovoljili zdravim mada malim životinjama, budući da je nesiguran život onih (životinja) koje se uslijed prekomjerna umora iscrpljuju. Tako neka bude da ni njima ne uzmanjka nuždan dovoz niti da se takvom razmjenom netko osjeti oštećenim”; *Variae* 5.11 (= Lakatos 1973, 69): *Gepidis ad Gallias destinatis Theodoricus rex. Fuerat quidem dispositionis nostrae, ut vobis iter agentibus annonas iuberemus expendi: sed ne species ipsae aut corruptae aut difficile praebentur, in auro vobis tres solidos per condamam elegimus destinare, ut et mansiones vobis, prout herbarum copia suppetit, possitis eligere et quod vobis est aptum magis, emere debeatis. nam et possessorem haec res occurrere facit, si vos necessaria comparare cognoscit. Movete feliciter, ite moderati. Tale sit iter vestrum, quale decet esse qui laborant pro salute cunctorum*, “Kralj Teodorik (= Teoderik) Gepidima određenima za Galije. Doista je od naše volje bilo da zapovjedimo da vam se dok ste na putu odmjeri hrana. No, da vam se ne bi davala ili upravo ona pokvarena vrsta ili nevoljko, odlučili smo namijeniti vam tri solida u zlatu po kućanstvu kako biste i sebi mogli odabrati postaje po tome kolika zalih bilja stoji na raspolaganju, a i smjeli kupiti ono što vam je najprikladnije. Naime, i posjednika ovo potiče da pritekne ako dozna da vi potrepštine kupujete. Sretno putujte i idite mirni. Neka vam putovanje bude onakvo kakvo se pristoji onima koji rade za dobro svih”.

obitavali su na prostoru južne Moravske, zapadne Slovačke i Gornje Austrije.⁷⁴ U uništavajućem porazu što su im oko 508. godine nanijeli njihovi dotadašnji podložnici Langobardi poginuo je herulski kralj Rodulf i moć Herula bila je slomljena. Nakon toga se glavnina Herula povukla u bivše rugijsko područje sjeverno od Dunava, uz nekadašnji Obalni Norik, ali ondje zbog slabih životnih uvjeta nisu dugo ostali. Nekolicina ih se sklonila kod Ostrogota, dok su ostali utočište potražili kod Gepida. Pretpostavlja se da su ih oni naselili u južnom dijelu svoga područja, na donjoj Tisi. Nezadovoljni načinom na koji su s njima postupali njihovi novi susjedi, Heruli su uskoro krenuli u novo raseljenje: manjina ih se odlučila vratiti u skandinavsku prapostojbinu, dok se veći dio naroda, uz dopuštenje carskih vlasti, prebacio na istočnorimsko područje.⁷⁵

Kako svjedoče pisana vrela, Heruli su po nalogu cara Anastazija 512. godine bili naseljeni u Iliričkoj prefekturi (Istočnom Iliriku).⁷⁶ Pojedini istraživači bili su mišljenja da su Heruli pobliže smješteni u Obalnoj Dakiji.⁷⁷

⁷⁴ Pohl 1980, 279, Lotter 2003, 130.

⁷⁵ O ovim događajima usp. Schmidt 1934, 535, 552-553, Stein 1949, 150-151, Sevin 1955, 131-134, Bóna 1976, 24, Pohl 1980, 277-278, 297-298, Menghin 1985, 31-32, Bóna 1987, 122, Schwarcz 2000, 66-67, Lotter 2003, 130-131. Pohl 1980, 297 iznosi pretpostavku da su Gepidi Herule smjestili u današnjoj Olteniji (Mala Vlaška), između južnih obronaka Transilvanskih Alpa i Dunava.

⁷⁶ Marcelin, a. 512.11 (= Lakatos 1978, 89): *Gens Herulorum in terras atque civitates Romanorum iussu Anastasii Caesaris introducta*, "Narod Herula je na zapovijed cezara Anastazija uveden na zemlju i u gradove Rimljana" (usp. Gračanin-Kuntić-Makvić 2006, 144-145); Prokopije, *BG* 2.14.28 (= Lakatos 1978, 10): "Ἄπερ Ἐρουλοὶ φέρειν τὸ λοιπὸν οὐχ οἰοί τε ὄντες Ἴστρον τε ποταμὸν διαβαίνουσι καὶ τοῖς ἐκείνη Ῥωμαίοις προσοικεῖν ἔγνωσαν, Αναστασίου τὴν αὐτοκράτορος ἀρχὴν ἔχοντος, ὅσπερ αὐτοὺς πολλῇ φιλοφροσύνη δεξάμενος ἰδρυσθεῖται αὐτοῦ εἶασε, "Kako Heruli nisu više mogli to (gepidsko zlosilje) podnositi, prešli su rijeku Istar (= Dunav) i odlučili stanovati ondje kod Rimljana, dok je vlast držao car Anastazije koji ih je jako ljubavno primio i dopustio im da se nasele"; 2.15.1 (= Lakatos 1978, 11): οἱ μὲν αὐτῶν (...) ἠκλήσαντο ἐς τὰ ἐν Ἰλλυριοῖς χωρία, "dio se njih (Herula) naselio u mjesta s Iliričanima (= Ilirička prefektura)". Prema Dušaniću 1967, 75, Heruli su 512. godine napali oblast Basijane, ali to nije točno, jer izvori jasno kažu kako su Heruli na carsko područje došli carevom voljom.

⁷⁷ Prema Schmidtu 1934, 553, Heruli su vjerojatno bili naseljeni u Obalnoj Dakiji (tako ima i Bury 1958b, 303, bilj. 1), a ne oko Singiduna jer je ta oblast sve do oko 535. godine pripadala Gepidima (Lakatos 1978, 89 pak pretpostavlja da bi Herulima bio dodijeljen zapadni dio Druge Mezije i Obalna Dakija). No, ovako postavljena Schmidtova pretpostavka je neodrživa (usp. Stein 1949, 306, bilj. 1). Naime, gepidska je vlast u istočnom dijelu Druge Panonije propala još 504. i nije se obnovila sve do 536. godine, a ni u vezi s ugovorom između Anastazija I. i Teoderika Velikog o razgraničenju u Drugoj Panoniji nema spomena Gepida. Stein 1949, 156 iznio je mišljenje da je prigodom ovog sporazuma Carstvo priznalo Mundonu posjed nad dunavskom obalom u Prvoj Meziji istočno od Morave, budući da to područje ne bi bilo pod carskom vlašću sve do Justinijana I. (mišljenje preuzima Capizzi 1969, 170; Croke 1982, 129, bilj. 36 smatra ovo "zanimljivim prijedlogom", iako bez dokaza), ali to je hipoteza koja ne samo da se ničim ne može potkrijepiti nego se i protivi logici situacije: Carstvo nikako ne bi dopustilo Mundonu da se održi u Prvoj Meziji jer je unosio znatnu nestabilnost u ovu oblast pa je čak protiv njega poveden i (neuspješan) vojni pohod, a i jer je bio Teoderikov saveznik (usp. Wozniak

Međutim, čini se da nema razloga dvojiti u to kako su već tada dobili oblast u Drugoj Panoniji u blizini Singiduna, odnosno u onom dijelu pokrajine koji je, zajedno s gradom Basijanom, 510. godine pripao Istočnom Rimskom Carstvu prema sporazumu s Ostrogotima.⁷⁸ Herule u Drugoj Panoniji izričito spominje Menandar,⁷⁹ dok Prokopije za njih kaže da su živjeli u okolici Singiduna.⁸⁰ Premda se i Menandrov i Prokopijev komentar odnose na vrijeme cara Justinijana I, koji je 528. godine s Herulima sklopio novi federatski ugovor i iznova im službeno dodijelio boravište na tlu Carstva,⁸¹ to uopće ne isključuje mogućnost da se on u odluci gdje će ih naseliti povodio upravo za primjerom svoga prethodnika Anastazija. Arheologija također ne može pomoći u identifikaciji točnog prostora na kojemu su se smjestili Heruli, budući da je njihovu materijalnu kulturu nemoguće izlučiti iz općega ger-

1981, 374, koji, doduše, malo dalje navodi da je Mundon ostao kao Teoderikov federat u pograničju između Istočnog i Zapadnog Ilirika odnosno da je možda postao i istočnorimski podložnik; Barišić 1955, 4 također vidi Mundona u Prvoj Meziji u službi Carigrada). Otuda je mnogo vjerojatnije da je i povlačenje Mundona iz Prve Mezije bilo jedan od preduvjeta sporazuma. Na temelju toga se može zaključiti kako je tada Istočno Carstvo iznova steklo nadzor nad sjevernim područjem Prve Mezije, iako prilike nisu bile nimalo sjajne.

⁷⁸ O naseljavanju Herula u istočnom Srijemu odnosno u jugoistočnom dijelu oblasti između Save i Dunava pod carem Anastazijem I. usp. Barišić 1955, 3, 7, Ferjančić 1969, 44, 1974, 109, Mirković 1971, 51, Andrić 2002, 151. Isto navodi i Pohl 1980, 298: Herule je kao federate u oblastima Singiduna i Basijane naselio Anastazije. Wozniak 1981, 374 vidi Herule naseljene oko Singiduna, ali u Prvoj Meziji (ranije se odlučio za Dačku dijecezu odnosno Obalnu Dakiju, usp. Wozniak 1979, 144). Bóna 1987, 122 samo kaže da su bili smješteni kod Singiduna. Stein 1949, 305 ostavio je mogućnost da je Herule već Anastazije smjestio oko Basijane, premda to prvenstveno pripisuje Justinijanu. Capizzi 1969. uopće ne spominje Anastazijev potez u svojoj monografiji o njemu.

⁷⁹ Menandar, fr. 5.4, 2-6 Blockley (= Lakatos 1978, 102): Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς, Ἰουστίνου τοῦ στρατηγοῦ σημαντὸς οἱ, ἐν βουλῇ ἐποιήσατο ἐς τὴν Ελουύρων χώραν κατοικίσεια τὸ ἔθνος, ἔνθα πρὸ τοῦ ὄκουσιν οἱ Ἑλουροὶ. Δευτέρα δὲ προσαγορεύεται Πατιονία, "I car je doista, na savjet koji mu je iznio vojskovođa Justin, namjeravao taj narod (Avare) naseliti u herulsku zemlju, gdje su prije toga obitavali Heruli, a koju nazivaju Druga Peonija (= Panonija)". Lakatos 1978, 102 pogrešno kaže da je riječ o dijelu Druge Panonije oko Singiduna južno od Save jer je granica između Druge Panonije i Prve Mezije činila upravo rijeka Sava.

⁸⁰ Prokopije, *BG* 2.15.30 (= Lakatos 1978, 14): Ερούλοις τοῖς ἀμφὶ Σιγγιδόνον, "Herulima oko Singiduna"; 3.33.13 (= Lakatos 1978, 18): Καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἑρουλοὶ ἔσχον ἀμφὶ πολὺν Σιγγιδόνον, οὗ δὴ ἴδρυνται νῦν, "No, ostala su pak mjesta u Dakiji Heruli dobili na dar od cara (Justinijana), oko grada Singiduna, gdje i sada obitavaju."

⁸¹ Prokopije, *BG* 2.14.33 (= Lakatos 1978, 10) spominje da je Justinijan dodijelio Herulima plodnu zemlju i drugo blago. Schmidt 1934, 554 hoće da su oblast oko Singiduna i u Drugoj Panoniji dobili tada (isto i Wozniak 1979, 144). Stein 1949, 305 također pretpostavlja da je Justinijan naselio Herule u ovim krajevima, no ističe da ako je to već bio učinio Anastazije, onda bi im Justinijan sada dodijelio još i okolice Singiduna na desnoj obali Save, dakle u Prvoj Meziji. Doista se čini vjerojatnim da bi Justinijan proširio njihovo područje, obuhvativši, uz dijelove Druge Panonije, i odsječak Prve Mezije (usp. Wozniak 1981, 378). U Gračanin - Kuntić-Makvić 2006, 246 stoji samo da je Justinijan doznačio Herulima kao federatima zemlju u blizini Singiduna, odnosno oko Basijane na lijevoj obali Save.

manskog fundusa.⁸² Vrijedi istaknuti da su se sporazumom iz 510. godine Ostrogoti morali odreći i manjeg dijela područja u istočnom Srijemu koji su nastavali Gepidi. Moguće je pretpostaviti da su tom prigodom preselili tamošnje gepidske naseljenike u svoj dio Druge Panonije.

U krajnji jugoistočni rub Druge Panonije Heruli su dovedeni kako bi se ojačala obrana carskih granica prvenstveno prema Ostrogotima.⁸³ No, nisu se pokazali osobito pouzdanima. Gotovo odmah počeli su napadati obližnje krajeve i pljačkati rimsko stanovništvo, što je izazvalo reakciju carske vlade. Anastazije je protiv njih uputio vojsku koja ih je teško porazila, nanijevši im velike gubitke, što ih je ponukalo da se primire. Čini se da im nisu bile iznova nametnute federatske obveze, iako je i dalje zacijelo postojala mogućnost da Carstvo među njima novači vojnike za svoje potrebe.⁸⁴ Promjena je nastupila Justinijanovim dolaskom na prijestolje koji je već u siječnju 528. godine sklopio s herulskim kraljem Grepom/Gretom sporazum o savezništvu.⁸⁵ Od tog je vremena carska vlada često posezala za Herulima naseljenima u jugoistočnom kutu Druge Panonije i u sjeverozapadnom kutu Prve Mezije kao

⁸² Usp. Dimitrijević 1967, 232. Kovačević 1960, 30-31 govori o gustoj kolonizaciji Herula u Drugoj Panoniji u okolici Singiduna i nastoji u pojedinim arheološkim nalazima iz istočnog Srijema prepoznati herulsku komponentu, iako sam kaže da herulska materijalna kultura nije izdiferencirana zbog velike sličnosti s gepidskom i ostrogotskom (idem, 31). Taj pokušaj kao potpuno neutemeljen odbija Vinski 1961, 232. I Dimitrijević 1958, 15-16 u ranijoj je fazi pretpostavljala da bi nekropola na lokalitetu Kormadin kod sela Jakova u istočnom Srijemu mogla pripadati Herulima ili Gepidima. Herulske elemente u istoj nekropoli vidi i Bóna 1987, 122. No, Vinski 1957, 30, 34, 50 jasno je utvrdio kako je riječ o gepidskoj nekropoli (tako i poslije Dimitrijević 1960, 5-50).

⁸³ Wozniak 1981, 374. Prema Schmidtu 1934, 554, Heruli naseljeni u Drugoj Panoniji i oko Singiduna pod Justinijanom I. trebali su služiti kao zaštita prema Gepidima (tako i Kovačević 1960, 31). No, ne samo da su Ostrogoti bili mnogo veća opasnost, nego je Carstvo ubrzo potom omogućilo Gepidima i napad na Sirmij, što znači da ih je smatralo saveznicima. Bury 1958a, 436, bilj. 1 misli da su Heruli trebali osnažiti iliričke oblasti gdje je bilo sve manje stanovnika. Andrić 2002, 151 drži da su Heruli imali poslužiti kao pogranična brana i prema Ostrogotima i prema Gepidima.

⁸⁴ Prokopije, *BG* 2.14.29-32 (= Lakatos 1978, 10). Prokopije, *BG* 2.14.32, izričito kaže da nakon poraza Heruli nisu bili ni rimski saveznici niti su Rimljanima bili na korist. Usp. Schmidt 1934, 553-554, Stein 1949, 151, Barišić 1955, 3-4, Bury 1958b, 300, Ferjančić 1974, 109, Lakatos 1978, 89-90. Mirković 1971, 51 pogrešno tvrdi da su se Heruli pokušali proširiti prema zapadu i da su ih suzbili Ostrogoti. Iz navedenoga mjesta kod Prokopija jasno proizlazi da su se držali po strani u odnosima između Ostrogota i Carstva (usp. Christou 1991, 64). Schmidt 1934, 553-554 kaže da je Carstvo dopustilo Herulima ostanak jer se nije moglo lišiti pomoći germanskih vojnika. Wozniak 1981, 374 drži da se Anastazijeva kaznena ekspedicija protiv Herula dogodila 514. godine, ali ne otkriva na čemu temelji taj zaključak.

⁸⁵ Da su Heruli postali rimski saveznici, izričito navode Prokopije, *BG* 2.14.34, Teofan, A.M. 6020 (175, 3-5) (= Lakatos 1978, 91) i Kedren 1, 643, 14-15, dok Ivan iz Nikiua, 90.70 (141) (= Lakatos 1978, 91) kaže da su postali podložnici. Usp. Stein 1949, 305-306, Barišić 1955, 4-5, Bury 1958b, 300, Wozniak 1979, 144, Christou 1991, 64. Ferjančić 1974, 109 pogrešno tvrdi da je Justinijan na početku vladavine 528. godine porazio Herule, nakon čega bi oni bili naseljeni na tlu Carstva.

vojnim plaćenicima, koji su korišteni širom istočnorimskih bojišnica.⁸⁶ Ipak, ni tada se Heruli nisu sasvim upristojili nego su ih potresali žestoki unutrašnji razdori, a poslije 536. godine znali su se ponovno zalijetati i u susjedne rimske oblasti radi pljačke.

Drugo gepidsko kraljevstvo u Sirmiju

Teoderikovom smrću 526. godine promijenili su se odnosi snaga u srednjem Podunavlju. Čini se da je tada Istočno Carstvo odlučilo djelatnije zahvatiti u tamošnje prilike, pomišljajući zacijelo i na jačanje svog utjecaja u jugoistočnoj Panoniji. Ovo se poklopilo i s novim buđenjem gepidskih pretenzija prema panonskim krajevima. Stoga je lako moguće da su Gepidi barem uz prešutni pristanak, ako ne i na poticaj Carigrada provalili u Drugu Panoniju i pokušali osvojiti Sirmij, ali su ih Ostrogoti pod vodstvom budućega kralja Vitigisa porazili i potom prolazno upali i na istočnorimsko područje.⁸⁷ Gepidski se napad u historiografiji različito datira, 527, 528. i 530. godinom,⁸⁸ no najizglednijom se kao rješenje doima 528. godina.⁸⁹ Neki istraživači pretpostavljaju da su u gepidskom udaru sudjelovali i Heruli.⁹⁰ Me-

⁸⁶ Usp. Schmidt 1934, 555-558, Stein 1949, 313, bilj. 1, 355, 360, 499, 512, 522, 529, 566, 596, 600, Bury 1958b, 82, 105, 107, 115, 127, 197, 261, 300.

⁸⁷ O tome svjedoči Prokopije, *BG* 1.3.15 (= Lakatos 1973, 19), 1.11.5 (= Lakatos 1973, 20), koji kaže da su Goti ratovali protiv Gepida kod Sirmija (Γόθοι τε Γήπασι τοῖς ἀμφὶ Σίρμιον πολεμοῦντες) i da su u daljnjoj navalni prodrli sve do grada Gracijane istočno od Viminacija u Prvoj Meziji, no griješi kad navodi da se Vitigis odlikovao u ratu kod Sirmija koji je vodio Teoderik. Povreda istočnorimskog prostora jasno ukazuje na činjenicu da su Ostrogoti smatrali kako iza gepidskog napada na Sirmij stoji Carigrad. O istom incidentu pripovijeda i Kasiodor, *Variae*, 11.1.10-11: *In ipsis quoque primordiis, quando semper novitas incerta temptatur, contra Orientis principis votum Romanum fecit esse Danuvium. Notum est quae pertulerint invasores*, "Također je na samom početku (svoje vladavine), onda kad se svagda pokušava nešto novo i nesigurno, protiv želje vladara Istoka učinila (Amalavinta) da Dunav bude rimski. Poznato je što su pretrpjeli napadači". Kasiodorova formulacija pokazuje da je ravenški dvor bio uvjeren u istočnorimsku umiješanost u napad. O ovim događajima usp. Diclescu 1923, 120-121, Schmidt 1934, 534, Stein 1949, 307-308, Mirković 1971, 51, Bóna 1976, 17, Maksimović 1980, 26, Pohl 1980, 299, Wozniak 1981, 377-379, Wolfram 1990, 322-323, 334, Andrić 2002, 150, Tomičić 2000, 275, pogrešno tumači da su 528. godine Ostrogoti prisiljeni na povlačenje iz Srijema, što bi onda iskoristili Gepidi.

⁸⁸ Za 527. godinu: Wozniak 1981, 377, 378 (iako se u načelu odlučuje za 527, dvojiti da bi mogla biti u pitanju i 528. godina; usp. Wozniak 1979, 144, 1981, 378). Za 528. godinu: Stein 1949, 307-308, Barišić 1955, 5, Mirković 1971, 51, Bóna 1976, 17, Maksimović 1980, 26, Tomičić 2000, 275, Andrić 2002, 150. Za 530. godinu: Diclescu 1923, 121, Schmidt 1934, 534, Sevin 1955, 136, Kovačević 1960, 33, Werner 1962, 134, Pohl 1980, 299, Wolfram 1985, 315, 1990, 323, 334, 1996, 18, Schwarcz 2000, 69, Christou 1991, 65 rat okvirno smješta između 526. i 535. godine.

⁸⁹ Za argumentaciju usp. Gračanin 2006, 112, bilj. 168.

⁹⁰ Stein 1949, 307, Barišić 1955, 5, Mirković 1971, 51, Wozniak 1979, 144, 1981, 377, 379, Mrkobrad 1980, 46, Wolfram 1990, 322-323, Christou 1991, 65. Pretpostavlja se da bi u cijeli sukob bio upleten i Mundon na čelu Herula (Stein, Barišić, Christou, Wozniak), dok Andrić 2002, 150 smatra da je na Sirmij navalio isključivo Mundon po nalogu Carstva. No,

đutim, dostupni izvori ne pružaju dostatnu potkrijepu za to pa sve ostaje na razini puke pretpostavke. Sudioništvo Herula pružilo bi Ostrogotima nedvojbenu dokaz da je u cijeli napad umiješana i carska vlada, što bi dodatno otežalo njihove odnose. Prodor na istočnorimsko područje svjedoči o tome da je Vitigis sumnjao u to da iza svega stoje Istočni Rimljani, ali se ipak spremno povukao po nalogu ostrogotske regentice Amalasvinte. Kasnije se Justinijan pritužio upravo na ovaj upad u službenom pismu Amalasvinti, naglasivši da se dogodio ničim izazvan.⁹¹ Bilo bi to i u diplomatskim okvirima preočito licemjerje da su carski federati Heruli imali izravne veze s gepidskim napadom (naprotiv, stvar s Gepidima stajala je drukčije jer su oni službeno bili saveznici i prijatelji odnosno pouzdanici, ἔνσπονδοι καὶ φίλοι to jest γνῶριμοι, dakle bliski suradnici Carstva, što ujedno podrazumijeva i slobodu djelovanja,⁹² pa su Rimljani, barem na površini, mogli sačuvati čist obraz). Uostalom, Carstvu u to vrijeme nikako nije odgovarao otvoreni razdor s Ostrogotima s obzirom na to da su upravo tada narasle napetosti s Perzijom koje su se 528. godine pretočile i u rat.⁹³ Na ovom mjestu valja spomenuti kako bi pojedini gepidski mačevi pronađeni u Srijemu mogli pripadati i ovom vremenu.⁹⁴

U vezi s prodorom ostrogotskih četa u sjeverni Ilirik bilo je ustvrđeno i da je dio Druge Panonije koji je Ravena morala 510. godine ustupiti Carstvu privremeno pripao Ostrogotima,⁹⁵ što bi značilo da su tamošnji Heruli morali potpasti pod ostrogotsku vlast. No, iz već navedenih razloga mnogo je vjerojatnije da se nije dogodila nikakva promjena granica i da je stanje u pograničju vraćeno na ono predratno.⁹⁶ Činjenica što su Ostrogoti tako lako prodr-

ovo nema oslonca u izvorima. Vjerojatnije je kako se Mundon tek tada odvojio od Ostrogota (ako to nije učinio odmah nakon Teoderikove smrti, možda se potom zadržavajući na samom jugu gepidskog područja uz Dunav), da bi već sljedeće godine (529) pristupio Istočnim Rimljanima.

⁹¹ Prokopije, *BG* 1.3.17, pri čemu ističe οὐδέν σοι προσήκον, "bez ikakva tvoga (= Amalasvintina) prava".

⁹² Prokopije, *BG* 3.34.10, 31 (= Lakatos 1973, 23, 26). O terminologiji u vezi s vojno-političkim savezništvima između Carstva i naroda s kojima je dolazilo u dodir te o statusu Gepida u odnosu prema Carstvu usp. Pohl 1997a, 78-98.

⁹³ O tome usp. Stein 1949, 283-286, Greatrex 1998, 151-165, osobito 156-159.

⁹⁴ Usp. bilj. 31 (Ilok), 32 (Neštin), 36 (Zemun).

⁹⁵ Tako Wolfram 1990, 323, koji tvrdnju temelji na Kasiodoru (v. bilj. 85) da je Amalasvinta Dunav učinila rimskim (= ostrogotskim). Ovo jednostavno može značiti i da su zbog gepidske vojne akcije Ostrogoti bili zakratko potisnuti iz istočnog dijela Druge Panonije i udaljeni od Dunava, ali da je njihov žustri protunapad prilike vratio na staro.

⁹⁶ Da je Carstvo uoči rata protiv Ostrogota vladalo i spomenutim dijelom Druge Panonije, svjedoči Justinijanov ukaz (*Novella XI*) od 14. travnja 535, kojim je nadbiskupu Justinijane Prime (Caričin Grad kod Leskovca), pored Unutrašnje i Obalne Dakije, Prve Mezije, Dardanije, Prevalitane i Druge Makedonije, podvrgnut u crkvenom pogledu "i dio Druge Panonije koji je u gradu Basijani" (*et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate*; *CIC* III, 94 = Šišić 1914, 167). Usp. i Andrić 2002, 152.

li na carsko područje kroz krajeve gdje su bili naseljeni Heruli pokazuje da oni i nisu bili spremni pružiti veći otpor.

S gepidskim napadom na Sirmij obično se povezuje i provala Gepida i Herula u Istočni Ilirik, doduše, 530. godine, koja bi se nadovezala i na upad Bugara i Slavena.⁹⁷ Ova se pretpostavka zasniva na navodima iz dvaju vrela, Marcelinove *Kronike* i Jordanove *Rimske povijesti*.⁹⁸ Međutim, nema razloga pomišljati na pljačkaški pohod Gepida i Herula jer bi to kao posljedicu podrazumijevalo ozbiljno kvarenje njihovih odnosa s Carstvom, dakle i prekidanje savezništva, što se dogodilo tek kasnije. Marcelinova vijest odnosi se na suzbijanje Slavena i Bugara 529. i 530. godine,⁹⁹ dok je Jordan kronološki krajnje općenit pa se njegov podatak o napadima Herula i Gepida bez ikakvih poteškoća može pomaknuti u vrijeme poslije 536. godine kad su Gepidi pri svojili Sirmij zbog čega je Carstvo odlučilo raskinuti s njima.

Rat koji je Justinijan 535. godine pokrenuo protiv Ostrogota utjecao je izravno i na južnopanonski prostor budući da su se Ostrogoti pred nadiranjem istočnorimskih snaga u Dalmaciju počeli povlačiti iz savsko-dravsko-dunav-

⁹⁷ Usp. Diculescu 1923, 121-122, Schmidt 1934, 534, Stein 1949, 307, Sevin 1955, 136, Pohl 1980, 299, Wozniak 1979, 145, 1981, 379.

⁹⁸ Marcelin, a. 530 (= Lakatos 1973, 70, Gračanin - Kuntić-Makvić 2006, 156-157): *Mundo Illyricianae utriusque militiae ductor dudum Getis Illyricum discursantibus primus omnium Romanorum ducum incubuit eosque haut paucis eorum interemptis fugavit. His autem deinde consulibus idem dux audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis*, "Vođa obiju iliričkih vojski Mundon prvi je od svih rimskih vojvoda prionuo za Getima koji su odavno krstarili Ilirikom, pobio ih mnogo i natjerao ih u bijeg. Potom je za istih konzula isti vojvoda, slijedeći svoju smionost, preletio i u Trakiju i u još sretnijoj bitki sasjekao Bugare koji su je pljačkali, pobivši u boju petsto njihovih"; Jordan, *Romana* 363 (= Lakatos 1973, 18, 1978, 46): *Illyricumque saepe ab Herulis, Gipedisque et Bulgaris devastantibus per suos iudices frequenter obstitit viriliterque cecidit*, "Herulima, Gepidima i Bugarima koji su često pustošili Ilirik suprotstavio se (Justinijan) mnogo puta preko svojih upravitelja (= vojskovođa) i junački ih sasjekao".

⁹⁹ O tome da su Marcelinovi *Getae* Slaveni usp. Stein 1949, 307-308, Grafenauer 1951, 32-33, Lemerle 1954, 285 (možda i Anti), Croke 1980, 191, 195, 1982, 132, 135, 2001, 70, Wozniak 1981, 379, Gračanin - Kuntić-Makvić 2006, 255. Diculescu 1923, 122, bilj. 57 ustvrdio je da su ti *Getae* Gepidi, iako je naveo da isti etnonim kroničar rabi i za Slavena i Bugare. Doista, Marcelin ga koristi i za Gepida Mundona (a. 505) i u pridjevskom obliku za bodež kojim je usmrćen trački vojskovođa Kiril (a. 514.3), umorstvo koje je počinio bugarski vođa Tarah, te za konjaničke napadače koji su provalili 517. godine u Istočni Ilirik (a. 517.1-2) i još se ondje zadržavali sljedeće godine (a. 518.1). Ti su konjanici vjerojatno Slaveni (Vasiliev 1950, 308, Croke 1980, 190-191, Gračanin - Kuntić-Makvić 2006, 250) odnosno Anti (Stein 1949, 105-106, Lemerle 1954, 284, Capizzi 1969, 172, Comşa 1972, 9, Croke 2001, 71, uz mogućnost da se radi o Slavenima), premda su neki mišljenja da je riječ o Bugarima (Grafenauer 1951, 30, Bury 1958a, 436, bilj. 2, uz ogradu da je možda riječ o Slavenima, Waldmüller 1976, 34, Jireček 1978, 29, Maksimović 1980, 23, bilj. 27a). No, Marcelin Bugare naziva njihovim imenom (*Bulgares*, a. 499.1, 502.1, 530), a samo jedanput uz njih veže pojam skitski (a. 493.2). Osim toga, u svojoj se *Kronici* uopće ne bavi Gepidima, a i njegova konstatacija kako je Mundon bio prvi rimski vojskovođa koji je porazio Gete izgubila bi na vjerodostojnosti da su to doista bili Gepidi.

skog međurječja. Ovom su prigodom Istočni Rimljani preoteli Ostrogotima Sirmij, ali su ga već sljedeće godine zaposjeli Gepidi.¹⁰⁰ Možda je gepidski nasrtaj uslijedio ubrzo nakon pogibije vojskovođe Mundona u proljeće 536,¹⁰¹ a valja pretpostaviti kako istočnorimska posada u Sirmiju nije bila dovoljno brojna da se suprotstavi napadu niti su Rimljanima na raspolaganju stajala pojačanja.¹⁰² Stoga nije nemoguće ni da su se pred gepidskim nadiranjem carske čete jednostavno povukle iz grada.¹⁰³ Budući da je Justinijan, razgnjevljen gepidskim postupkom koji je bio u očitoj suprotnosti s njihovim pravima i obvezama kao carskih saveznika, smjesta obustavio isplatu svakogodišnjeg supsidija i time efektivno dokinuo dotadašnji njihov ugovor o savezništvu i prijateljstvu,¹⁰⁴ potpuno su neosnovane pretpostavke da je Carstvo Gepidima

¹⁰⁰ Prokopije, *BG* 3.33.8 (= Lakatos 1973, 22): Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον, ἐπειδὴ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὰς Ἰουστινιανὸς ἀφείλετο Γόθους, “Gepidi su preoteli i držali grad Sirmij i malone svu Dakiju, vrlo brzo otkako je car Justinijan odatle protjerao Gote”; 3.34.17 (= Lakatos 1973, 24): Γήπαιδες, ὃ βασιλεὺς, Σίρμιον ἔχουσι καὶ Ῥωμαίους ἀνδραποδίζουσιν, ὅλην τε προσποημένοι Δακίαν ἀνχοῦσι, “Gepidi, o care (= Justinijan), drže Sirmij, porobljuju Rimljane i razmeću se da će prisvojiti svu Dakiju”; 3.34.35 (= Lakatos 1973, 26): τὸ τε Σίρμιον καὶ ἄλλα ἐπὶ Δακίας ἄττα χωρία, “Sirmij kao i neka druga mjesta u Dakiji”; Prokopije, *Tajna povijest*, 18.18 (= Lakatos 1973, 36): Σίρμιον δὲ καὶ τὰ ἐκείνη χωρία κατέχουσιν, “Sirmij pak i tamošnje krajeve držali su Gepidi” (= *Vizantiski izvori* I, 51). Da Gepidi drže Sirmij, svjedoči početkom druge polovine 6. stoljeća i Ivan Lidski, *O poglavarstvu*, 3.32 (184, 2-3 = Lakatos 1973, 75): καὶ ἄχρι μὲν Παννονίας (...) καὶ Σιρμίου, τῆς πάλαι μὲν Ῥωμαίων εὐδαίμονος πόλεως, νῦν δὲ Γηπαίδων, “I sve do Panonije (...) i Sirmija, staroga i bogatoga rimskoga grada, a sada gepidskoga”. Usp. Stein 1949, 309, Mirković 1971, 51, Wozniak 1979, 1981, 381, Pohl 1980, 299, Christou 1991, 69, Gračanić 2006, 112. Wolfram 1990, 323 drži da se gepidsko zaposjedanje Sirmija dogodilo najkasnije 537. godine, poslije neuspjeha posljednje ostrogotske ofenzive u Dalmaciji (usp. Wolfram 1996, 18, gdje se navodi upravo 537. godina kao vrijeme pada grada pod Gepide), dok Schmidt 1934, 535 ima ubrzo nakon 535. godine (isto i Csallány 1961, 12, Lakatos 1973, 74, Bojčić 1994, 41). Brunšmid 1924a, 673 govori čak da su Gepidi zauzeli Sirmij oko 540. godine, dok je na drugom mjestu mnogo precizniji, potkraj 536. godine (1924b, 4). Pad Sirmija pod Gepide 536. godinom datiraju i Stefan 1925, 26 i Meixner 1956, 4, 1963, 10.

¹⁰¹ Slično i Stein 1949, 307. Za važnost Mundona u gepidsko-istočnorimskim odnosima usp. Wozniak 1979, 146-147. O Mundonovoj pogibiji usp. Stein 1949, 344, Bury 1958b, 174, 175, bilj. 1, Wolfram 1990, 340. Diculescu 1923, 125 stavlja gepidsko osvajanje Sirmija u vrijeme od kolovoza do studenog 536, a Wozniak 1979, 146 odlučuje se za kasno ljeto ili ranu jesen 536.

¹⁰² Usp. Wozniak 1981, 381-382, koji plauzibilno povezuje nemogućnost Carstva da zadrži Sirmij činjenicom da su se raspoložive vojne snage morale preusmjeriti radi zaustavljanja ostrogotske protuofenzive u Dalmaciji.

¹⁰³ Usp. Wozniak 1979, 146. Da je Carstvo bez borbe prepustilo Gepidima Sirmij, misli i Stefan 1925, 12.

¹⁰⁴ O tome svjedoči Prokopije, *BG* 3.33.9 (= Lakatos 1973, 22). Također i 3.34.10, 15-18 (= Lakatos 1973, 23-24). Usp. Diculescu 1923, 125, Stein 1949, 307, Sevin 1955, 137, Mirković 1971, 51, Bóna 1976, 18, 1987, 123, Wozniak 1979, 147. Maksimović 1980, 33 govori o Gepidima kao o istočnorimskim saveznicima i nakon 536. godine. Bóna 1979b, 397 navodi da je savez između Carstva i Gepida raskinut tek nakon gepidskog napada 539. godine i osvajanja Obalne Dakije.

svojevoljno prepustilo Sirmij odnosno da im ga je car ustupio ili im omogućio da opet preuzmu vlast u istočnom dijelu Druge Panonije.¹⁰⁵ Neutemeljeno je pomišljati i da bi Gepidima Sirmij bili prepustili Ostrogoti¹⁰⁶ već i s obzirom na činjenicu o njihovu dugotrajnom neprijateljstvu.

Ponovnim zauzimanjem Sirmija započelo je drugo razdoblje gepidske prevlasti u Drugoj Panoniji. Ovoga puta su Gepidi naseljavanjem zahvatili širi prostor, o čemu svjedoče arheološki nalazi. Njihovi grobovi odnosno groblja pronađeni su kod Batajnice blizu Zemuna,¹⁰⁷ na lokalitetu Kormadin kod sela Jakova,¹⁰⁸ te u Vinkovcima.¹⁰⁹ Pojedinačni nalazi keramičkih posuda, nakita i drugih uporabnih predmeta potječu iz Belegiša u Srijemu na desnoj obali Dunava,¹¹⁰ Kuzmina kod Srijemske Mitrovice,¹¹¹ Novih Banovaca,¹¹² Srijemske Mitrovice¹¹³ i iz Vinkovaca,¹¹⁴ a možda su otkriveni i

¹⁰⁵ Tako Dimitrijević 1979, 188, Göricke-Lukić 1998, 1147, Iskra-Janošić 2001, 151, 2004a, 171, 2005, 41, 2006, 262. I Dizdar 1999, 65, kaže da je Justinijan okončanjem ostrogoške vlasti omogućio Gepidima ponovnu upravu nad istočnom Slavonijom i Srijemom.

¹⁰⁶ Tako Sevin 1955, 137, Bóna 1976, 17, Andrić 2002, 153.

¹⁰⁷ Usp. Vinski 1954a, 1957, 3-27, 176-182, 1961, 232, 1971a, 52, 1971b, 383, 1986, 24, Csallány 1961, 238-239, Dimitrijević-Kovačević-Vinski 1962, 73-75. Grob uglednog ratnika (tzv. kneževski grob), u kojemu se među ratničkom opremom (ostaci željezne karičaste oklopne zaštite, željezni mač, vršak koplja od željeza, željezni pupak štita, dijelovi konjskih žvala) ističe kaciga na bakrena provjesla vrste Baldenheim.

¹⁰⁸ Usp. Vinski 1957, 29-30, 1961, 232, 1964, 108, 1971a, 55, 1971b, 383, Dimitrijević 1960, 5-50, Dimitrijević-Kovačević-Vinski 1960, 77-80. Otkrivena su 82 groba. Lokalitet se nalazi šest kilometara jugozapadno od Surčina u Srijemu.

¹⁰⁹ Usp. Dizdar 1999, 66, Iskra-Janošić 1992, 74, 2001, 152, 2002, 78, 2004a, 185, 2006a, 65, 2006b, 292, Sekelj Ivančan 2001, 196, Tomičić 1999a, 209-210, 2000, 275-276. Na 11 lokaliteta u gradu otkriveno je sveukupno 46 grobova, koji sadrže raznovrsne rukotvorine, dijelove odjeće, nakit i predmete svakodnevne uporabe: željezne predjice, brončanu pojasnu kariku, perle i privjeske, brončanu narukvicu proširenih krajeva, koštane češljeve, željezne noževe i pršljene, te keramičku posudu kao jedini grobni prilog u samo jednom grobu.

¹¹⁰ Simoni 1978, 218-219. Nalaz bi bio iz ratničkoga groba.

¹¹¹ Slučajan nalaz gepidske posude kruškolikog oblika (Dimitrijević-Kovačević-Vinski 1962, 81, br. 80, Vinski 1961, 233, 1971a, 55, 1971b, 383, Simoni 1978, 218).

¹¹² Slučajni nalaz četiri lučne fibule, lijevanih i rovašenih, od pozlaćene bronce, bronce i srebra (Vinski 1957, 28-29, Kovačević 1960, 32, Dimitrijević-Kovačević-Vinski 1960, 84, br. 82/16-19, Csallány 1961, 240), s mogućnošću da neke od njih pripadaju ostrogoškoj materijalnoj kulturi.

¹¹³ Ulomci posuda od sivo-crne gline s ukrasom od vodoravnih nizova rešetkastih rombova i koso postavljenih križića u tehnici žigosanja (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 92, br. 88/lokalitet osnovne škole Boško Palkovljević - Pinki/1, Simoni 1978, 219-220). Možda ovom vremenu pripadaju i grobni nalazi s istog lokaliteta (usp. bilj. 35).

¹¹⁴ Lučna lijevana fibula od bronce ukrašena jednostavnim rovašenim ukrasom (Vinski 1957, 31, Kovačević 1960, 33, Csallány 1961, 241, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 97, br. 90/1, Dimitrijević 1979, 190, Dizdar 1999, 66). Brojniji su primjerci gepidske žigosa-
ne keramike, ulomci posuda s četiri lokaliteta (Simoni 1978, 215, Dimitrijević 1979, 190-191, Dizdar 1999, 66). Prema Simoni 1978, 220-221, nalazi keramike su možda iz uništenoga groblja, a moglo bi se raditi i o langobardskom materijalu.

na još nekim srijemskim lokalitetima.¹¹⁵ Novost su svakako nalazi gepidskog novca koji je po uzoru na istočnorimski novac kovan u Sirmiju.¹¹⁶ Gepidske kovanice nađene su u Dalju (Teutoburgij-*Teutoburgium*), okolici Srijemske Mitrovice i u Novim Banovcima.¹¹⁷ Na temelju spomenutih lokaliteta nazire se opseg novoga gepidskog naseobinskog prostora u Drugoj Panoniji: zahvaćao je područje od Zemuna na istoku do Vinkovaca i Dalja na zapadu.¹¹⁸ Pod gepidskim se vrhovništvom našla i herulska oblast u Drugoj Panoniji,¹¹⁹ ali i u sjeverozapadnom kutu Prve Mezije (oko Singiduna),¹²⁰ što je Gepidima

¹¹⁵ Tomičić 2000, 275 Gepidima pripisuje i nalaz koštanog češlja iz Kupinova (usp. Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 80, br. 79, datirano 6. stoljećem) kao i nalaz germanške keramičke posude s utisnutim, kružnim i polukružnim ukrasima iz Obreža (usp. Kovačić 1960, 32, Vinski 1961, 233). Oba su lokaliteta s lijeve obale Save.

¹¹⁶ O radu sirmijske kovnice novca pod Gepidima usp. Stefan 1925, 12 i dalje, Mrkobrad 1984, 57, Mimica 1995, 264, 272-273. Sirmijska kovnica bi pod Gepidima funkcionirala od 546. do 567. godine.

¹¹⁷ Brunšmid 1924a, 671-672, 1924b, 1-2, Stefan 1925, 12-22, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 86, br. 82/34 (Novi Banovci), 93, br. 88/lokalitet br. 21/1 (Srijemska Mitrovica), 111, br. 95/nepoznati lokaliteti, Vinski 1971a, 55, 1971b, 384 (Sirmij), Pinterović 1978, 100 (pogrešno za Zemun), Demo 1981, 464, Bojčić 1984, 214 (Dalj), Mrkobrad 1984, 56, Göricke-Lukić 1998, 1147 (Dalj), Mirmik - Šemrov 1998, 210, Tomičić 2000, 276 (pogrešno za Jakovo jer je riječ o ostrogotskom novcu, usp. Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 79, Mrkobrad 1984, 56). Pet sitnih srebrnika (četvrtsilikve i polusilikve) koji na prednjoj strani imaju poprsje Justinijana I. (527-565) odnosno Justina II. (565-578), a na stražnjoj monogram gepidskog kralja Kunimunda (560/4-567) s malenim križem iznad. Od gore spomenutih pet komada, u okolici Srijemske Mitrovice pronađena su dva (Justinijanovo i Justinovo doba; to bi bile polusilikve, usp. Stefan 1925, 13, 16, 17), u Dalju dva (Justinijanovo i Justinovo doba) i u Novim Banovcima jedan (Justinijanovo doba). Četvrtsilikva iz Hollschekove zbirke u Beču pripada Justinovu vremenu, a nalazište joj nije poznato, iako je iskovana u Sirmiju (Stefan 1925, 17, 19). Još jedan komad pronađen je u Novim Banovcima za koji se smatra da pripada Kunimundovu prethodniku Turizindu (548-560/4), a iskovan je u Justinijanovo vrijeme (Stefan 1925, 20-22, Meixner 1956, 5, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 85-86, br. 82/33, Demo 1981, 464, Mrkobrad 1984, 57). Preostao je još jedan Kunimundov srebrnik s Justinovim imenom pronađen u Bosni, ali na nepoznatoj lokalitetu (Meixner 1956, 5, Miletić 1978, 102). Nazočnost Gepida u sjeveroistočnoj Bosni, duž Save, u prvoj polovini 6. stoljeća inače nije zabilježena ni u pisanim izvorima ni u arheološkom materijalu (Miletić 1978, 98).

¹¹⁸ Usp. i Pinterović 1978, 100. Potrebno je istaknuti da Brunšmid 1924a, 673, 1924b, 4, Pinterović 1978, 100 i Göricke-Lukić 1998, 1147 neopravdano povezuju nalaz gepidskog novca u Dalju s navodom iz Enodijeva panegirika o rijeci Vuki (v. bilj. 48) kao uporištu Gepida kad govore o opsegu gepidskog područja jer je riječ o kronološki odvojenim razdobljima.

¹¹⁹ Tako i Wozniak 1981, 381. Dimitrijević 1979, 188 navodi da su Heruli napustili savez s Bizantom i pridružili se Gepidima, čime se gepidska vlast dodatno učvrstila. Andrić 2002, 153 navodi da su 539. godine Gepidi provalili i u carski dio Druge Panonije s Basijanom i vjerojatno ga osvojili, ali ne spominje s tim u vezi Herule. Osvajanje jugoistočnog dijela Druge Panonije zacijelo se dogodilo nedugo nakon što je Justinijan raskinuo savez s Gepidima, a prije 539. godine kad su već neko vrijeme provaljivali u Dačku dijecezu.

¹²⁰ O gepidskoj vlasti u Sirmiju i Singidunu svjedoči Prokopije, *BV* 1.2.6 (= Lakatos 1973, 36): ἔπειτα Γήπαιδες μὲν τὰ ἀμφὶ Σιγγιδόνον τε καὶ Σίρμιον χωρῖα ἔσχον, ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς ποταμοῦ Ἰστρου, ἔνθα δὴ καὶ ἐς ἐμὲ ἵδρυνται, "Potom su mjesta

omogućilo da steknu odskočnu dasku za provale u Istočni Ilirik. One su doskora i uslijedile kao posljedica gepidskog nezadovoljstva zbog ukidanja redovitih novčanih podavanja koja su dobivali još od Marcijanove vladavine.

Dva najveća gepidska naselja u južnoj Panoniji bili su Sirmij i Cibale. Sirmij je postao središtem jedinstvenoga gepidskog kraljevstva kojim je tada vladao Elemund (umro 548.¹²¹). Novo premještanje prijestolnice u Sirmij ukazuje na svijest Gepida o vladarskom kontinuitetu s obzirom na političku, stratešku i gospodarsku važnost ovoga grada, ali svjedoči i o njihovoj želji da opet igraju veću ulogu u srednjem Podunavlju. U Sirmiju je živio i gepidski prijestolonasljednik i stolovao arijanski biskup.¹²² Ondje je otkriveno i malo gepidsko naselje koje se sastojalo od drvenih koliba. Nastambe su bile razmjerno blizu jedna drugoj i dijelom ukopane u tlo odnosno u ostatke ili žbuku ili podne mozaike napuštenih rimskih zgrada, a pokraj njih su evidentirana i sporadična ukopavanja.¹²³

U Cibalama su se Gepidi također poslužili postojećom arhitekturom za osnivanje svog naselja. Za stanovanje su iskoristili manje razrušene građevine odnosno očuvanije zgrade koje je bilo lakše na brzinu popraviti, dok su mrtve sahranjivali među porušene objekte.¹²⁴ O nastojanju da uspostave uređenije životne uvjete svjedoči i obnova mjesnih keramičarskih radionica.¹²⁵ Da je riječ o stabilnoj i organiziranoj populaciji, pokazuje i antropološka analiza manjeg uzorka kostura.¹²⁶ Budući da su Cibale tvorile isturenu

kod Singiduna i Sirmija držali Gepidi, s ove (desne) i s one (lijeve) strane rijeke Istar (= Dunav), gdje borave još i u moje vrijeme". Istu vijest donosi i Teofan, A.M. 5931 (94, 16-17) (= Lakatos 1973, 75): καὶ οἱ μὲν Γήπειδες (...) τὰ περὶ Συγγιδόνα καὶ Σέρμιον χωρία ᾤκησαν, "I Gepidi (...) naselili su mjesta kod Singiduna i Sermija (= Sirmija)", što od riječi do riječi preuzima i Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom* 25, 21-23. Budući da Prokopije istovremeno spominje kako Heruli obitavaju oko Singiduna (v. bilj. 80), postavilo se pitanje kako protumačiti tu proturječnost (usp. Stein 1949, 306, bilj. 1). Rješenje leži u tome što su Heruli bili uključeni u gepidsku državu kao njihovi saveznici, a ionako su tvorili manjinu unutar gepidskog vladavinskog područja (usp. Barišić 1955, 7, bilj. 29).

¹²¹ Za godinu smrti usp. Schmidt 1934, 535, Kiss 1987, 59. Također i PLRE III, 435, s.v. *Elemundus*.

¹²² O Sirmiju kao gepidskoj prijestolnici i njegovoj važnosti za Gepide usp. Sevin 1955, 91-92, Mirković 1971, 51, Bóna 1976, 72, Demo 1984, 464. O Sirmiju kao gepidskom kraljevskom sjedištu svjedoči i jedna kronika, *Prosp. auct. Havn.*, 4, (337) (= Lakatos 1973, 88): *Qui cum Gebodorum regem Cunemundum, qui tunc apud Syrmium regnabat (...) devicisset (...)*, "Kad je on (langobardski kralj Alboin) gepidskoga kralja Kunemunda (= Kunimund), koji je tada vladao u Sirmiju (...) pobijedio (...)".

¹²³ Jeremić 2006, 145. O uvjetima života u Sirmiju u 6. stoljeću usp. i Perović-Pešikan 1967, 157-160. U vezi s arheološkim evidentiranjem gepidskog sloja u Sirmiju u 5-6. stoljeću usp. Popović-Ochsenschlager 1969, 189.

¹²⁴ Dizdar 1999, 66, 67, Iskra-Janošić 2001, 152, 2002, 78, 2004a, 185, 2006, 292.

¹²⁵ Iskra-Janošić 2004a, 185.

¹²⁶ Dizdar 1999, 66. Usp. i Šlaus 2002, 40-43. O nazočnosti Gepida u Cibala svjedoči i nalaz dvaju deformiranih lubanja iz 1908. godine (Párducz 1963, 31, Dimitrijević 1979, 190, Dizdar 1999, 66). Dimitrijević i Dizdar pogrešno tvrde da su lubanje smatrane hunskima (usp. Werner 1956, 107).

zapadnu točku u gepidskom obrambeno-vladavinskom sustavu, ne začuđuje da je ondje bilo uspostavljeno veće naselje. Grad je bio predstraža prema zapadu odakle je mogla doći opasnost, u najranijem razdoblju još od Ostrogota, a potom od Langobarda.

U gepidskom naselju pronađenom na prostoru današnjih Vinkovaca germanski je etnij dosta kompaktan,¹²⁷ što znači da Gepidi nisu bili skloni miješanju s romaniziranim stanovništvom. Štoviše, čini se da su prema tamošnjim Rimljanima isprva zauzeli oštar stav i pretvorili ih u podložnike.¹²⁸ Ipak, takva netrpeljivost nije mogla dugo trajati jer je i gepidskim vlastodršcima, upravo kao nekoć i Ostrogotima, zacijelo bilo stalo stvoriti sređenije stanje u području koje je postalo njihovo vladavinsko središte. Krutost je bila izraženija dok je vladalo otvoreno neprijateljstvo s Carstvom. Nakon toga su se prilike morale poboljšati i za autohtono pučanstvo, iako je ono zasigurno i dalje imalo obvezu poreznih davanja (ovo se može pretpostaviti i za prvo razdoblje gepidske vlasti). Valja pritom naglasiti da je taj porezni pritisak bio bitno manji od onoga kojem su bili izloženi rimski građani pod izravnom carskom upravom s njezinim represivnim poreznim sustavom. Ograničena gospodarska aktivnost oslanjala se i na kolanje gepidskog novca koji se koristio za lokalne potrebe u Drugoj Panoniji, u čemu su svoje mjesto jamačno imali i domaći Panonci.

Poslije prekida savezničkih odnosa s Carstvom, Gepidi su počeli provlađivati i u Iliričku prefekturu, točnije Dačku dijecezu, u čemu su ih podržali i Heruli.¹²⁹ Prodor im je olakšala zauzetost Carstva u ratu protiv Ostrogota. Ilirički vojskovođa Kaluk je isprva iznio pobjedu nad njima,¹³⁰ ali je 539. godine doživio težak poraz koji ga je stajao i života.¹³¹ Ovo je uvjerilo carsku

¹²⁷ Ovo vrijedi i za kormadinsku nekropolu (usp. Vinski 1969, 182).

¹²⁸ Tako i Mirković 1971, 51. O tome svjedoči Prokopije, *BG* 3.33.8 (= Lakatos 1973, 22), 3.34.17 (= Lakatos 1973, 24), koji kaže da Gepidi porobljuju Rimljane. Dakako, ovaj se navod odnosi i na vrijeme poslije sklapanja mira s Carstvom 539/40. godine kada su Gepidi zagospodarili i pokrajinama u sjevernom Iliriku, bez sumnje prinudivši i tamošnje stanovništvo na plaćanje tributa (usp. Diculescu 1923, 131).

¹²⁹ O tome svjedoči Prokopije, *BG* 3.33.13 (= Lakatos 1978, 18), koji navodi da Heruli pljačkaju Iliričane dakle Iliričku prefekturu i mjesta u Trakiji odnosno u Tračkoj dijecezi (Ἰλλυριοῦς τε καὶ τὰ ἐπὶ Θράκης χωρία).

¹³⁰ Pridjevak *Gepidski* (*Gepidicus*) koji bizantski povjesnik Agatija (1.4 [14, 7-8] = Lakatos 1973, 79) pripisuje Justinijanu odnosi se prije na sklapanje novog saveza s Gepidima (tako Christou 1991, 72, bilj. 94) nego na početnu pobjedu vojskovođe Kaluka (tako Diculescu 1923, 126-127). Justinijan je nosio i naslove *Franački* (*Francicus*) i *Langobardski* (*Langobardicus*) (usp. Stein 1949, 318, 526, Christou 1991, 72), koji se također odnose na sklapanje savezničkog ugovora.

¹³¹ Marcelinov nastavljač, a. 539 (= Lakatos 1973, 76): *Calluc magister militum cum Gepidas primum feliciter dimicans secundo infeliciter ruit*, "Vojni zapovjednik Kaluk najprije se s Gepidima pobio sretno, a drugi je put nesretno pao" (= Gračanin - Kuntić-Makvić 2006, 166-167); Jordan, *Romana*, 387 (= Lakatos 1973, 18): *nec par, ut ferunt, audita est in nostris temporibus pugna a diebus Attilae in illis locis, prater illa quae ante hanc contigerat sub Calluce magistro militum idem cum Gepidas aut certe Mundonis cum Gothis, in quibus ambo-*

vladu u to da je nužan sporazum s Gepidima kako bi se osigurala dunavska granica, i inače ugrožena provalama Slavena i Bugara. Stoga je Justinijan sklopio mir s Gepidima, čime je i stari ugovor o savezništvu iznova stupio na snagu. Pritom Gepidima nije samo obnovljen svakogodišnji supsidij, nego su im, kako se čini, kao federatima uz dijelove Druge Panonije bile ustupljene i prostrane oblasti u sjevernim pokrajinama Iliričke prefekture, duž Dunava, točnije u Prvoj Meziji i Obalnoj Dakiji.¹³² Vjerojatno istom prigodom su umireni i Heruli, ali je utjecaj Gepida na njih postao utoliko snažniji što su bili naseljeni usred područja pod njihovom kontrolom. Ovo je i pojačalo trzavice između dviju stranaka među Herulima, jedne koja je naginjala Carstvu i druge koja je htjela bliske veze s Gepidima. Konačan raskid između dviju struja dogodio se oko 547. godine kad se većina Herula priključila Gepidima, dok je ostatak ostao vjeran svom federatskom statusu, napustivši naseobinsko područje oko Singiduna i oblikovavši odred savezničkih carskih vojnika.¹³³ Napokon, poslije 551. godine Heruli nestaju iz okolice Singiduna, stopivši se u cijelosti s Gepidima.¹³⁴ Gepidi su u četrdesetim godinama 6. stoljeća bili na vrhuncu moći, ali je to ponukalo Carstvo da se još jače osloni na novu silu koja se rađala u Panoniji - Langobarde.

bus auctores belli partiter convnerunt, "I nije se, kako kažu, od Atilinih dana u onim krajevima (misli se na bitku na Mauričkom polju u Galiji 451. godine) čulo u našim vremenima za jednaku bitku, osim za onu koja se prije ove (bitke između Gepida i Langobarda 551. godine) dogodila pod vojnim zapovjednikom Kalukom, također s Gepidima, ili, jamačno, Mundonovu s Gotima, u kojima su obojica ratovođa poginuli". Usp. Diculescu 1923, 128-129, Schmidt 1934, Stein 1949, 309, Wozniak 1979, 147, Pohl 1980, 299, Christou 1991, 72.

¹³² O obnavljanju savezničkog ugovora svjedoče Prokopije, *BG* 3.34.18 (= Lakatos 1973, 24), gdje se spominje da su Gepidi ponovno u službi Carstva i dobivaju plaću, te Jordan, *Getica* 264 (= Lakatos 1973, 15), koji pripovijeda da i u njegovo vrijeme, sredinom 6. stoljeća, Gepidi primaju uobičajeni dar od cara (v. bilj. 14). Da su Gepidi zavladao dijelovima Dačke dijeceze, potvrđuje Prokopije (v. bilj. 100). Usp. Diculescu 1923, 130-132, Bóna 1976, 18 (spominje se inače nigdje zabilježeni iznos supsidija, što preuzima i Andrić 2002, 154), 1987, 123, Wozniak 1979, 147-148 (on bilježi da su Gepidima odstupljena samo područja zapadno i južno od Sirmija). Za datum novog sporazuma (539/40. godina) usp. Wozniak 1979, 148, Christou 1991, 72. Još jedan posredan dokaz potvrđuje da je Carstvo Gepidima ustupilo oblasti. U dopunskom Justinijanovom ukazu iz 545. godine (*Novella CXXXI*) kojim se nadbiskupija Justinijana Prima podvrgava papi kao zaseban papinski vikarijat (*CIC* III, 655-656 = Šišić 1914, 169-170) kao dio njezine jurisdikcije navodi se, uz Unutrašnju i Obalnu Dakiju, Prevalitanu, Dardaniju i Prvu Meziju, samo Panonija bez poblizeg određenja kao 535. godine (v. bilj. 96). Ovo znači da Carstvo više nije držalo jugoistočni kutak Druge Panonije, tada pod gepidskom vlašću, ali da je protezalo svoja prava na cijeli taj prostor (usp. Diculescu 1923, 130, Barišić 1955, 7, bilj. 28, Andrić 2002, 152, bilj. 66).

¹³³ Usp. Stein 1949, 529. Obično se smatra da je gepidska stranka među Herulima napustila carsko tlo (usp. Diculescu 1923, 132, Schmidt 1934, 555), ali je mnogo logičnije da se udaljila prorimska struja. O raskidu dijela Herula s Carstvom svjedoči Prokopije, *BG* 2.14.36 (= Lakatos 1978, 11), 2.15.36 (= Lakatos 1973, 21, 1978, 14).

¹³⁴ Usp. Barišić 1955, 8. U Menandrovoj vijesti koja se odnosi na 562. godinu govori se o "herulskoj zemlji" u Drugoj Panoniji kao nekadašnjem boravištu Herula (v. bilj. 79).

Langobardi i slom gepidske države

Zapadnogermanski Langobardi su se na samom kraju 80-ih godina 5. stoljeća spustili iz današnje Češke u nekadašnju zemlju Rugijaca sjeverno od Dunava.¹³⁵ Ondje su potpali pod vrhovništvo Herula, a nedugo potom su promijenili i boravište, možda upravo u želji da pobjegnu herulskom stisku, prebacivši se preko Dunava po svemu sudeći na područje današnjega Tullnerfelda u Donjoj Austriji (oko 505. godine).¹³⁶ U sukobu koji je potom izbio između Langobarda i Herula potpunu su pobjedu iznijeli prvi (oko 508. godine),¹³⁷ što im je omogućilo da prošire svoj utjecaj duž srednjeg Dunava. I ne samo to. Prema danas u historiografiji i arheologiji raširenom mišljenju, Langobardi su nedugo nakon herulskog poraza, na samom početku vladavine kralja Vakona (510-540), prodrli u Panoniju i nametnuli se tamošnjim Sjevima u sjevernim oblastima pokrajina Prve Panonije i Valerije.¹³⁸ Lan-

¹³⁵ Jarnut 1996, 207-212 nastoji dokazati kako su se Langobardi doselili u zemlju Rugijaca uz dopuštenje Carstva i da im je to područje odstupljeno ugovorom o savezu. I dok je lako moguće da je Carstvo stajalo iza langobardske doseobe u rugijsku zemlju, nije nužno pomišljati da je pritom bio sklopljen i *foedus* jer se radilo o prostoru koje ni tada niti ikad prije nije bio unutar granica Carstva. O langobardskom boravku u rugijskoj zemlji usp. i Stein 1999, 35-101.

¹³⁶ Izuzevši potpuno neprihvatljivo mišljenje da su se naselili u ravnici između gornje Tise i Dunava (tako Schmidt 1934, 578), jer bi to podrazumijevalo da su morali proći cijelo područje pod nadzorom neprijateljskih Herula (usp. Bóna 1956, 232), u historiografiji se *campi patentes qui sermone barbarico feld appellantur*, "široke ravnice koje se na barbarskom jeziku zovu *Feld*", gdje su se prema Pavlu Đakonu (*HL* 1.20) smjestili Langobardi (spominju se i u *Origo gentis Langobardorum* [OGL], 4: *in campis Feld*, dok *HLCod.Goth* 4 ima *in campis filda*), ubiciraju u Marchfeld (Werner 1962, 10, sa znakom pitanja, Jarnut 1982, 19, usp. i Bóna 1956, 233), u zapadnu Mađarsku (Kisálföld) odnosno Bečku zavalu (Wiener Becken) i Gradišće (usp. Bóna 1956, 233, slično i Schaffran 1938, 15, koji govori o zapadnomadžarskoj ravnici, a da su se tek nakon pobjede nad Herulima proširili u Bečku zavalu, idem, 17, što pretpostavlja i Werner 1962, 143; usp. i Bóna 1979b, 396, gdje se kaže da su Langobardi nakon spomenute pobjede zagospodarili sjevernom odnosno lijevom obalom Dunava uz Obalni Norik i sjevernu Panoniju, a možda čak i Tullnerfeldom), u Tullnerfeld (Jarnut 1996, 211, Wolfram 1997, 280) odnosno u ravnice između Tullna i zapadne Mađarske (Menghin 1985, 30) ili, uže, od Tullna do Beča (Christie 1998, 21-22). Svi lokaliteti osim Marchfleda nalaze se južno od Dunava i njima u prilog govore bogatiji arheološki nalazi langobardskog podrijetla. Čini se ipak da smještanje u zapadnoj Mađarskoj, Bečkoj zavali i Gradišću pripada kasnijem vremenu, dobu kralja Vakona, kad Langobardi snažnije prodiru u Panoniju. Naseljavanjem na južnodunavskom prostoru Langobardi bi stupili na carsko područje, što bi ojačalo njihove dodire s Carstvom i stvorilo preduvjete za buduće sklapanje saveza. Jarnut 1996, 211 drži da se premještanje dogodilo pod herulskim pritiskom (usp. i Jarnut 1982, 19-20) i da je bilo povezano s Teoderikovim pohodom protiv gepidskog Sirmija. Menghin 1985, 30 slično smatra da su Langobardi na taj čin bili potaknuti herulskom ekspanzijom.

¹³⁷ Bitka bi bila vođena na obali rijeke Morave u Donjoj Austriji ili južnoj Moravskoj (Wolfram 1987, 77), svakako sjeverno od Dunava (usp. Werner 1962, 9). Schwarcz 2000, 66 vjerojatnim drži da se boj između Langobarda i Herula odigrao 509. godine.

¹³⁸ Za ovu dataciju usp. Várady 1984, 105-122, Bóna 1987, 124-125, 1988, 63-73, 1990, 14, Christie 1998, 32-33, Kiss 1999, 119, Jarnut 2000, 73. O ranoj prisutnosti Langobarda u sjevernoj Panoniji prema arheološkim nalazima usp. i Bierbrauer 1993, 104-107. Ranije se smatralo, iako se na ovo mišljenje može naići i danas, da su se Langobardi tek 526/7. godine,

gobardski potez morao je privući pozornost i Ostrogota i Carstva i biti barem dijelom posljedica njihove spremnosti da prihvate Langobarde kao novi čimbenik moći u srednjem Podunavlju. Moguće je i pretpostaviti nešto više od puke prešutne privole carigradske vlade za snažniji ulazak Langobarda na formalnopravno carsko područje u Panoniji budući da su oni činili snažnu protutežu Ostrogotima. Tako bi i savez između Langobarda i Gepida, oživotvoren bračnom vezom između Vakona i gepidske kraljevske kćeri Austri-guze,¹³⁹ uz očite interese i jedne i druge strane da razgraniče područje svoga utjecaja, mogao biti posljedica istočnorimske diplomatske akcije. Carigradskom dvoru je bez sumnje bilo stalo da uz Gepide na svojoj strani ima i novu silu u zapadnom dijelu Karpatske kotline, pogotovo onu koja nije bila osobito naklonjena Ostrogotima. Jače privezivanje Langobarda uz Carstvo sklapanjem ugovora o savezu tada još zacijelo nije dolazilo u obzir zbog nedavno utanačenog mira s Teoderikom jer bi to pobudilo u ostrogotskom kralju sumnju u carske nakane i pokvarilo netom uspostavljeni mir.

Odnosi između Vakona i Carstva podignuti su na novu razinu poslije smrti kralja Teoderika u kolovozu 526. Zacijelo 527. godine, a možda već u jesen 526. carska bi vlada službeno odobrila langobardsko zaposjedanje sjeverne Panonije sve do Drave, pritom vjerojatno sklopivši s njima i saveznički ugovor.¹⁴⁰ Novi zapletaji u ratu protiv Ostrogota i sve izrazitija opasnost od

nakon Teoderikove smrti, nametnuli Svevima i naselili u sjevernoj Panoniji (usp. Werner 1962, 134, Bóna 1976, 31, 1979b, 396, Salamon - Sós 1980, 404, Jarnut 1982, 20, Menghin 1985, 32, Wolfram 1987, 77, Christou 1991, 63, Lotter 2003, 133). No, množina arheološkog materijala u Transdanubiji jasno pokazuje da je langobardski boravak morao trajati dulje vrijeme odnosno dvije generacije (50-60 godina).

¹³⁹ Pavao Đakon, *HL* 1.21 (= Lakatos 1973, 39), *OGI* 4 (= Lakatos 1973, 67).

¹⁴⁰ Godina 527. proizlazi iz tvrdnje izvora (Pavao Đakon, *HL* 2.7, *OGI* 5) da su Langobardi u Panoniji boravili 42 godine (pokrajinu su napustili 568. godine). Várady 1984, 112-115 misli da je spomenuti broj godina rukopisna pogreška i da se zapravo radi o 22 godine, kako donosi *HLCod.Goth.* 2, pa da je shodno tome savez između Langobarda i Istočnih Rimljana sklopljen tek 546. godine. Međutim, iz drugih vrela poznato je da su Langobardi već otprilike bili u savezu s Carigradom. Tako Prokopije, *BG* 2.22.11-12 pripovijeda da je ostrogotski kralj Vitigis uputio 539. godine poslanike langobardskom kralju Vakonu s namjerom da ga pridobije za sebe, ali da su se oni vratili neobavljena posla otkrivši da je Langobard već prijatelj i saveznik Carstva. Neki drže da je Justinijan sklopio savez s Vakonom pri izbijanju ratu protiv Ostrogota (Jarnut 2000, 74) odnosno da je savez bio uperen protiv Gepida (Bóna 1956, 236, 1964, 90; usp. i Christou 1991, 70). No, logičnijim se čini da je ugovor sklopljen još 526/7. godine, budući da je Carstvo upravo tada nastojalo osnažiti svoj utjecaj u Podunavlju nauštrb Ostrogota (sporazum s Herulima i gepidski napad na Sirmij 528. godine). Žestok ostrogotski protuudar 528. godine zacijelo je nagnao Langobarde da se ne upuštaju u otvoren sukob s njima već da se drže po strani pa nisu ugrožavali ostrogotske posjede u Unutrašnjom Noriku i u južnoj Panoniji. Izbijanje rata protiv Ostrogota moglo je ponukati Justinijana da slanjem novčanog dara potkrijepi ili obnovi postojeći sporazum s Langobardima, što bi Vakona dodatno učvrstilo u savezništvu. Možda je to dalo caru za pravo da u svoju intitulaturu uvrsti i naslov *Langobardicus* koji se, kako se čini, pojavljuje oko 540. godine (usp. Christou 1991, 72, bilj. 94). Dio istraživača prihvaća postojanje ugovora 526/7. godine (usp.

Franaka, ali i napeti odnosi s Gepidima ponukali su carigradski dvor da pri-pusti Langobarde još dalje na jug. Čini se da je Justinijan s Langobardima sklopio novi sporazum ubrzo nakon što je na prijestolje zasjeo kralj Audoin (546-560), vjerojatno 547. godine.¹⁴¹ Kako svjedoči Prokopije, Langobardi-ma su kao carskim saveznicima, uz izdašan novčani dar, bili ustupljeni *grad Norik i utvrde u Panoniji, a i brojna druga mjesta*.¹⁴² U historiografiji su vo-đene velike rasprave o tome na što se točno odnose Prokopijeve riječi. Većina se ipak slaže da je riječ o istočnom ili jugoistočnom dijelu Unutrašnjeg No-rika oko gradova Celeje (Celje) i Petoviona (Ptuj) i cijeloj Panoniji Saviji odnosno dijelovima obaju panonskih pokrajina južno od Drave.¹⁴³ Riječ je o

Wolfram 1987, 77, 1997, 281), dok mnogi savez spominju, ali ga ne datiraju (usp. Schmidt 1934, 579, Stein 1949, 309, Jarnut 1982, 22, Menghin 1985, 33, Christie 1998, 32-33). Mirković 1971, 51 pogrešno navodi da su se oko 539. godine Langobardi počeli naseljavati u Noriku i da su sklopili sporazum s Carigradom uperen protiv Gepida.

¹⁴¹ Tako i Pohl 1996, 29, Croke 2005, 484. Datum se temelji na navodu iz *HLCod.Goth.* 2 da su Langobardi u Panoniji boravili 22 godine. U historiografiji se sporazum obično datira 546. (Diculescu 1923, 134, Šišić 1925, 206, Schmidt 1934, 580, Klebel 1939, 41-60, Stein 1949, 528, Bóna 1956, 237, Pirković 1971, 183, Wozniak 1979, 148 [545/6. godina], Mrkobrad 1984, 59, Várady 1984, 105, Demandt 1989, 27, Christou 1991, 78, Tomičić 2000, 276, 2001, 177) odnosno 546/7. (Bóna 1976, 34, 1979b, 397 [546/8. godina], Menghin 1985, 34, Margetić 1992, 150, Christie 1998, 35, s time da događaj smješta u vladavinu kralja Valtarija, Andrić 2002, 154) ili 547/8. godinom (Werner 1962, 11, 140, Šašel 1979, 137 [548. godina], Jarnut 1982, 23, 2000, 75, Wolfram 1987, 79, 1997, 283, Lotter 2003, 136). Raniji datum je s obzirom na svjedočanstvo vrela kronološki mnogo prihvatljiviji. Lotter 1968, 294 zabacuje datiranje ugovora u 546. godinu i premješta ga u vrijeme oko 540. godine, dok Pohl 1997, 89 mogućim drži bilo koji trenutak nakon 543. godine, ističući da je datum iz *HLCod.Goth.* nepouzdan. Grafenauer 1971, 19 također naglašava da je tradicionalno datiranje (546) sporno pa govori o vremenu poslije 540. i prije 548. godine.

¹⁴² Prokopije, *BG* 3.33.10-11: Λαγγοβάρδας δὲ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἐδωρήσατο Νορικῶν (prema rukopisnoj tradiciji, J. Haury je emendirao u Νορικῶν, *Procopii Caesariensis Opera omnia* II, Leipzig 1963, 443) τε πόλει καὶ τοῖς ἐπὶ Παννονίας ὀχυρώμασι τε καὶ ἄλλοις χωρίοις πολλοῖς καὶ χρήμασι μεγάλοις ἄγαν. Διὰ τοῦτο ἐξ ἠθῶν τῶν πατρίων Λαγγοβάρδα ἐξαναστάντες ἐνθῆνδε ποταμοῦ Ἰστρου ἰδρύσαντο, Γηπαίδων οὐ πολλῶ ἄποθεν, “Langobardima je pak car Justinijan darovao grad Norik (prema Hauryjevoj emendaciji prijevod bi glasio *grad Noričana*) i utvrde u Panoniji, a i brojna druga mjesta, te veoma mnogo novca. Zbog toga su se Langobardi iselili iz starodavnih sjedišta i nastanili s ove strane rijeke Istar (= Dunav), ne odveć daleko od Gepida”. Nekoliko kasnijih izvora spominje premještanje Langobarda u Panoniju pod Audoinom: Pavao Đakon, *HL* 1.22: *Qui non multo post tempore Langobardos in Pannoniam adduxit*, “On (Audoin) odveo je ne poslije mnogo vremena (nakon što je postao kralj) Langobarde u Panoniju”; *OGL* 5: *ipse adduxit Langobardos in Pannonia*, “On (Audoin) odveo je Langobarde u Panoniju” (identični tekst donosi i *HLCod.Goth.* 5). Percepcija vrela jest da su Langobardi tek pod Audoinom, dakle poslije 546. godine prispjeli u Panoniju, no bogatstvo arheoloških nalaza tomu proturječi. Možda ovi podaci omogućuju zaključak da su Langobardi tek tada u cijelosti napustili svoja sjedišta sjeverno od Dunava i preselili se u Panoniju (usp. Bóna 1971b, 52).

¹⁴³ Istočni dio Unutrašnjeg Norika i Panonija Savija: Stein 1949, 528, Werner 1962, 11, 140, Barkóczi - Salamon 1971, 150, Šašel 1979, 137, Salamon - Sós 1980, 404, Jarnut 1982, 23, 2000, 75. Istočni dio Unutrašnjeg Norika i južna Panonija između Save i Drave (dijelovi Panonije Savije i Druge Panonije): Schmidt 1934, 580, Klebel 1939, 65, Bóna 1956, 237,

oblastima koje je Carstvo ne tako davno bilo preotelo od Ostrogota.¹⁴⁴ Težište Langobarda je u svakom slučaju ostalo u Panoniji sjeverno od Drave, kao što pokazuje neusporedivo veća količina arheološkog materijala.¹⁴⁵

Nazočnost Langobarda u južnoj Panoniji potvrđuju i grupirani iako spori radični arheološki nalazi. U Panoniji Saviji koja je zapadnim rubom zahvaćala i u današnje slovensko ozemlje ostaci langobardske materijalne kulture pronađeni su u Sisciji,¹⁴⁶ Samoboru,¹⁴⁷ a možda i u okolici Koprivnice,¹⁴⁸ te

1976, 27, 1987, 125, Várady 1984, 105-106, Menghin 1985, 34, Christou 1991, 79, Wolfram 1987, 79-80, 1997, 283, Tomičić 2000, 276 (čini se da on misli kako su Langobardima tada dodijeljeni cijeli Norik i Panonija, idem 277, također i 2001, 177, 2002, 16-17; usp. i Bury 1958b, 301-302, Šišić 1925, 206; slično i Demandt 1989, 27, prema kojem se radi o ustupanju Panonije). Lotter 2003, 136 govori pak o južnoj i istočnoj Panoniji, a Christie 1998, 35 samo ponavlja izvorni navod. Margetić 1992, 150 smatra da je riječ o području današnje Mađarske s desne obale Dunava sjeverno i južno od Budimpešte, a nikako krajevi u današnjoj Sloveniji, pa očito ni u današnjoj Hrvatskoj. Inače prijevod sintagme ἐπὶ Παννονίας kao "kod Panonije", kako navode pojedini istraživači (usp. Werner 1962, 11, Lotter 1968, 294, Pirković 1971, 182, Menghin 1985, 58, Christou 1991, 79), nije opravdan ni u jezičnosemantičkom smislu jer Prokopije rabi prijedlog ἐπὶ u značenju "u" niti s povijesnointerpretacijskog stano- višta jer se uistinu radi o ustupanju mjesta u Panoniji. O razrješenju sintagme ἡ Νορικὸν πόλις usp. Egger 1962a, 116-122, koji "grad Norik" poistovjećuje s oblastima Celeje i Petoviona (usp. i Grafenauer 1971, 19; također i Korošec 1978, 77 te Lotter 1968, 294) i povezuje taj izričaj s navodom iz *HLCod.Goth.* 2 o *Pannoniae urbis patria*, "oblast grada Panonije", tumačeći ga kao dio Druge Panonije poistovječen sa Sirmijem (idem, 121-122). Da je u slučaju "grada Norika" doista riječ o širem prostoru oko Celja i Ptuja, pokazao je u arheološkom smislu Ciglencečki 1992. (usp. i Antoljak 1955, 45-51, koji također smatra da je pojam obuhvaćao veći prostor, a ne samo pojedini grad, iako u postupku argumentacije čini brojne pogreške, o čemu usp. Goldstein 1982, 31-35). Neki istraživači nastoje pobliže odrediti ἡ Νορικὸν πόλις kao Petovion (usp. Grafenauer 1952, 419, 1969, 33 [Petovion ili Celeja], Šašel 1979, 137 [Celeja ili, vjerojatnije, Petovion], Várady 1984, 107, bilj. 233, Bóna 1990, 14, Wolfram 1997, 283, Tomičić 2000, 276). Prema Bóni 1990, 14, *urbs Pannoniae* bila bi Siscija, ali to je neutemeljena pretpostavka.

¹⁴⁴ Ostaje otvoreno pitanje koliko se doista osjećala istočnorimska vlast u tim krajevima. Njezina se stvarna prisutnost čini to manje vjerojatnom s obzirom na činjenicu da su onamo morali biti pozvani Langobardi (usp. Avenarius 1974, 79, Christou 1991, 80). Uostalom, tijekom rata protiv Ostrogota Carstvo se redovito koristilo Dalmacijom i Jadranom kao poveznikom s Italijom, a ne i rimskim putovima u savsko-dravsko-dunavskom međurječju.

¹⁴⁵ U vezi s langobardskom arheologijom u Panoniji usp. Bóna 1956, 1971a, 281-283, 1971b, 1976, 31-36, 1987, 124-126, 1988, Werner 1962, Barkóczy - Salamon 1971, 139-147.

¹⁴⁶ Masivna srebrna fibula s pozlatom (Werner 1962, 67, 159, Simoni 1989, 113, 122, br. 29, Burkowsky 1999, 88, Tomičić 2000, 278, Sekelj Ivančan 2001, 200, bilj. 18, Buzov 2004, 464), brončana jabučica mača (Simoni 1989, 118, 124, br. 64, Burkowsky 1999, 88, Tomičić 2000, 278, Sekelj Ivančan 2001, 200, bilj. 18), ukrasni okov od pozlaćene bronce s konjske orme (Werner 1962, 100, 159, Simoni 1989, 113, 122, br. 30) i trbušasta posuda od sivkasto-smeđe gline rađena rukom (Simoni 1989, 113, 122, br. 314b, Burkowsky 1999, 88, Tomičić 2000, 278, Sekelj Ivančan 2001, 200, bilj. 18; Vinski 1954b, 73-74, 76 smatra da je slavenska, no usp. Werner 1962, 49-50) te imitacija Justinijanova solida (Metcalf 1960, 437, br. 94, Demo 1994, 23, Tomičić 2000, 278, Sekelj Ivančan 2001, 200, bilj. 18). Križolika fibula s kružnim ukrasima koju Tomičić 2000, 278 i Sekelj Ivančan 2001, 200, bilj. 18 također navode nije bila u posjedu Langobarda (nalaz datira iz vremena poslije 568. godine, usp. Vinski 1968, 107, 144, Simoni 1989, 113, 122, br. 32). Ostaci bi bili iz uništenih grobova (Vinski 1971a, 57, 1971b, 386).

u Velikoj Malenci kod Brežica¹⁴⁹ i Zidanom gaberu.¹⁵⁰ U Drugoj Panoniji otkriveni su ostaci u okolici Osijeka¹⁵¹ i u Vinkovcima,¹⁵² te u Novim Banovcima, s time da je posljednji nalaz po svemu sudeći bio u gepidskoj uporabi.¹⁵³ Među utvrdama u Panoniji Saviji koje su dodijeljene Langobardima mogao se nalaziti i kasnoantički kastrum na ozaljskoj gradini.¹⁵⁴ Raspored nalaza jasno pokazuje da su Langobardi zaposjeli rubne dijelove obaju južnopanonskih pokrajina, što odaje poglavito vojnu svrhu njihova dolaska na taj prostor: preuzeti gradovi i utvrde služili su im kao obrambena uporišta prema Francima i naročito Gepidima.¹⁵⁵ Kad se na umu ima i raspored arheoloških lokaliteta langobardske provenijencije u prekodravskim krajevima, koji su neusporedivo mnogo gušći nego u južnoj Panoniji, može se opaziti njihova učestalost uz Dunav gotovo do ušća Drave.¹⁵⁶ Ovo daje za pravo

¹⁴⁷ Zlatni prsten tzv. arhitektonskog tipa s ispupčenom krunom ukrašenom stupićima i arkadama, dospio bi onamo u drugoj polovini 6. stoljeća (do 568. godine) ili se radi o kasnijem importu iz italskih langobardskih radionica (Vinski 1955b, 31-43, 1960, 50, Kovačević 1960, 34, Simoni 1981, 156, Tomičić 2000, 278).

¹⁴⁸ Ulomak posude žućkaste boje s rešetkastim ornamentom pronađen na šljunčari Jagnjedje (Jagnježde, Jegeniš) sjeveroistočno od Koprivnice između Đelekovca i Legrada mogao bi biti langobardske provenijencije (Marković 1994, 27, 29). O langobardskoj žigosanoj keramici usp. Werner 1962, 54-59. Doduše, na temelju ovoga nikako ne valja zaključivati da su Langobardi 20 godina "vladali" koprivničkom Podravinom (tako Marković 1994, 112, 2003, 25; slično i Feletar 1989, 38). Unutrašnjost Međurječja i Podravina su ipak ostale zatvorena područja, gdje je po svemu sudeći živjelo romanizirano stanovništvo (usp. Tomičić 2000, 278).

¹⁴⁹ Nalaz langobardskog vrča od svijetlosmeđe gline s pečatnim ukrasima (Werner 1962, 159, Pirković 1971, 174).

¹⁵⁰ Nalaz langobardske keramike i pojasne kopče od pozlaćenog srebra (Pirković 1971, 174-175).

¹⁵¹ Dva zlatna langobardska trijensa bez podataka o okolnostima nalaza (usp. Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 112, br. 96/1, Bojčić 1984, 214, 1999, 41, Sekelj Ivančan 2001, 190). Ovo bi moglo svjedočiti o boravku langobardske vojne posade koja je primala plaću za svoju pograničnu službu. I Šimić 1998, 20 govori da su Langobardi zauzeli područje Murse.

¹⁵² Pozlaćena srebrna S-fibula ukrašena rovašenjem s nepoznate lokacije (Vinski 1957, 28, 1986, 23, Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 97, br. 90/2, Werner 1962, 44, 76, 159, Kovačević 1960, 33, Dimitrijević 1979, 190-191, Bojčić 1984, 214, Dizdar 1999, 68, Tomičić 2000, 278, Sekelj Ivančan 2001, 196, Iskra-Janošić 2006b, 292). Riječ je vjerojatno o ostatku iz uništenog groba (Vinski 1971a, 57, 1971b, 386).

¹⁵³ Liješana i rovašena brončana fibula u obliku slova E (Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1962, 84, br. 82/21).

¹⁵⁴ Ondje su pronađeni grubi keramički lonci, ukrašeni uglavnom valovnicama i uspo rednim crtama, te brončana posrebrena fibula u obliku križa, što svjedoči o nazočnosti romaniziranog stanovništva u Justinijanovo vrijeme (Čučković 1994, 191, 2006, 204-205, Tomičić 1999b, 50). Ovo ne isključuje mogućnost da je ondje bila smještena i langobardska posada.

¹⁵⁵ Christou 1991, 80.

¹⁵⁶ Usp. karte kod Bóna 1976, 32-33 i Menghin 1985, 36, 50. Valja istaknuti da Bóna 1976, 35 tvrdi kako su se Langobardi učvrstili na gornjem toku Save u današnjoj Sloveniji i Hrvatskoj tek oko 565. godine, no to bi zapravo značilo da sve dotad nisu ispunjavali zadaću zbog koje su od Carstva dobili uporišta u Unutrašnjem Noriku.

Prokopijevoj tvrdnji da su se Langobardi smjestili *ne odveć daleko od Gepida*.¹⁵⁷

Blizina Langobarda učinila je nespokojnima Gepide koji su zacijelo ispravno sudili da je ovaj potez Carstva bio dobrim dijelom uperen protiv njih. Možda su stoga sami Gepidi ubrzali raskid između dviju herulskih skupina¹⁵⁸ kako bi se riješili dijela Herula koji su podržavali carsku stranu. Napokon je prigušeno neprijateljstvo između Langobarda i Gepida buknuo svom žestinom i prelilo se u rat. Neposredni povod bila je činjenica da su obojica kraljeva, i langobardski Audoin i gepidski Turizind, bili zapravo uzurpatori, čiji su se zakoniti suparnici u borbi za prijestolje obratili protivničkom taboru za pomoć.¹⁵⁹ Rat je izbio 549. godine,¹⁶⁰ a Carstvo je odlučilo podržati Langobarde nakon što su se poslanstva obaju sukobljenih naroda obratila za potporu Carigradu. No, kad se gepidskom području primaknula snažna istočnorimska vojska,¹⁶¹ prethodno porazivši Herule negdje na sjeveru Prve Mezije, obje zaraćene strane odlučile su na brzinu sklopiti mir, a da pravog ratnog razračuna nije ni bilo.¹⁶² Prisutnost moćne carske vojske nije

¹⁵⁷ Várady 1984, 106, bilj. 232 tumači da se taj Prokopijev izričaj odnosi na prostor južno od Drave i na odsječak Dunava između ušća Drave i ušća Tise, te pretpostavlja da se težište langobardske države preselilo u savsko-dravsko međurječje. No, to nije točno.

¹⁵⁸ V. ranije u tekstu.

¹⁵⁹ Moguće je da su Langobardi povrijedili gepidsko područje, ako na to misli Prokopije, *BG* 3.34.26 (= Lakatos 1973, 25) kad spominje da su Langobardi oštetili Gepide. Usp. Christou 1991, 86.

¹⁶⁰ Za datum usp. Stein 1949, 530, 531, bilj. 1, Wozniak 1979, 148, PLRE III, 104, s.v. *Aradius*, 617, s.v. *Ildigisal*, Pohl 1996, 30-31, 1997a, 91-92. Rat se obično datira 547. godinom (usp. Diculescu 1923, 139, Schmidt 1934, 537, 581, Bóna 1956, 237, Werner 1962, 11, 141, Jarnut 1982, 24, Menghin 1985, 34, Christou 1991, 90-91, Christie 1998, 36, Andrić 2002, 155).

¹⁶¹ Prokopije, *BG* 3.34.45 (= Lakatos 1973, 27, 1978, 19) navodi da je carska vojska bila u neposrednoj blizini (ἄγχιστὰ πη) Gepida. Istočnorimske čete su zacijelo došle blizu Dunava u Prvoj Meziji. Prokopije, *BG* 3.34.44-45 (= Lakatos, ibidem) pripovijeda kako su Rimljani nenadano (ἔξαπινάτως) naišli na herulski odred, pa se može pretpostaviti da se njihov sraz nije zbilo blizu Sigiduna jer bi ondje očekivali prisutnost i otpor Herula. Nakon što je svladala Herule, carska vojska se mogla primaknuti gotovo do samog Dunava.

¹⁶² Za pojedinosti ovog sukoba usp. Diculescu 1923, 136-139, Wozniak 1979, 148-150, Christou 1991, 84-91. Langobardski pretendent (H)ildigis je nakon sklapanja mira pobjegao od Gepida ponovno k Slavenima i ondje skupio vojsku s kojom je u jesen 549. godine provalio u Italiju i porazio rimski odred u Venetiji (Lotter 2003, 136 pretpostavlja da se okršaj odigrao u proljeće 549, ali to je prerano). Na kraju se ipak nije pridružio Ostrogotima nego se vratio Slavenima (za datum usp. Stein 1949, 531, PLRE III, 617, s.v. *Ildigisal*). Neki misle da je (H)ildigis na pohodu u Italiju prošao i Panonijom Savijom (Burkowsky 1999, 86, koji doduše pogrešno kaže da je riječ o gotskoj pokrajini i da je (H)idigis bio suzbijen). Štoviše, mogao je proći i cijelom južnom Panonijom. Gepidi mu ne bi stvarali poteškoće jer su ga podržavali pa bi se preko njihovog područja prebacio do Druge Panonije. Otamo se mogao od Sirmija sjevernom cestom preko Cibala i Murse uputiti u Italiju. Budući da je predvodio snažan odred (navodno 300 Langobarda i 6000 Gepida i Slavena), ne bi na putovanju naišao na otpor predstraža langobardskih sunarodnjaka. Isti put je mogao odabrati i na povratku. Hauptmann 1928, 145-146 zamišlja da se (H)ildigis prebacio u Italiju preko franačkog dijela Norika jer su

odgovarala ni jednoj ni drugoj strani jer su i Langobardi i Gepidi zacijelo slutili da bi s obzirom na trenutačne okolnosti nakon bitke jedini pravi pobjednik bilo Carstvo. Ipak, netrpeljivost između Langobarda i Gepida bila je toliko snažna da su već sljedeće godine (u rano proljeće 550) iznova pograbili oružje. Ni ovoga puta nije se dogodio sraz na bojnopolju jer su se vojske povukle prestrašene za njih neobičnom prirodnom pojavom, nakon čega su njihovi vladari utanačili dvogodišnje primirje.¹⁶³ No, ovo je bio samo predah tijekom kojega su i jedni i drugi nastojali ojačati svoje pozicije. Napokon je u rano proljeće 551.¹⁶⁴ izbio novi rat. Ponovno su i Langobardi i Gepidi zatražili carsku vojnu pomoć. Dvor ju je obećao objema stranama, ali je naposljetku odlučio podržati Langobarde, raskinuvši sporazum s Gepidima. Ipak, veći dio upućenih istočnorimskih snaga nije se izravno umiješao u sukob. Langobardi su pak prodrli na gepidsko područje i u velikoj bitki na tzv. *Polju bogova (Asfeld)* u istočnom dijelu Druge Panonije (između Cibala i Sirmija) teško porazili neprijatelja, iako sa znatnim obostranim žrtvama.¹⁶⁵ Potom je

najvećim dijelom Dunava vladali Gepidi i Langobardi (usp. i Grafenauer 1951, 39, 1971, 20, Waldmüller 1976, 40). Moguće je i da je prolazio zapadnim rubom Panonije kako smatra Margetić 1992, 150-151. Po njemu je (H)ildigis prošao područjem zapadno od Lajte kroz jugoistočnu Austriju i dalje na jug, dok su Slaveni koje je vodio bili s prostora današnje Slovačke (isto i Barford 2001, 56). (H)ildigisov pohod obično se datira 548. godinom, ali pod pretpostavkom da je prvi rat između Langobarda i Gepida izbio 547. godine (usp. Diculescu 1923, 140, Christou 1991, 91, Jarnut 2000, 75).

¹⁶³ Za pojedinosti usp. Diculescu 1923, 140-141, Wozniak 1979, 150-151, Christou 1991, 91-92. Sevin 1955, 149-150 drži da je riječ o pomrčini Mjeseca 25. na 26. lipnja 549. Međutim, to bi značilo da su se Langobardi i Gepidi spremali na noćnu bitku, o čemu izvori šute. Za datum usp. Stein 1949, 532, Wozniak 1979, 150, Pohl 1996, 32, 1997a, 92 (zacijelo previdom navodi da je drugi rat bio 551. godine, idem, 91). Većina istraživača drugi sukob datira 549. godinom.

¹⁶⁴ Za datum usp. Croke 2005, 483-489. Bitka se obično datira u ljeto 551. (Diculescu 1923, 141, 146, Christou 1991, 95) odnosno općenito u 551. godinu (Schmidt 1934, 539, 581, Bóna 1956, 238, Csallány 1961, 13, Werner 1962, 11, Jarnut 1982, 25, 2000, 76, Menghin 1985, 35) ili u 552. godinu (Stein 1949, 534, Sevin 1955, 156, Wozniak 1979, 151, Pohl 1996, 33, 1997, 91, Christie 1998, 36, Andrić 2002, 155) Pohl 1997a, 93 pretpostavlja da se dvogodišnje primirje ispoštovalo, ali vrela nisu tako izričita: Prokopije, *BG* 4.25.7 (= Lakatos 1973, 31) jednostavno kaže da su se u međuvremenu (početkom 551. godine) Langobardi i Gepidi zaželjeli rata.

¹⁶⁵ O žestini boja svjedoče Jordan, *Romana* 386 (= Lakatos 1973, 18): *Langobardorum gens, socia Romani regni principibus, et Theodahadi sororis filiam dante sibi imperatore in matrimonio iungens regi suo, contra emulos Romanorum Gepidas una die pugna commissa eorum pene castra pervasit, cecideruntque ex utraque parte amplius LX milia*, "Narod Langobarda, saveznik vladara Rimskog Carstva, koji je uz carevo (Justinijanovo) dopuštenje ženidbom združio sa svojim kraljem (Audoinom) kćer kralja Teodahada (točnije, kćer posljednjeg tirinškog kralja Herminafrida i Teoderikovu pranećakinju), zametnuo je jednodnevni boj s rimskim neprijateljima Gepidima i gotovo provalio u njihov tabor, dok je na objema stranama sasječeno više od šezdeset tisuća"; Prokopije, *BG* 4.25.14 (= Lakatos 1973, 32): *ὁι μὲν οὖν Λαγγοβάρδαι πανδημὴν σὺν τῷ Ἀμαλαφρίδα ἐς τὰ Γηπαίδων ἤθη ἀφίκοντο, ὑπαντιασάντων δὲ τῶν Γηπαίδων σφίσι καὶ μάχης καρτερὰς γενομένης ἡσώωνται Γήπαιδες, καὶ αὐτῶν παμπληθεῖς φασιν ἐν τῷ πόνῳ τούτῳ ἀποθανεῖν*, "Langobardi su ustinu svi odreda upali s Amalafriдом (rimski vojskovođa tirinškog podrijetla) u gepidsko

pod paskom Carstva sklopljen mir, kojim su se i Langobardi i Gepidi morali obvezati na sudjelovanje u carskom pohodu protiv Ostrogota u Italiji pod zapovjedništvom eunuha Narzeta. Osim toga, Gepidi su se sada i formalno morali odreći svojih stečevina u Prvoj Meziji i Obalnoj Dakiji, a čini se da je Carstvo obnovilo vlast i u jugoistočnom dijelu Druge Panonije, te da je Gepidima potvrđen posjed Sirmija prema novom federatskom ugovoru.¹⁶⁶ Gepidi su se možda morali odreći i Cibala koje bi zaposjeli Langobardi,¹⁶⁷ pa su se tako još neposrednije našli između dvije vatre.

Narzet je u proljeće 552. krenuo s vojskom iz Salone,¹⁶⁸ a spomenuta germanska pojačanja koja su se sastojala od 5500 Langobarda, 3000 arijanskih (progepidskih) Herula i svega 400 Gepida¹⁶⁹ pridružila su mu se u rano ljeto u Venetiji, očito došavši onamo preko južne Panonije, zacijelo glavnom cestovnom komunikacijom u savsko-dravsko-dunavskom međurječju.¹⁷⁰ Nakon izvojevanje pobjede nad Ostrogotima, Narzet je otpustio Langobarde i dao ih pod oružanom pratnjom izvesti iz Italije zbog njihove neobuzdanosti, nasilja i pljačke.¹⁷¹ Čini se da Langobardi nisu bili osobito zadovoljni ovim postupkom. Njihov kralj je već prije prosvjedovao jer mu Justinijan nije uputio svu obećanu vojnu pomoć protiv Gepida,¹⁷² a car je morao i dodatno sklo-

boravište, a Gepidi su im pošli ususret; silovitu bitku koja se zametnula izgubili su pak Gepidi, a kažu da ih je u tom okršaju izginula sva sila"; Pavao Đakon, *HL* 1.24 (= Lakatos 1973, 40): «*Perge*» ait «*in campum Asfeld, ibique procul dubio poteris experiri, quam valide istae quas equas nominas praevalent calcitrare; ubi sic tui dispersa sunt ossa germani quemadmodum vilis iumentum in mediis pratis*», "Pođi", reče, "na polje Asfeld pa ćeš ondje moći jasno vidjeti kako snažno znaju ritnuti ti koje nazivaš kobilama; tamo su usred ravnice kosti tvoga brata tako razasute kao da su od obične stoke". Većina istraživača smješta bitku u Drugu Panoniju (Schmidt 1934, 539, Bóna 1956, 238, 1976, 35, Menghin 1985, 35, Christou 1991, 95, Christie 1998, 36, Andrić 2002, 157, Lotter 2003, 137). Budući da su Langobardi bili napadači, logično je da su udarili na sjedište gepidskog kralja. Usto, u Drugoj Panoniji mogli su očekivati dje-latnu vojnu pomoć Carstva, koja bi bila isključena da se bitka vodila dalje na sjeveru, kao što hoće Diculescu 1923, 145 (ravnica između Dunava i Tise). Vjerojatno su se i prethodna dva ratna razračuna trebala odigrati na istom području. O pojedinostima rata usp. Diculescu 1923, 144-147, Wozniak 1979, 151-152, Bóna 1987, 123, Christou 1991, 92-96.

¹⁶⁶ O tome usp. Diculescu 1923, 147-148, Wozniak 1979, 152, Bóna 1987, 123, Christou 1991, 95-96, Lotter 2003, 138. Svjedočanstvo da je Justinijan potvrdio Gepidima posjed Sirmija pruža Menandar, 12.6, 47-49 Blockley (= Lakatos 1973, 94): ὁ γὰρ πρὸ ἡμῶν τὸ βασιλείου ἀναδεδεγμένος κράτος Γήπαιδας ἐπὶ ἡλῦδας ὄντας εἰσέποιήσατο καὶ χώραν αὐτοῖς ἀπένευμε τὴν περὶ τὸ Σίρμιον, "Naš predšasnik koji je uzeo carsku vlast (Justinijan I) primio je Gepide koji su bili pridošlice i dao im zemlju oko Sirmija". Da je Carstvo ponovno steklo neposredan nadzor nad istočnim dijelom Druge Panonije (tzv. *herulskom zemljom*), pokazuje podatak da je car ondje 562. godine kanio naseliti Avare (v. bilj. 79).

¹⁶⁷ Ako se tako smije protumačiti nalaz langobardske fibule u Vinkovcima (v. bilj. 152).

¹⁶⁸ Prokopije, *BG* 4.26.5.

¹⁶⁹ O broju svjedoči Prokopije, *BG* 4.26.12-13 (= Lakatos 1973, 32, 1978, 21).

¹⁷⁰ Usp. Croke 2005, 488.

¹⁷¹ Prokopije, *BG* 4.33.2.

¹⁷² Prokopije, *BG* 4.25.15.

nuti Audoina na slanje savezničkog odreda bogatim novčaninim darom.¹⁷³ Otuda ne bi bilo čudno da su Langobardi nakon povratka u Panoniju odlučili prolazno iskaliti bijes na carskim pokrajinama pa su provalili u Dalmaciju i Iliričku prefekturu sve do Dirahija, odvevši sa sobom mnogo zarobljenika.¹⁷⁴ Bio bi to jedini slučaj da su postupili protivno preuzetim federatskim obvezama.¹⁷⁵ Istočnorimska reakcija je izostala budući da je Carstvo sve izrazitije bilo zabavljeno problemom sa Slavenima.

Mir između Langobarda i Gepida održao se desetljeće i pol. Justinijan je umro u studenome 565. godine i čini se da se novi otvoreni sukob između dva naroda dogodio tek poslije toga, zacijelo početkom 566. godine.¹⁷⁶ Bitka je vjerojatno ponovno vođena u Drugoj Panoniji.¹⁷⁷ U tom su srazu pobijedili Langobardi i gepidski kralj Kunimund se osjetio ponukanim da zatraži pomoć Carstva.¹⁷⁸ Pritom je novom caru Justinu II. (565-578) obećao da će

¹⁷³ Prokopije, *BG* 4.26.12.

¹⁷⁴ Prokopije, *BG* 3.33.12. U historiografiji nije riješeno pitanje kad se dogodila ova provala. Bóna 1956, 236 povezuje taj događaj s Justinijanovim otkazivanjem ugovora s Gepidima 536. godine. Prema njemu, car bi tada sporazum ponudio Langobardima i potaknuo ih da napadnu gepidsko područje, a oni bi pretjerali i provalili u Dalmaciju i u Iliričku prefekturu. Lotter 2003, 135, 136 smatra da se provala zbila prije prvog langobardsko-gepidskog rata i prije sklapanja ugovora o savezu između Justinijana i Audoina te da je bila povezana s napadima Gepida i Herula u Dačkoj i Tračkoj dijecezi. Neki istraživači su se pak zadovoljili pukim evidentiranjem podatka (usp. Schmidt 1934, 537, 581, koji događaj određuje vremenom Audionove vladavine). No, ovakva dalekosežna provala jedva da bi bila moguća prije nego što su Langobardi zasjeli u južnoj Panoniji. Prokopije je kronološki smješta poslije langobardskog dolaska u Unutrašnji Norik i južnu Panoniju. Ovo nedvojbeno pokazuje da provala nije moglo biti prije 547. godine. Da se dogodila tek 552. godine i da je riječ o izoliranom incidentu, govore opće prilike do te godine (zauzetost sukobom s Gepidima, prisutnost snažnih carskih snaga u regiji) i poslije nje (izostanak bilo kakvih gepidskih i langobardskih provala na carsko područje). Wozniak 1979, 148 također misli da su Langobardi bili u miru s Carstvom od svoje pobjede nad Herulima. Što se tiče itinerara za tu provalu, Langobardi su se jamačno prebacili iz Druge Panonije u istočnu Dalmaciju i, posluživši se tamošnjom cestovnom mrežom, preko Prevalitane dospjeli do Novog Epira u kojem se nalazio Dirahij.

¹⁷⁵ Pavao Đakon, *HL* 2.1 izričito kaže: *Omni tempore quo Langobardi Pannoniam possederunt, Romanae rei publicae adversus aemulos adiutores fuerunt*, "I sve vrijeme koje su Langobardi posjedovali Panoniju, rimskoj su državi bili na pomoć protiv neprijatelja".

¹⁷⁶ Obnova ratnog stanja između Gepida i Langobarda obično se datira 565. godinom (usp. Diculessu 1923, 153, Werner 1962, 13, Bóna 1976, 97, Wozniak 1979, 152, Jarnut 1982, 26, Pohl 1997, 96, Andrić 2002, 159), iako ga neki smještaju u vrijeme poslije Justinijanove smrti (Menghin 1985, 85, Lotter 2003, 142). Međutim, vjerojatnije je da je rat izbio 566. godine. Naime, Langobardi i Gepidi potpisali su mirovni ugovor pod Justinijanovim pokroviteljstvom i nema razloga sumnjati da ga se nisu držali dok je car bio živ. No, njegovom smrću ova je obveza prestala postojati. I Christie 1998, 59 datira obnovu rata 566. godinom.

¹⁷⁷ Usp. Bóna 1976, 95, Andrić 2002, 159.

¹⁷⁸ Teofilakt Simokata, 6.10.8-9 (= Lakatos 1973, 84). Teofilakt i Pavao Đakon, *HL* 1.27 (= Lakatos 1973, 41) pripisuju krivnju za ponovno izbijanje neprijateljstva Gepidima, no vjerojatnije je da su upravo Langobardi obnovili sukob (usp. Menandar, 12.1, 1-3 Blockley = Lakatos 1973, 88, gdje se kaže da langobardski kralj Alboin nikako nije mogao zanemariti svoju mržnju prema Kunimundu i da je pošto-poto htio uništiti moć Gepida; također Christou 1991, 102).

vratiti pod istočnorimsku upravu Sirmij i zemlju južno od Drave,¹⁷⁹ dakle cijeli gepidski posjed u južnoj Panoniji. Carska je vojska pod zapovjedništvom kuropalata Baduarija stigla i uz njezinu je potporu još iste, 566. godine, Kunimund uspio nadvladati odbivši molbu langobardskog kralja Alboina za primirjem.¹⁸⁰ Međutim, gepidski kralj se nakon pobjede predomislio i nije Carstvu prepustio obećana područja. Ovo je zapечатilo sudbinu Gepida. Langobardi su se za savez obratili Avarima, hoteći jednom zasvagda skršiti Gepide. Pritom su se obvezali avarskom kaganu da će mu u slučaju pobjede pripasti polovica plijena i sva zemlja Gepida, znači i južnopanonski posjed.¹⁸¹ Kunimundu nije preostalo ništa drugo nego opet se za pomoć uteći Carstvu. Ponovno je obećao odstupanje gepidskih posjeda u južnoj Panoniji. Justin zahtjev nije odbio, ali je izjavio da treba vremena za prikupljanje snaga. U to vrijeme su u Carigrad poslanstvo bili uputili i Langobardi i ishodili od cara obećanje da će biti neutralan u sukobu.¹⁸² Čini se kako je s Gepidima bilo dogovoreno da prepuste Sirmij carskim snagama čim se one pojave.¹⁸³ Zacijelo u proljeće 567. započeo je dramatičan rasplet dugotrajnog suparništva između Langobarda i Gepida. Istovremenom langobardsko-avarskom napadu na samo središte svoga područja Gepidi nisu mogli odoljeti. U općem pokolju njihov kralj Kunimund je poginuo, a gepidska je država prestala postojati. U međuvremenu je istočnorimska vojska ušla u Sirmij, što je Carstvo uvuklo u žestoke sporove s Avarima koji su smatrali da to područje prema sporazumu s Langobardima pripada njima.¹⁸⁴ Carstvo se domoglo i

¹⁷⁹ Menandar, 12.2, 14-16 Blockley (= Lakatos 1973, 89): καὶ πάλιν τὸ Σίρμιον καὶ τὴν εἴσω Δράου ποταμοῦ χώραν ἐπηγγέλλετο δώσειν, "i opet je obrekao (Kunimund) da će predati Sirmij i zemlju unutar (južno od) rijeke Drave" (= *Vizantiski izvori* I, 87). Šišić 1925, 215 potpuno neopravdano pretpostavlja da su Gepidi obećali predati Carstvu *današnju Slavoniju, a možda i sjeveroistočni dio Hrvatske*. Gepidska se ponuda mogla odnositi isključivo na područje koje su neposredno imali u vlasti: istočni dio Druge Panonije.

¹⁸⁰ Teofilakt Simokata, 6.10.10-12 (= Lakatos 1973, 84-85).

¹⁸¹ Menandar, 12.2, 1-11 Blockley (= Lakatos 1973, 88-89): τὴν δὲ τῶν Γηπαίδων χώραν εἰς τέλειον, "i zemlju Gepida u cijelosti".

¹⁸² Menandar, 12.2, 12-31 Blockley (= Lakatos 1973, 89).

¹⁸³ Christou 1991, 104, 105. Također i Werner 1962, 14. O tome možda svjedoči Euagrije Sholastik, 5.12 (= Lakatos 1973, 89-90), koji kaže da su Gepidi Sirmij izručili Justinu (Ἰουστίνῳ δὲ πρὸς αὐτῶν παραδοθέν). Netočna je pretpostavka Margetića 1992, 152 da su Istočni Rimljani Sirmij preoteli Avarima, istisnuvši ih iz Srijema koji su Avari već bili zauzeli. Odlomak iz Menandra, 12.5, 31-33 Blockley, na koji se autor poziva i u kojem Bajan optužuje Rimljane da su mu silom oduzeli zemlju koju jedva da je bio zaposjeo, odnosi se na činjenicu što je Carigrad zauzeo područje za koje je avarski kagan držao da je njegovo zahvaljujući dogovoru s Langobardima. Margetićevoj se hipotezi suprotstavljaju i dvije okolnosti: Avari jednostavno nisu ni imali vremena prodrijeti tako brzo na jug do Druge Panonije i osvojiti Sirmij jer se odlučujući boj s Gepidima vodio u središtu gepidskog područja, a k tome je i teško vjerovati da bi već jednom zaposjednuti grad Avari tako lako prepustili carskoj vojsci.

¹⁸⁴ O događajima 566-567. godine usp. Diculescu 1923, 152-164, Bóna 1976, 97-100, Wozniak 1979, 152-155, Christou 1991, 102-105. Neki istraživači ističu važnost Sirmija u sukobu između Langobarda i Gepida (usp. Schaffran 1938, 19, Bóna 1956, 237, Egger 1962a,

gepidskoga kraljevskog blaga koje su u Carigrad donijeli gepidski arijanski biskup Sirmija Trazarik i Kunimundov nećak Reptila.¹⁸⁵

Langobardi nisu dugo uživali u plodovima svoje pobjede. Već u proljeće sljedeće godine, početkom travnja 568. krenuli su u višemjesečnu seobu u Italiju, prethodno se sporazumjevši s Avarima.¹⁸⁶ Napuštajući Panoniju, sa sobom su vodili i druge narodne skupine, a i dio autohtonog stanovništva.¹⁸⁷ Mnoštvo se slijevalo u povorku koja se bez sumnje kretala starim rimskim cestama u jugozapadnoj Panoniji.¹⁸⁸ Nakon odlaska Langobarda novi su gospodari Karpatske kotline postali Avari.

Zaključak

Prvo razdoblje gepidske prisutnosti u južnoj Panoniji započinje 473. godine kada su Gepidi nakon odlaska Ostrogota zaposjeli Sirmij. Grad je postao sjedištem gepidskog kralja koji je svojoj vlasti podložio i mjesno romanizirano stanovništvo. Carstvo nije ni pokušalo osporiti novi gepidski posjed, što možda pokazuje da su Gepidi za taj čin imali barem prešutnu, ako ne i službenu privolu carske vlade. Opseg njihova naseobinskog područja

122), no grad je bio mnogo važniji Carstvu nego Langobardima kojima je mogao jedino nešto značiti kao gepidska kraljevska prijestolnica. Naime, borba između Langobarda i Gepida vodila se oko prevlasti u Karpatskoj kotlini, u čemu je Sirmij imao neznatnu ulogu (usp. Pohl 1980, 299).

¹⁸⁵ Ivan Biclarski, a. 572?.1 (= Lakatos 1973, 86): *Gepidarum regnum finem accepit, qui a Langobardis proelio superati: Cuniemundus rex campo occubuit et thesauri eius per Trasaricum Arrianae sectae episcopum et Reptilanem Cuniemundi nepotem Iustino imperatori Constantinopolim ad integrum perducti sunt*, "Okončano je kraljevstvo Gepida koje su u boju nadvladali Langobardi: kralj Kuniemund (= Kunimund) poginuo je na bojištu, a njegovo su blago biskup arijevske sljedbe Trazarik i Kuniemundov (= Kunimundov) nećak Reptila donijeli u cijelosti caru Justinu u Konstantinopol".

¹⁸⁶ O razlozima odlaska Langobarda iz Panonije usp. Christie 1991, 79-108, 1998, 60-63, Margetić 1992, 151-154, Jarnut 2000, 77-79. Uobičajena pretpostavka u historiografiji o opasnoj blizini ili premoći Avara kao glavnom razlogu langobardske seobe ne čini se opravdanom.

¹⁸⁷ Pavao Đakon, *HL* 2.26 (= Lakatos 1973, 42): *Certum est autem, tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii reges vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse. Unde usque hodie eorum in quibus habitant vicos Gepidos, Vulgares, Sarmatas, Pannonios, Suavos, Noricos, sive aliis huiuscemodi nominibus appellamus*, "Poznato je pak da je Alboin tada sa sobom odveo mnoge ljude iz različitih naroda koje je pokorio bilo on sam bilo ostali kraljevi. Stoga sve do danas sela njihova u kojima obitavaju nazivamo gepidskim, bugarskim, sarmatskim, panonskim, svevskim i noričkim ili drugim takvim imenima".

¹⁸⁸ Usp. Andrić 2002, 163. Pirković 1971, 188 drži da je Alboin krenuo iz Srijema, jer bi se ondje po njemu vodila odlučujuća bitka između Langobarda i Gepida (idem, 186). No, težište langobardskog naseobinskog prostora bilo je na području sjeverno od Drave pa se ondje nalazilo i kraljevsko sjedište, a posljednja bitka se vodila u krajevima uz srednju Tisu (usp. Werner 1962, 14, Bóna 1976, 100, Jarnut 1982, 26; Schmidt 1934, 542 ima međurječje između Tise i Dunava). S druge strane, dio Langobarda koji je boravio u južnoj Panoniji morao se poslužiti mjesnim putovima pa bi se sa seobenom glavninom spojio u Unutrašnjem Noriku (o kretanju Langobarda iz Panonije prema Italiji usp. Moor 1964, 180-181).

imao je težište u istočnom Srijemu, iako su svoj utjecaj lako mogli proširiti sve do Murse i Cibala. Prvu pomutnju sigurnoj vlasti Gepida u ovim krajevima donijeli su Ostrogoti na proputovanju u Italiju 488. godine. Početkom 489. godine u močvarnom području rječice Ulke, današnje Vuke, između Cibala i Murse ostrogotski kralj Teoderik Amalac potukao je Gepide. Gepidsko se kraljevstvo u Sirmiju održalo, no samo zakratko jer je palo pod novim ostrogotskim udarom 504. godine. Gepidi naseljeni u Drugoj Panoniji priznali su Teoderikovu vlast. Glavninu toga pučanstva ostrogotski je vladar dao preseliti u Provansu između 523. i 526. godine. Ovime je završilo prvo doba gepidske nazočnosti u južnoj Panoniji.

Još dok je trajala ostrogotska vlast u južnoj Panoniji, Carstvo je u krajnjem jugoistočnom dijelu toga prostora s težištem oko grada Basijane naselilo Herule koji su se ondje jednim dijelom održali sve do 551. godine. Gepidi su pak iskoristili rat koji su Istočni Rimljani povelili protiv Ostrogota i 536. godine iznova zasjeli u Sirmiju, unatoč tome što ga je Carstvo tek prethodne godine bilo preosvojilo od Ostrogota. Grad je opet postao središte gepidskog kraljevstva. Započelo je drugo razdoblje gepidske prevlasti u Drugoj Panoniji. Gepidi su ovoga puta naseljavanjem obuhvatili širi prostor (od današnjeg Zemuna na istoku sve do Dalja i Vinkovaca na zapadu). Pritom su se nametnuli i Herulima u jugoistočnom dijelu pokrajine. Dva najveća gepidska naselja bila su Cibale i Sirmij. Samovoljan je osvajački čin Gepide stajao savezništva s Carstvom, jer je Justinijan I. odlučio raskinuti s njima federatski ugovor i uskratiti im plaćanje supsidija (536). Ratno stanje potrajalo je do 539. godine kada je iznova sklopljen ugovor o savezu. No, gepidska je snaga nagnala carsku vladu da dopusti Langobardima ulazak u južnu Panoniju (547). Iz toga se razvilo žestoko suparništvo između Langobarda i Gepida, prelivši se 549. godine u rat koji je vrhunac doživio 551. godine. Tada su u silovitoj bitki na prostoru između Cibala i Murse Langobardi uz manju pomoć carske vojske porazili Gepide. Prema uvjetima mirovnog sporazuma, Gepidi su se morali odreći svojih stečevina u jugoistočnom dijelu Druge Panonije (šire područje Basijane), a možda i Cibala.

Gepidska je moć zadobila težak udarac, ali nije bila slomljena. Mir između dvaju suparnika trajao je tijekom ostatka vladavine Justinijana I. (do 565). No, odmah nakon careve smrti buknuo je staro neprijateljstvo novom silinom. U prvom srazu pobjedu su odnijeli Langobardi (566), nakon čega su se Gepidi za pomoć obratili Carstvu, obećavši da će pod carsku upravu vratiti svoje posjede u južnoj Panoniji. Još iste godine, uz podršku carske vojske, gepidski se kralj osvetio Langobardima za prethodni poraz. Međutim, tad se predomislio i nije Carstvu predao obećano. Langobardi su se pak odlučili osloniti na Avare i sklopili su s njima savez protiv Gepida. Gepidski je kralj pred ovom opasnošću mogao samo ponovno pokušati pridobiti Carstvo na svoju stranu. U novoj, presudnoj bitki, Gepidi su potpuno poraženi, dok je carska vojska zaposjela Sirmij i okolnu oblast (567). Budući da su Avari prema dogovoru s Langobardima taj prostor smatrali svojim ratnim plijenom,

Carstvo se ubrzo našlo izloženo snažnom avarskom pritisku. Ovime je bilo okončano i drugo razdoblje gepidske vlasti u Drugoj Panoniji. Ni Langobardi se nisu dugo zadržali na južnopanonskim prostorima. Već 568. godine krenuli su u seobu u Italiju, vodeći sa sobom i dio Gepida, među kojima su zacijelo bili i oni dotad naseljeni u Drugoj Panoniji.

Učinak gepidske i langobardske vlasti u južnoj Panoniji ogledao se u potpunom rastakanju pokrajinskog ustroja koji je još funkcionirao pod ostrogotskom vlašću. Prema domaćem stanovništvu i jedni i drugi su se postavili kao vlastodršci, ubirući zacijelo i veće namete od onih koji su im pripadali prema federatskom ugovoru. Ipak, vjerojatno su i Gepidi i Langobardi nastojali stvoriti sređenije prilike, potičući i gospodarsku aktivnost. Čini se da su Langobardi uživali veće povjerenje romaniziranih Panonaca jer se s njima iz Panonije povukao i dio domaćeg stanovništva. Međutim, česti ratovi koji su i dijelove južne Panonije pretvarali u bojište unosili su znatne poremećaje. Gradsko pučanstvo jedva da je postojalo, a ljudi su se pred opasnostima sklanjali u nepristupačne, visinske krajeve, tražeći spas u utvrdama i zbjegovima. Domaće romanizirane zajednice i dalje su živjele, a rimsku su vlast zamijenile drugim gospodarima, što i nije bilo nužno loše. Doduše, vrijeme još težih kušnji tek je slijedilo.

Bibliografija

Kratice

- AArchH: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budimpešta, od 1951.
- AP: *Arheološki pregled*, Beograd, od 1959.
- ArchJug: *Archaeologia Jugoslavica*, Beograd, od 1960.
- ArchR: *Archeologické rozhledy*, Prag, od 1949.
- AV: *Arheološki vestnik*, Ljubljana, od 1950.
- BS: *Balkan Studies*, Thessaloniki, od 1960.
- CFHB: *Corpus fontium historiae Byzantinae*, Washington - Berlin - Beč - Solun - Bruxelles - Rim, od 1967.
- CSHB: *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn, 1828-1897.
- HAM: *Hortus Artium Medievalium*, Zagreb - Motovun, od 1995.
- HZ: *Historijski zbornik*, Zagreb, od 1948.
- MAG: *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Beč, od 1871.

- MGH AA: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, Berlin 1877-1894.
- MIÖG: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien, od 1880.
- NV: *Numizmatičke vijesti*, Zagreb, od 1954.
- OHAD: *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, od 1969.
- PIAZ: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, od 1984.
- RH: *Revue Historique*, Paris, od 1876.
- RJAZU: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, od 1866.
- RVM: *Rad vojvođanskih muzeja*, Novi Sad, od 1952.
- SSlav: *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod, od 2001.
- SP: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, Zagreb ; Split, od 1952.
- VAMZ: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III. serija, Zagreb, od 1958.
- VHAD: *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, nova serija, Zagreb, od 1895.
- VMKH: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, Zagreb, od 1952.
- VVM: *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, Beograd, od 1954.
- ZČ: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, od 1947.
- ZFO: *Zeitschrift für Ostforschung*, Marburg - Lahn, od 1952.
- ZRVI: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd, od 1952.

Izvori

- Agatija: *Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque*, ed. R. Keydell, [CFHB 2, Series Berolinensis], Berlin 1967.
- CIC III: *Corpus iuris civilis III: Novellae*, edd. R. Schoell - W. Kroll, Berlin 1895.
- Enodije: *Ennodius, Panegyricus dictus clementissimo regi Theoderico*, u: *Magni Felicis Enodi Opera*, ed. F. Vogel, [MGH AA 7], Berlin 1885, 203-214
- Euagrije Sholastik: *The Ecclesiastical History of Evagrius with Scholia*, ed. J. Bidez - L. Parmentier, London 1898. (pretisak Amsterdam 1964)
- HLCod.Goth.: *Historia Langobardorum codicis Gothani*, ed. Georg Waitz, [MGH Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX.], Hannover 1878, 7-11
- Ivan Biclarski: *Iohannis abbatis Biclarenensis chronica a. DLXVII-DXC*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 11, *Chronica minora* II], Berlin 1894, 207-220
- Ivan Lidski, *O poglavarstvima: Ioannes Lydus, De magistratibus populi Romani*, u:

- Ioannes Lydus. On powers or the magistracies of the Roman state, ed. A. C. Bandy, Philadelphia 1983.
- Ivan Malala: Ioannes Malalas, *Chronographia*, ed. L. Dindorf, [CSHB 15], Bonn 1831.
- Ivan iz Nikiua: *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, translated from Zotenberg's Ethiopic Text by R. H. Charles, London - Oxford 1916.
- Jordan, *Getica*: Iordanes, *Getica*, u: *Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, [MGH AA 5/1], Berlin 1882, 53-138
- Jordan, *Romana*: Iordanes, *Romana*, u: *Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, [MGH AA 5/1], Berlin 1882, 1-52
- Kasiodor, *Variae*: Cassiodorus Senator, *Variae*, rec. Th. Mommsen, [MGH AA 12], Berlin 1894, 1-385
- Kedren: Georgius Cedrenus, *Compendium historiarum* I-II, ed. I. Bekker, [CSHB], Bonn 1838-1839.
- Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom*: Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. G. Moravcsik, [CFHB 1 (= Dumbarton Oaks Texts 1)], Washington² 1967.
- Marcelin: Marcellinus comes, *Chronicon*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 11, *Chronica minora* II], Berlin 1894, 60-104
- Marcelinov nastavljajč: *Marcellinus Continuatus*, u: Marcellinus comes, *Chronicon*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA 11, *Chronica minora* II], Berlin 1894, 104-108
- Menandar: Menander Protector, *Fragmenta*, u: R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes*, [ARCA. Classical and Medieval Texts, papers and Monographs 7], Liverpool 1985, 40-249
- OGL: *Origo gentis Langobardorum*, ed. Georg Waitz, [MGH *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX.*], Hannover 1878, 1-6
- Pavao Đakon, HL: Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, ed. Georg Waitz, [MGH *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX.*], Hannover 1878, 12-187
- Pavao Đakon, HR: Paulus Diaconus, *Historia Romana*, u: *Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis*, rec. H. Droysen, [MGH AA 2], Berlin 1879, 183-224
- Prokopije, BV: Procopius Caesariensis, *Bellum Vandalicum*, u: *Opera omnia* I (*De bellis libri I - IV: Bellum Persicum, Bellum Vandalicum*), ed. J. Haury, Leipzig 1962.
- Prokopije, BG: Procopius Caesariensis, *Bellum Gothicum*, u: Procopius Caesariensis, *Opera omnia* II (*De bellis libri V-VIII: Bellum Gothicum*), ed. J. Haury, Leipzig 1963.
- Prokopije, *Tajna povijest*: Procopius Caesariensis, *Historia arcana*, u: Procopius Caesariensis, *Opera omnia* III (*Historia quae dicitur arcana [= Anecdota]*), ed. J. Haury, Leipzig 1963.
- Prosp. auct. Havn.: *Prosperi Tironis Aquitani auctarium Havniense*, ed. Th.

- Mommsen, [MGH AA 9, *Chronica minora* I], Berlin 1892, 298-339
- Teofan: Theophanes, *Chronographia*, rec. J. Classen, [CSHB 9], Bonn 1832.
- Teofilakt Simokata: *Theophylacti Simocattae historiae*, ed. C. de Boor, corr. P. Wirth, Stuttgart 1972.

Literatura

- ALFÖLDI 1924: A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I*, Berlin - Leipzig 1924.
- ANDRIĆ 2002: S. Andrić, Južna Panonija u doba velike seobe narodâ, *SSlav* 2 (2002), 117-167
- ANTOLJAK 1956: S. Antoljak, Što zapravo u Prokopija znači "Νορρικῶν τε πόλει", *ZRVI* 4 (1955), 45-51
- AVENARIUS 1974: A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Amsterdam - Bratislava 1974.
- BARFORD 2001: P. M. Barford, *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, London 2001.
- BARIŠIĆ 1955: F. Barišić, Vizantiski Singidunum, *ZRVI* 4 (1955), 1-14
- BARKÓCZI - SALAMON 1971: L. Barkóczi - Á. Salamon, Remarks on the 6th century history of "Pannonia", *AArchH* 23 (1971), 139-153
- BENAC 1969: A. Benac (ur.), *Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena, Mostar 1968*, [Posebna izdanja XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4], Sarajevo 1969.
- BIALEKOVÁ - ZÁBOJNÍK 1996: D. Bialeková - J. Zábojník (ur.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, [Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994], Bratislava 1996.
- BIERBRAUER 1993: V. Bierbrauer, Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht, u: Müller-Wille - Schneider 1993, 103-172
- BOJANOVSKI 1993: I. Bojanovski, Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije u antici, u: Čečuk 1993, 59-70
- BOJČIĆ 1984: Z. Bojčić, Pregled istraživanja i rasprostranjenosti ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza u istočnoj Slavoniji i Baranji, u: Majnarić-Pandžić 1984, 211-222
- BOJČIĆ 1994: Z. Bojčić, Seoba naroda, u: Mažuran 1994, 38-44
- BÓNA 1956: I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye, *AArchH* 7 (1956), 183-244
- BÓNA 1964: I. Bóna, Die pannonischen Grundlagen der langobardischen Kultur im Licht der neuesten Forschungen, u: Tagliaferri 1964, 71-97
- BÓNA 1968: I. Bóna, Abriß der Siedlungsgeschichte Ungarns und die Awarensiedlung von Dunáújváros, *ArchR* 20 (1968), 605-618
- BÓNA 1971a: I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschungen in

- Ungarn (1945-1969), *AArchH* 23 (1971), 265-336
- BÓNA 1971b: I. Bóna, Langobarden in Ungarn (Aus dem Ergebnissen von 12 Forschungsjahren), *AV* 21-22 (1970-1971), 45-74
- BÓNA 1976: I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*, Budapest 1976.
- BÓNA 1979a: I. Bóna, Gepiden in Siebenburgen - Gepiden an der Theiß (Probleme der Forschungsmethode und Fundinterpretation), *AArchH* 31 (1979), 9-50
- BÓNA 1979b: I. Bóna, Die langobardische Besetzung Südpannoniens und die archäologischen Probleme der langobardisch-slawischen Beziehungen, *ZFO* 28 (1979), 393-404
- BÓNA 1987: I. Bóna, Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau, u: Menghin - Springer - Wamers 1987, 116-129
- BÓNA 1988: I. Bóna, Die Langobarden in Pannonien, u: Busch 1988, 63-73
- BÓNA 1990: I. Bóna, I Longobardi in Pannonia, u: Menis 1990, 14-19
- BORN 1961: K. E. Born (ur.), *Historische Forschungen und Probleme*, [*Festschrift Peter Rassow*], Wiesbaden 1961.
- BÖSENDORFER 1952: J. Bösendorfer, Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamniju, *RJAZU* 286 (1952), 143-170
- BRATOŽ 1996: R. Bratož (ur.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätromischen Zeit - Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*, [Situla 34], Ljubljana 1996.
- BRATOŽ 2000: R. Bratož (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*, [Situla 39], Ljubljana 2000.
- BRUNŠMID 1900: J. Brunšmid, Colonia Aelia Mursa, *VHAD* N. S. 4 (1899/1900), 21-42
- BRUNŠMID 1902: J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae. Vinkovci u staro doba, *VHAD* N. S. 6 (1902), 117-166
- BRUNŠMID 1905: J. Brunšmid, Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije I, *VHAD* N. S. 8 (1905), 208-220
- BRUNŠMID 1924a: J. Brunšmid, Novci gepidskoga kralja Kunimunda, u: *Bulićev zbornik*, Zagreb - Split 1924, 671-673
- BRUNŠMID 1924b: Die Münzen des Gepidenkönigs Kunimund, *Numismatische Zeitschrift* N.F. 17, 1924, 1-5
- BULAT 1989: M. Bulat, *Mursa. Osijek u rimsko doba*, Osijek 1989.
- BURKOWSKY 1999: Z. Burkowsky, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, [Katalog izložbe], Sisak 1999.
- BURNS 1984: Th. Burns, *A History of the Ostrogoths*, Bloomington 1984.

- BURY 1958a: J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire (from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian A.D. 395 to A.D. 565)* I, New York 1958.
- BURY 1958b: J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire (from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian A.D. 395 to A.D. 565)* II, New York 1958.
- BUSCH 1988: E. Busch (ur.), *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*, Hamburg 1988.
- BUZOV 2004: M. Buzov, Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji, u: Pelc 2004, 463-468
- BUZOV 2005: M. Buzov, The Romanization and Urbanization of the Roman Province of Pannonia in Light of the Autochthonous and Immigrant Populations, u: Šegvić - Mirnik 2005, 125-143
- CAMBI - MARIN 1998: N. Cambi - E. Marin, *L'Époque de Justinien et les problèmes des VIe et VIIe siècles - Justinijanovo razdoblje i problemi VI. - VII. stoljeća. Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, [Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinski, Supl. vol. 87-89], Split 1998.
- CAPIZZI 1969: C. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491 - 518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità*, [Orientalia Christiana Analecta 184], Roma 1969.
- CHRISTIE 1991: N. Christie, Invasion or invitation? The Longobard occupation of northern Italy, A.D. 568-569, *Romanobarbarica* 11 (1991), 79-108
- CHRISTIE 1998: N. Christie, *The Lombards. The Ancient Longobards*, [The Peoples of Europe], Oxford - Malden 1998.
- CHRISTOU 1991: K. P. Christou, *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, [Historical Monographs 14], Atena 1991.
- CIGLENEČKI 1992: S. Ciglencečki, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*, Podsreda 1992.
- COMȘA 1971: M. Comșa, Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la péninsule balkanique aux VIe - VIIe siècles (avec un regard spécial sur la territoire de la Roumanie), *Balcanoslavica* 1 (1972), 9-28
- CROKE 1980: B. Croke, Justinian's Bulgar Victory Celebration, *Byzantinoslavica* 41 (1980), 188-195 (= Croke 1992, XIX)
- CROKE 1982: B. Croke, Mundo the Gepid: from Freebooter to Roman General, *Chiron* 12 (1982), 125-135 (= Croke 1992, XVIII)
- CROKE 1992: B. Croke, *Christian Chronicles and Byzantine History, 5th-6th Centuries*, Aldershot 1992.
- CROKE 2001: B. Croke, *Count Marcellinus and His Chronicle*, Oxford 2001.
- CROKE 2005: B. Croke, Jordanes and the Immediate Past, *Historia* 54 (2005), 473-494
- CSALLÁNY 1961: D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)*, [Archeologia Hungarica. Series Nova 38], Budapest 1961.

- ČEČUK 1993: B. Čečuk (ur.), *Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju. Znanstveni skup Slavonski Brod, 18. - 20. listopada 1988.*, [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva; sv. 16], Zagreb 1993.
- ČORKALO JEMRIĆ 2004: K. Čorkalo Jemrić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija*, Vinkovci 2004.
- ČUBRILOVIĆ 1974: V. Čubrilović (ur.), *Istorija Beograda I: Stari, srednji i novi vek*, Beograd 1974.
- ČUČKOVIĆ 1994: L. Čučković, Karlovačka arheologija 1991-1994., *Zbornik Gradskog muzeja Karlovac 3: Domovinski rat u Karlovcu 1991-1994.* (1994), 187-200
- ČUČKOVIĆ 2006: L. Čučković, Ozalj, u: Durman 2006, 204-205
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1981: V. Dautova-Ruševljan, Ein germanisches Grab auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien, *Archlug* 20-21 (1980-1981), 146-153
- DEMANDT 1989: A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1989.
- DEMO 1981: Ž. Demo, Novac germanskih vladara druge pol. 5. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, *AV* 32 (1981), 454-480
- DEMO 1994: Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, [Situla 32], Ljubljana 1994.
- DICULESCU 1923: C. C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes I*, Leipzig 1923.
- DIMITRIJEVIĆ 1958: D. Dimitrijević, Period Velike seobe naroda, u: Jovanović - Dimitrijević - Dabišić 1958, 14-17
- DIMITRIJEVIĆ 1960: D. Dimitrijević, Gepidska nekropola "Kormadin" kod Jakova, *RVM* 9, Novi Sad 1960, 5-50
- DIMITRIJEVIĆ 1967: D. Dimitrijević, Periodizacija ranog srednjeg veka u jugoslovenskom Podunavlju, u: Tasić 1967, 229-236
- DIMITRIJEVIĆ 1983: D. Dimitrijević, Sapaja, rimsko i srednjovekovno utvrđenje na ostrvu kod Stare Palanke, *Starinar* 33-34 (1982-1983), 29-62
- DIMITRIJEVIĆ - KOVAČEVIĆ - VINSKI 1962: D. Dimitrijević - J. Kovačević - Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962.
- DIMITRIJEVIĆ - KOVAČEVIĆ - VINSKI 1978: D. Dimitrijević - J. Kovačević - Z. Vinski, *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini. Saopštenja sa naučnog skupa 13.-16. decembra 1976.*, Novi Sad 1978.
- DIMITRIJEVIĆ 1979: S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, [Izdanja HAD 4], Vinkovci 1979, 133-276
- DIZDAR 1999: M. Dizdar, Rani srednji vijek, u: Dizdar - Iskra-Janošić - Krznarić Škrivanko 1999, 65-71

- DIZDAR - ISKRA-JANOŠIĆ - KRZNARIĆ ŠKRIVANKO 1999: M. Dizdar - I. Iskra-Janošić - M. Krznarić Škrivanko, *Vinkovci u svijetu arheologije*, Vinkovci 1999. (= M. Dizdar - I. Iskra-Janošić - M. Krznarić Škrivanko, *Iz kolijevke rimskih careva. Vinkovci u svijetu arheologije*, Vinkovci - Zagreb 2002)
- DURMAN 2006: A. Durman (ur.), *Stotinu hrvatskih nalazišta*, Zagreb 2006.
- DUŠANIĆ 1967: S. Dušanić, Bassianae and Its Territory, *Archlug* 8 (1967), 67-81
- DUVAL - OCHSENSCHLAGER - POPOVIĆ 1982: N. Duval - E. L. Ochsenschlager - V. Popović, *Sirmium IV - Recherches archéologiques en Sirmie*, Beograd 1982.
- EGGER 1962: R. Egger, *Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger* I, Klagenfurt 1962.
- EGGER 1962a: R. Egger, Civitas Noricum, u: Egger 1962, 116-122
- ENßLIN 1947: W. Enßlin, *Theoderich der Grosse*, München 1947.
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1980: Slavenka Ercegović-Pavlović, Kasnoantička tradicija u srednjevjekovnim nekropolama, *VAMZ* III/12-13 (1979-1980), 171-180
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1982: S. Ercegović-Pavlović, An Eastern Germanic Grave from Mačvanska Mitrovica, u: Duval - Ochsenschlager - Popović 1982, 19-23
- FELETAR 1989: D. Feletar, *Podravina. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti I: Povijesno-geografski pregled od paleolita do 1945. godine*, Koprivnica² 1989.
- FERJANČIĆ 1969: B. Ferjančić, Sirmijum u doba Vizantije, u: Prica 1969, 33-58
- FERJANČIĆ 1974: B. Ferjančić, Beograd od početka seobe naroda do doseljenja Slovena (375-602), u: Čubrilović 1974, 105-113
- GOLDSTEIN 1982: I. Goldstein, Grad Norik kod Prokopija, *Istorijski glasnik* 1-2 (1982), 31-36
- GÖRICKE-LUKIĆ 1998: H. Göricke-Lukić, Justinijanov novac iz Slavonije i Baranje, u: Cambi - Marin 1998, 1145-1159
- GRAČANIN 2006: H. Gračanin, Goti i južna Panonija, *SSlav* 6 (2006), 83-126
- GRAČANIN - KUNTIĆ-MAKVIĆ 2006: *Prejasni muž komes Marcelin, Kronika*, uvodna studija i povijesni komentar Hrvoje Gračanin, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, [Biblioteka Latina & Graeca, knj. XXXVI], Zagreb 2006.
- GRAFENAUER 1951: B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov, *ZČ* 4-5 (1950-1951), 23-126
- GRAFENAUER 1952: B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, [Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 7], Ljubljana 1952.
- GRAFENAUER 1969: B. Grafenauer, Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u Istočne Alpe, u: Benac 1969, 29-55
- GRAFENAUER 1971: B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *AV* 21-22, 1970-1971, 17-32

- GREATREX 1998: G. Greatrex, *Rome and Persia at War, 502 - 532*, Leeds 1998.
- HAUBRICHS-JÄSCHKE-OBERWEIS 1999: W. Haubrichs - K.-U. Jäschke - M. Oberweis (ur.), *Grenzen erkennen - Begrenzungen überwinden*, [Festschrift R. Schneider], Sigmaringen 1999.
- HAUPTMANN 1928: L. Hauptmann, Les Rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, *Byzantion* 4 (1927-1928), 137-170
- HEATHER 1997: P. J. Heather, *The Goths*, [The Peoples of Europe], Oxford - Malden 1997.
- HORVAT 1954: A. Horvat, O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza, *SP* 3 (1954), 93-103
- ISKRA-JANOŠIĆ 1992: I. Iskra-Janošić, Povijesni pregled arheoloških istraživanja u Vinkovcima, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja Ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 10/1992 (1993), 61-78
- ISKRA-JANOŠIĆ 1997: I. Iskra-Janošić, Vinkovci od neolitika do srednjega vijeka tragom arheoloških nalaza, u: *Znanstveni skup prigodom 250. obljetnice Vukovarsko-srijemske županije*, [Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Posebna izdanja 9], Vinkovci 1997, 267-291
- ISKRA-JANOŠIĆ 2001: I. Iskra-Janošić, *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta*, [Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Posebna izdanja 13], Zagreb - Vinkovci 2001.
- ISKRA-JANOŠIĆ 2002: I. Iskra-Janošić, Vinkovci - zaštitna arheološka iskopavanja godine 2001., *OHAD* 34/1 (2002), 75-79
- ISKRA-JANOŠIĆ 2004a: Ivana Iskra-Janošić, Colonia Aurelia Cibalae - Entwicklung der Stadt, u: Šašel-Kos - Scherrer 2004, 169-195
- ISKRA-JANOŠIĆ 2004b: Ivana Iskra-Janošić, Arheološka obilježja, u: Čorkalo Jemrić 2004, 19-24
- ISKRA-JANOŠIĆ 2005: I. Iskra-Janošić, *Vinkovci u antici i srednjem vijeku*, Vinkovci 2005.
- ISKRA-JANOŠIĆ 2006a: I. Iskra-Janošić, Vukovarsko-srijemska županija, u: Durman 2006, 63-65
- ISKRA-JANOŠIĆ 2006b: I. Iskra-Janošić, Vinkovci - srednji vijek, u: Durman 2006, 292-293
- JARNUT 1982: J. Jarnut, *Geschichte der Langobarden*, Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz 1982.
- JARNUT 1996: J. Jarnut, Die langobardische Herrschaft über Rugiland und ihre politischen Hintergründe, u: Bratož 1996, 207-213
- JARNUT 2000: J. Jarnut, Die Langobarden zwischen Pannonien und Italien, u: Bratož 2000, 73-79
- JEREMIĆ 2006: M. Jeremić, The Relationship Between the Urban Physical Structures of Medieval Mitrovica and Roman *Sirmium*, *HAM* 12 (2006), 137-161

- JIREČEK 1978: K. Jireček, *Istorija Srba* I, prev. Jovan Radonić, Beograd² 1978.
- JONES 1986: A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic, and Administrative Survey* I-II, Baltimore 1986.
- JOVANOVIĆ - DIMITRIJEVIĆ - DABIŠIĆ 1958: B. Jovanović - D. Dimitrijević - M. Dabišić, *Arheologija* I, Narodni muzej Zemun, [katalog izložbe], Zemun 1958.
- KARAMAN 1994: I. Karaman (ur.), *Vukovar - vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb 1994.
- KISS 1987: A. Kiss, Die Herrscher des Karpatenbeckens im 5./6. Jahrhundert aus archäologischer Sicht, *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* 1987, Nürnberg 1988, 57-68
- KISS 1999: A. Kiss, Pannonien zur Zeit der Völkerwanderung - Ergebnisse und Probleme, u: Tejral - Pilet - Kazanski 1999, 109-126
- KLEBEL 1939: E. Klebel, Langobarden, Bajuwaren, Slawen, *MAG* 69 (1939), 41-116
- KOROŠEC 1978: P. Korošec, The Problems Concerning the Times of the Great Migrations in the East Alpine Region, u: Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1978, 75-81
- KOVAČEVIĆ 1960: J. Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, [Posebna izdanja Vojvođanskog muzeja II], Novi Sad 1960.
- LAKATOS 1973: P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*, [Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta antiqua et archaeologica XVII, Opuscula Byzantina II], Szeged 1973.
- LAKATOS 1978: P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Heruler*, [Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta antiqua et archaeologica XXI, Opuscula Byzantina VI], Szeged 1978.
- LEMERLE 1954: Paul Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, *RH* 211 (1954), 265-308
- LENGYEL - RADAN 1980: A. Lengyel - G. T. B. Radan (ur.), *The Archeology of Roman Pannonia*, Lexington - Budapest 1980.
- LOTTER 1968: F. Lotter, Zur Rolle der Donausueben in der Völkerwanderungszeit, *MIÖG* 76 (1968), 275-298
- LOTTER 2003: F. Lotter, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375-600)*, Berlin - New York 2003.
- LÖWE 1961: H. Löwe, *Theoderichs Gepidensieg im Winter 488/489. Eine historisch-geographische Studie*, u: Born 1961, 1-16
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ 1984: N. Majnarić-Pandžić (ur.), *Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji. Znanstveni skup Vukovar 6-9. X. 1981.*, [Izdanja HAD 9], Zagreb 1984.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ 1994: N. Majnarić-Pandžić, Granica na Dunavu u antičko doba i velika seoba naroda, u: Karaman 1994, 81-91

- MAKSIMOVIĆ 1980: Lj. Maksimović, Severni Ilirik u VI veku, *ZRVI* 19 (1980), 17-53
- MARGETIĆ 1992: L. Margetić, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, *AV* 43 (1992), 149-173
- MARKOVIĆ 1993: Z. Marković, Nekoliko zanimljivih arheoloških nalaza iz koprivničke Podravine, *Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske* 16 (1993), 26-30
- MARKOVIĆ 1994: Z. Marković, Koprivnica i najuža okolica od pretpovijesti do kasnog srednjeg vijeka, *Podravski zbornik* 19-20 (1993-1994), 107-127
- MARKOVIĆ 2003: Z. Marković, Povijest naseljenosti koprivničkog kraja - od prvih početaka do razvijenog srednjeg vijeka, u: Slukan Altić 2003, 19-27
- MAŽURAN 1994: I. Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek 1994.
- MEIXNER 1956: I. Meixner, Nepoznati novac gepidskog kralja Kunimunda, *NV* 3/6-7 (1956), 4-5
- MEIXNER 1963: I. Meixner, Kovnica Sirmium u vrijeme seobe naroda, *NV* 10/20 (1964), 9-10
- MENGHIN 1985: W. Menghin, *Die Langobarden. Archäologie und Geschichte*, Stuttgart 1985.
- MENGHIN - SPRINGER - WAMERS 1987: W. Menghin - T. Springer - E. Wamers, *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit - Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis*, [katalog izložbe], Nürnberg 1987.
- MENIS 1990: G. C. Menis (ur.), *I Longobardi*, Milano 1990.
- METCALF 1960: D. M. Metcalf, The Currency of Byzantine Coins in Syrmia and Slavonia, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 4 (1960), 429-444
- MIKL-CURK 1980: I. Mikl-Curk (ur.), *Materijali XVII* [Simpozijum praistorijske i antičke sekcije Saveza arheoloških društava Jugoslavije *Putevi i komunikacije u antici*, Peć 1978], Beograd 1980.
- MILETIĆ 1978: N. Miletić, Reflets des grandes invasions en Bosnie-Herzegovine, u: Dimitrijević - Kovačević - Vinski 1978, 97-108
- MILIN 2004: M. Milin, Bassianae, u: Šašel Kos - Scherrer 2004, 253-268
- MIMICA 1995: B. Mimica, *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske: rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- MIRKOVIĆ 1971: M. Mirković, *Sirmium - its history from the I century A. D. to 582 A. D.*, [Sirmium I], Beograd 1971.
- MIRNIK - ŠEMROV 1998: I. Mirnik - A. Šemrov, Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I (A.D. 497-518) - Anastasius II (A.D. 713-715), *VAMZ* 3/30-31 (1997-1998), 129-258
- MOOR 1964: C. G. Moor, La marcia di re Alboino, u: Tagliaferri 1964, 179-97
- MOORHEAD 1997: J. Moorhead, *Theoderic in Italy*, Oxford 1997.
- MRKOBRAĐ 1980: Dušan Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*,

- [Fontes Archaeologiae Iugoslaviae III, Monografije 6], Beograd 1980.
- MÜLLER- WILLE - SCHNEIDER 1993: M. Müller-Wille - R. Schneider, *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen der Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte*, [Vorträge und Forschungen 41], Sigmaringen 1993.
- NOVAK 1971: G. Novak (ur.), *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Recherches et résultats*, Beograd 1971.
- PÁRDUCZ 1963: M. Párducz, *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*, [Studia archaeologica I], Budapest 1963.
- PELC 2004: M. Pelc, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb 2004.
- PEROVIĆ-PEŠIKAN 1967: M. Perović-Pešikan, Pitanje periodizacije antičke arheologije u našoj zemlji, u: Tasić 1967, 139-169
- PINTEROVIĆ 1978: D. Pinterović, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek 1978.
- PIRKOVIĆ 1971: I. Pirković, Langobardi v panonski fazi, *AV* 21-22 (1970-1971), 173-194
- PLRE II: J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire II A.D.* 395-527, Cambridge 1980.
- PLRE III: J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire III A.D.* 527-641, Cambridge 1992.
- POHL 1980: W. Pohl, Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches, u: Wolfram - Daim 1980, 239-305
- POHL 1996: W. Pohl, Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg, u: Bialeková - Zábojník 1994, 27-35
- POHL 1997: W. Pohl (ur.), *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*, [The Transformation of the Roman World 1], Leiden - New York - Köln 1997.
- POHL 1997a: W. Pohl, The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century, u: Pohl 1997, 75-133
- POPOVIĆ 1980: D. Popović, Glavna antička komunikacija u Sremu u svetlu arheoloških istraživanja, u: Mikl-Curk 1980, 101-107
- POPOVIĆ 2003: V. Popović, *Sirmium - grad careva i mučenika. Sabrani radovi o arheologiji i istoriji Sirmijuma*, Sremska Mitrovica 2003.
- POPOVIĆ - OCHSENSCHLAGER 1969: V. Popović - E. Ochsenschlager, Sremska Mitrovica - Sirmium, *AP* 11 (1969), 186-190 (= Popović 2003, 87-89)
- PRIBAKOVIĆ 1955: D. Pribaković, O srednjovekovnom oružju na umetničkim spomenicima Hrvatske, *VVM* 2 (1955), 53-71
- PRICA 1969: R. Prica (ur.), *Sremska Mitrovica*, Sremska Mitrovica 1969.
- PROSTKO-PROSTYNSKI 1994: J. Prostko-Prostynski, *Utraque res publicae. The emperor Anastasius I's Gothic policy (491-518)*, [Publikacije Instytut Historii

- UAM I], Poznań 1994.
- RAPANIĆ 1981: Ž. Rapanić (ur.), *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini. Znanstveni skup o 100. obljetnici društva, Zagreb, od 14. do 16. studenog 1978. godine*, [Izdanja HAD 6], Zagreb 1981.
- SALAMON - SÓS 1980: Á. Salamon - Á. Cs. Sós, *Pannonia - Fifth to Ninth Centuries*, u: Lengyel - Radan 1980, 397-425
- SCHAFFFRAN 1938: E. Schaffran, *Geschichte der Langobarden*, Leipzig 1938.
- SCHMIDT 1934: L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, München² 1934.
- SCHWARCZ 1992: A. Schwarcz, *Die Goten in Pannonien und auf dem Balkan nach dem Ende des Hunnenreiches bis zum Italienzug Theoderichs des Großen*, *MIÖG* 100 (1992), 50-83
- SCHWARCZ 2000: A. Schwarcz, *Der Nordadria- und Westbalkanraum im 6. Jahrhundert zwischen Goten und Byzantinern*, u: Bratož 2000, 59-71
- SEKELJ IVANČAN 2001: T. Sekelj Ivančan, *Novi arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka*, *PIAZ* 18 (2001), 189-212
- SEVIN 1955: H. Sevin, *Die Gebiden*, München 1955.
- SIMONI 1978: K. Simoni, *Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji*, *VAMZ* III/10-11 (1977-1978), 209-233
- SIMONI 1981: K. Simoni, *Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku*, u: Rapanić 1981, 155-168
- SIMONI 1989: K. Simoni, *Nalazi vremena seobe naroda u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu*, *VAMZ* 22 (1989), 107-134
- SLUKAN ALTIĆ 2003: M. Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova, III. svezak: Koprivnica*, Zagreb 2003.
- STEFAN 1925: F. Stefan, *Die Münzstätte Sirmium unter den Ostgoten und Gepiden. Ein Beitrag zur Geschichte des germanischen Münzwesens in der Zeit der Völkerwanderung*, Halle 1925, 1-28 (separat iz časopisa *Blätter für Münzfunde* 16, 231-239, 250-269)
- STEIN 1949: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* II, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949.
- STEIN 1999: F. Stein, "Da erhoben sich die Langobarden aus ihren Sitzen und wohnten etliche Jahre in Rugiland". *Zu den Grenzen von Siedlungsräumen nach schriftlichen und archäologischen Quellen*, u: Haubrichs - Jäschke - Oberweis 1999, 35-101
- ŠAŠEL 1979: J. Šašel, *Antiqui barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannonien im 5. und 6. Jahrhundert nach den Schriftquellen*, u: Werner - Ewig 1979, 125-139 (= J. Šašel, *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 746-760)
- ŠAŠEL-KOS - SCHERRER 2004: M. Šašel Kos - P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia - Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Pannonia II*, [Situla 24], Ljubljana 2004.

- ŠEGVIĆ - MIRNIK 2005: M. Šegvić - I. Mirnik (ur.), *Illyrica antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*, [Radovi s međunarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.-8. XI. 2003], Zagreb 2005.
- ŠIMIĆ 1998: J. Šimić, Arheologija, u: Topić 1998, 17-20
- ŠIŠIĆ 1914: F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I. čest 1. (do god. 1107.)*, Zagreb 1914.
- ŠIŠIĆ 1925: F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
- ŠKRIVANIĆ 1974: G. Škrivanić, *Monumenta cartographica Jugoslaviae I: Antičke karte*, [Posebna izdanja Istorijskog instituta; knj. 17], Beograd 1974.
- ŠKRIVANIĆ 1974a: G. Škrivanić, Jugoslovenske zemlje na Pojtingerovoj tabli, u: Škrivanić 1974, 33-58
- ŠLAUS 2002: M. Šlaus, *The Bioarchaeology of Continental Croatia. An analysis of human skeletal remains from the prehistoric to post-medieval periods*, [BAR International Series 1021], Oxford 2002.
- TAGLIAFERRI 1964: A. Tagliaferri (ur.), *Problemi della civiltà e dell'economia langobarda*, [Scritti in memoria di G. P. Bognetti], Milano 1964.
- TASIĆ 1967: N. Tasić (ur.), *Materijali IV* [VII kongres arheologa Jugoslavije, Herceg-Novi 1966.], Beograd 1967.
- TEJRAL - PILET - KAZANSKI 1999: J. Tejral - Ch. Pilet - M. Kazanski (ur.), *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, [Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 13], Brno 1999.
- TODOROVIĆ 1964: J. Todorović (ur.), *Materijali I* [VI. kongres arheologa Jugoslavije, Ljubljana 1963.], Beograd 1964.
- TOMIČIĆ 1999: Ž. Tomičić, *Panonski periplus. Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 1999.
- TOMIČIĆ 1999a: Ž. Tomičić, Monasterium - Monuštar - Nuštar - Korijeni prošlosti, u: Tomičić 1999, 197-223
- TOMIČIĆ 1999b: Ž. Tomičić, Selo Rastoki - arheološka topografija, u: Tomičić 1999, 35-43
- TOMIČIĆ 2000: Ž. Tomičić, Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien), u: Bratož 2000, 255-298
- TOMIČIĆ 2001: Ž. Tomičić, *...Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur...* Pavla Đakona. Povijesna (renesansna) kartografija - novi izvor poznavanja hrvatskog ranog srednjovjekovlja, *PIAZ* 18, 2001, 173-188
- TOMIČIĆ 2002: Ž. Tomičić, Slike iz arheološkoga naslijeđa okolice Pregrade, *Hrvatsko zagorje* 8-1 (2002), 7-21
- TOPIĆ 1998: D. Topić (ur.), *Osijek i okolica*, Osijek 1998.
- VÁRADY 1969: L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapest 1969.
- VÁRADY 1984: L. Várady, *Epochenwechsel um 476. Odoaker, Theoderich der Große und die Umwandlungen*, Budapest - Bonn 1984.

- VASILIEV 1950: A. A. Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge, Massachusetts, 1950.
- VINSKI 1954a: Ein Spangenhelmsfund aus dem östlichen Syrmien, *Germania* 32/3 (1954), 176-182
- VINSKI 1954b: Z. Vinski, Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?, *Archlug* 1 (1954), 73-82
- VINSKI 1955a: Z. Vinski, Osvrt na mačeve ranog Srednjeg vijeka u našim krajevima, *VVM* 2 (1955), 34-52
- VINSKI 1955b: Z. Vinski, Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskog tipa u VI. i VII. stoljeću, *Tkalčičev zbornik* 1 (1955), 31-43
- VINSKI 1956: Z. Vinski, Recenzija Sevin 1955, *HZ* 9 (1956), 229-231
- VINSKI 1957: Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, *Situla* 2 (1957), 3-51
- VINSKI 1959: Z. Vinski, Orlovske kopče iz Jugoslavije, *VMKH* 8/4, Zagreb 1959, 99-102
- VINSKI 1960: Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i njegovoj okolini, *Iz starog i novog Zagreba* II, Zagreb 1960, 47-65
- VINSKI 1961: Z. Vinski, Recenzija Kovačević 1960, *AV* 11-12 (1960-1961), 225-238
- VINSKI 1962: Z. Vinski, O značaju nalaza seobe naroda iz Karavukova u Bačkoj (Povodom priprema za izložbu nalaza Seobe naroda jugoslavenskog Podunavlja), *VMKH* 11/3 (1962), 75-79
- VINSKI 1964: Z. Vinski, Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjeg vijeka kao činjenica i kao problem, u: Todorović 1964, 101-115
- VINSKI 1968: Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *VAMZ* III/3 (1968), 103-168
- VINSKI 1969: Z. Vinski, Autochthone Kulturelemente zur Zeit der slavischen Landnahme des Balkanraums, u: Benac 1969, 171-199
- VINSKI 1971a: Z. Vinski, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *VAMZ* III/5 (1971), 47-73
- VINSKI 1971b: Z. Vinski, Haut moyen age, u: Novak 1971, 375-397
- VINSKI 1978: Z. Vinski, Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens, u: Dimitrijević - Kovačić - Vinski 1978, 33-47
- VINSKI 1986: Z. Vinski, Epoha seobe naroda, u: *Rani srednji vijek*, [Umjetnost na tlu Jugoslavije], Beograd - Zagreb - Mostar 1986, 19-27
- Vizantiski izvori I: Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije - Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes* I, prir. F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić, Beograd 1955.
- WALDMÜLLER 1976: L. Waldmüller, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*, [Enzyklopädie der Byzantinistik 51], Amsterdam 1976.

- WERNER 1956: J. Werner, *Beiträge zur Archaeologie des Attila-Reiches*, [Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen - Neue Folge Heft 38 A. Textteil], München 1956.
- WERNER 1962: J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*, [Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen - Neue Folge Heft 55 A. Textteil], München 1962.
- WERNER - EWIG 1979: J. Werner - E. Ewig (ur.), *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. Aktuelle Probleme in historischer und archäologischer Sicht*, [Vorträge und Forschungen 25], Sigmaringen 1979.
- WOLFRAM 1987: H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907*, Wien 1987.
- WOLFRAM 1990: H. Wolfram, *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München³ 1990.
- WOLFRAM 1996: H. Wolfram, Völker und Völkerbewegungen im frühmittelalterlichen Pannonien, *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 24*, [Migrationen und Ethnogenese im pannonischen Raum bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, Graz 1993], Graz 1996, 13-30
- WOLFRAM 1997: H. Wolfram, *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*, Berkley - Los Angeles - London 1997. (engleski prijevod njemačkog izvornika *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin 1990)
- WOLFRAM - DAIM 1980: H. Wolfram - F. Daim (ur.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederrösterreich*, [Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4], Wien 1980.
- WOZNIAK 1979: F. E. Wozniak, Byzantine diplomacy and the Lombard-Gepidic wars, *BS* 20 (1979), 139-158
- WOZNIAK 1981: F. E. Wozniak, East Rome, Ravenna and Western Illyricum, *Historia* 30 (1981) 351-382

Summary

THE GEPIDS, THE HERULI, THE LOMBARDS AND SOUTH PANNONIA

The paper provides a systematic analysis of testimonies about the Gepid, Heruli, and Lombard presence in South Pannonia (provinces Pannonia Savia and Pannonia Secunda with their immediate contiguity) based on original documents, relevant historiographic literature and archeological findings. Special attention is paid to the characteristics of Gepid and Lombard domination in South Pannonian regions.

The first period of Gepid presence in South Pannonia began in 473 when the Gepids captured Sirmium after the departure of the Ostrogoths. The city became the seat of the Gepid king, who subjected the local Romanized residents to his authority. The Empire did not even try to dispute the new Gepid possession, which perhaps shows that the Gepids had at least a tacit, if not official, agreement of the official imperial government for their act of conquest. The center of the territory they colonized lay in eastern Srijem, even though they could have expanded their influence all the way to Mursa and Cibalae. The Ostrogoths were the first to threaten the Gepids' firm domination in this region when they passed through it on their way to Italy in 488. Theoderic Amalac, the king of the Ostrogoths, beat the Gepids at the beginning of 489 in the marshlands surrounding the river Ulca (present-day Vuka) between Cibalae and Mursa. The Gepid kingdom in Sirmium had survived, but only for a short while, as it fell under a new Ostrogoth attack in 504. The Gepids living in Pannonia Secunda acknowledged Theoderic's authority. The Ostrogoth king ordered most of this population to be moved to Provence in the period 523-526. Thus ended the first period of Gepid presence in South Pannonia.

While the Ostrogoths still ruled South Pannonia, the Empire settled the Heruli in the far southeastern sector of this territory, centered on the town of Basiana. Some of the Heruli survived there until 551. The Gepids, on the other hand, took advantage of the war that the Eastern Romans had waged against the Ostrogoths and recaptured Sirmium in 536, in spite of the fact that the Empire had captured it from the Ostrogoths only a year earlier. The town once again became the seat of the Gepid kingdom. The second period of Gepid domination in Pannonia Secunda began. This time the Gepid colonization encompassed a broader territory (from present-day Zemun in the east to Dalj and Vinkovci in the west), imposing Gepid authority on the Heruli in the southeastern sector of the province. Cibalae and Sirmium were the two largest Gepid settlements. This arbitrary act of conquest cost the Gepids their alliance with the Empire, since Justinian I decided to terminate the federate contract with them and refused to pay the subsidium (536). The war lasted until 539, when a new alliance contract was concluded. The strength of the Gepids, however, drew the imperial government to allow the Lombards to enter South Pannonia (547). This gave rise to a fierce rivalry between the Lombards and the Gepids, which resulted in a war that broke out in 549 and reached its climax in 551, when the Lombards, to some extent aided by the imperial army, defeated the Gepids in a bloody battle fought on the territory between Cibalae and Mursa. According to the conditions of the peace treaty, the Gepids had to renounce their territorial gains in the southeastern region of Pannonia Secunda (the broader Bassianae region), and perhaps Cibalae as well.

Gepid power suffered a severe blow, but it was not broken. The peace between two rivals lasted for the remainder of Justinian's reign (until 565). Immediately after

the emperor's death, however, the old antagonism awoke with a new intensity. Lombards were the victors of the first clash (566), after which the Gepids asked the Empire for help, promising to return their territorial possessions in South Pannonia to imperial rule. The same year the Gepid king, supported by the imperial army, took his revenge on the Lombards for the earlier defeat. After the victory, however, he changed his mind and failed to fulfill his promise to the Empire. The Lombards, on the other hand, decided to rely on the Avars and formed an alliance with them against the Gepids. Faced with such a danger, the only thing the Gepid king could do was to try and once again win the favor of the Empire. In a new decisive battle the Gepids were heavily defeated and the imperial army captured Sirmium and its surroundings (567). Since the Avars had, according to their agreement with the Lombards, considered this territory their spoils of war, the Empire became the subject of strong Avar pressure. This was the end of the second period of Gepid domination in Pannonia Secunda. The Lombards did not keep their ground in South Pannonia for a very long time either. In 568 they moved on to Italy and took some of the Gepids with them, probably including the Gepids who had thus far been settled in South Pannonia.

The effects of the Gepid and Lombard domination in South Pannonia showed in a complete disintegration of the provincial organization that had been still functioning under Ostrogothic control. Both treated the native population as power-wielders, certainly collecting higher taxes than the federate contract entitled them to. Still, both the Gepids and the Lombards probably strove to stabilize the circumstances in Pannonia, stimulating, among other things, economic activity. It seems that the Lombards were more trusted by the Romanized Pannonians, since some of the native population accompanied them when they left Pannonia. However, frequent wars that turned parts of South Pannonia into battlefields created much disorder. Urban population hardly existed, and the people, faced with the dangers wars brought, sought refuge in inaccessible mountain areas, seeking shelter in forts and *refugia*. Native Romanized communities survived after Roman domination was replaced with other masters, which was not necessarily a bad thing for them. The time of even greater ordeals, however, was yet to come.

(Prijevod sažetka: Ana Levak Sabolović)

Key words: South Pannonia, Gepids, Heruli, Lombards, Sirmium, Byzantium.